

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Noury FAIK

TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA
SURİYE'DE ARAP BAHARI

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Noury FAIK

TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA
SURIYE’DE ARAP BAHARI

Danışman

Dr.Öğr.Üyesi Fulya ÖZKAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Noury FAIK'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZTÜRK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (İmza)

Tez Başlığı: TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA SURİYE'DE ARAP BAHARI

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 09/10/2020

Mezuniyet Tarihi : 15/10/2020

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA SURİYE’DE ARAP BAHARI” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Noury FAIK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Noury FAIK
Öğrenci Numarası	20165238020
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr.Öğr.Üyesi Fulya ÖZKAN
Tez Başlığı	TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA SURIYE'DE ARAP BAHARI
Turnitin Ödev Numarası	1411052244

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 126 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 10/10/2020 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 15

alıntılar dahil % 17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

12/10/2020

(imzası)
Dr.Öğr.Üyesi Fulya ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER

1.1 Toplumsal Hareketlerin Tanımı	3
1.2 Toplumsal Hareketlerin Anlamı, Aşamaları ve Yöntemleri	5
1.3 Toplumsal Hareketlerin Genel Özellikleri	7
1.4 Toplumsal Hareketlerin Tarihi	8
1.4.1 Klasik/Eski Toplumsal Hareketler	11
1.4.2 Modern/Yeni Toplumsal Hareketler	12
1.5 Otoriter Rejimlerde Toplumsal Hareketler	13
1.6 Teknoloji Çağında Toplumsal Hareketler	15
1.7 Toplumsal Hareket Teorileri	16
1.7.1 Kolektif Davranış Teorisi (KDT)	18
1.7.2 Kaynakların Seferberliği Teorisi (KST)	19
1.7.3 Göreceli Yoksunluk Teorisi (GYT)	21
1.7.4 Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi (YTH)	22

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP COĞRAFYASINDA PROTESTO HAREKETLERİ

2.1 Arap Protestoların Geçmişine Bakış (Klasik Arap Protestoları)	26
2.2 Modern Arap Protestoları (Arap Baharı)	28
2.3 Bir “Komplo Teorisi” Kapsamında “Arap Baharı”	30
2.4 Modern Arap Protestolarına Sürükleyen İçsel Etkenler	35
2.4.1 Ekonomik Nedenler	37
2.4.2 Siyasi Nedenler	39
2.4.3 Toplumsal Nedenler	41
2.5 Modern Arap Protestolarıyla Değişen Rejimler	43
2.5.1 Tunus	44

2.5.2	Mısır	47
2.5.3	Libya	49
2.5.4	Yemen	54
2.5.5	Diğer Arap Ülkelerde Protesto Dalgası	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLERİN ÖRNEĞİ: SURİYE

3.1	Suriye'nin Sosyal ve Demografik Yapısı	61
3.1.1	Etnik Yapısı.....	62
3.1.2	Dini ve Mezhepsel Yapısı	63
3.2	Suriye'nin Tarihsel ve Siyasi Gelişimine Kısa Bir Bakış.....	65
3.2.1	Bağımsızlıktan Baas Partisine kadar Suriye'de İstikrarsızlı Dönemi (1946-1963).....	67
3.2.2	Baas Partisi'nin İktidara Yükselişi (1961-1970).....	70
3.2.3	Hafız Esad Dönemi (1970-2000)	73
3.2.4	Beşşar Esad Dönemi (2000-...)	77
3.3	Suriye'de Beşşar Esad Döneminde Toplumsal Hareketlerin Ortaya Çıkışı	79
3.3.1	Şam Baharı Dönemi (2000-2005)	80
3.3.2	Şam Deklarasyonu ve Protestolara Giden Süreç (2005-2011).....	83
3.4	Suriye'de Arap Baharı ve Protestoları Tetikleyen İçsel Faktörler	84
3.4.1	Protestoları Tetikleyen Siyasi Nedenler.....	86
3.4.2	Ekonomik Nedenler	90
3.4.3	Sosyo-Kültürel Nedenler.....	94
SONUÇ		99
KAYNAKÇA.....		104
ÖZGEÇMİŞ		113

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BAAS:	Arap Sosyalist Partisi
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM:	Birleşmiş Milletler
BODP:	Büyük Orta Doğu Projesi
CIA:	ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
GSYH:	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GYT:	Göreceli Yoksunluk Teorisi
IMF:	Uluslararası Para Fonu
KDT:	Kolektif Davranış Teorisi
KST:	Kaynakların Seferberliği Teorisi
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UDKK:	Suriye Ulusal Devrim Komuta Konseyini
WTO:	Dünya Ticaret Örgütü
YTH:	Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

ÖZET

Arap coğrafyası, son yıllarda "Arap Baharı" olarak bilinen protesto eylemlerinin yayılmasına tanık olmuştur. Bir kamu öfkesi hali, bir dışlama ve baskı duygusu yansıtan bu protestolar, özellikle onlarca yıldır iktidara tutunan birkaç diktatör lideri devirmeyi başardıktan sonra tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte protesto faaliyetleri, genellikle toplumlar için sosyal adaletsizliğe karşı, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi talepleri içeren önemli mücadelelerdir. Bu mücadele barışçıl bir şekilde oturma eylemleri ve gösteriler olabileceği gibi hükümeti protestocuların taleplerini uygulamaya zorlamak için güç ve şiddet kullanılan bir mücadele de olabilmektedir. Bu çerçevede protesto eylemleri, genellikle demokratik sisteme sahip ülkelerde, kamu politikalarını değiştirmede, onları daha eşit bir sisteme yöneltmede ve nüfusun tüm kesimlerine ayrımcılık yapmadan hizmet etmede önemli ve etkili bir faktördür. Demokrasiyi destekleyip pekiştirmek, ülkelerin reform yapma konusundaki başarılarını da arttırır. Ancak Arap coğrafyada 2011'de meydana gelen ve bugüne kadar devam etmekte olan bu protestolar, diktatör rejimlerin doğası gereği daha şiddetli bir yol izlemiştir. Bu nedenle protestoların meşruiyetini tanımayı çok tartışmalı bir hale getirmiş ve gelişmeler iki farklı yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Birinci yaklaşım bu protestoların ABD, Batılı ülkeler ve İsrail tarafından yönlendirilen bir "komplo" bağlamında değerlendirmektedir. İkinci yaklaşımda ise gelişmeler, içsel faktörlerle ilişkilendirilerek halkın, devleti yönetenlere karşı memnuniyetsizliğinin, yolsuzluk, şiddet gibi uygulamalardan duyduğu sıkıntılarının, Arap protestolarını tetiklemesinde etken olmuştur. Bu doğrultuda ele aldığımız araştırmada, ilk bölümde "Arap Baharı" olarak adlandırılan protesto hareketleri, toplumsal hareketlerin doğasını ve ortaya çıkış nedenlerini açıklayan bilimsel teoriler çerçevesinde incelenmektedir. İkinci bölümde "Arap Baharı" kavramı, "komplo teorisi" perspektifi ve ilk bölümde ele alınan toplumsal hareketler literatürü ışığında irdelenmektedir. Bunun yanı sıra Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde protestolara yol açan içsel faktörlere odaklanılmaktadır. Tezin üçüncü ve son bölümünde ise Suriye'deki hareketler incelenmektedir. 2011 yılında rejime karşı başlatılan, protesto eylemlerinin ortaya çıkmasına yol açan iç faktörlere (siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel) değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Arap Baharı, Suriye, Toplumsal Faktörler.

SUMMARY

ARAB SPRING IN SYRIA WITHIN THE CONTEXT OF SOCIAL MOVEMENTS THEORY

The Arab world has witnessed the spread of protest actions known as the "Arab Spring" in recent years. Reflecting a state of public anger, a sense of exclusion and oppression, these protests attracted the attention of the whole world, especially after several dictatorial leaders who had held power for decades have been overthrown. However, protestations are often important struggles for societies that include demands such as equality, freedom and justice against social injustice. While these struggles can be peaceful actions and demonstrations, they can also include using power and violence to force governments to implement the demands of the protesters. In this context, protest actions, generally in countries with democratic system, are an important and effective factor to change public policies making them a part of a more equal and non-discriminatory system serving all segments of the population. Along with supporting and consolidating democracy, these protests increase countries' success in terms of reforming. However, these protests that took place in the Arab world in 2011 and continue to this day have followed a more violent course due to the nature of the dictatorial regimes. Therefore, recognizing the legitimacy of the protests has become very controversial, thus the developments of protests were evaluated within the lens of two approaches. The first approach evaluates these protests in the context of a "conspiracy" led by the USA, Western countries and Israel. In the second approach, developments were associated with internal factors, and the dissatisfaction of the people against the rulers of the state, the troubles they experienced from practices, such as corruption and violence, which had triggered Arab protests. In the first part of this study, in which we consider the latter approach, the protest movements called "Arab Spring" are examined within the framework of scientific theories explaining the nature of social movements and the reasons for their emergence. In the second part of research, the concept of "Arab Spring" is examined in the light of the "conspiracy theory" perspective and the literature of social movements discussed in the first part. Additionally, we focus on the internal factors leading to protests in countries such as Tunisia, Egypt, Libya and Yemen. In the third and last part of the thesis, the movements in Syria are examined. The internal factors (political, economic, social and cultural) initiated against the regime in 2011 leading to the emergence of protest actions are mentioned.

Keywords: Social Movements, Arab Spring, Syria, Social Factors.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın konusunun seçilme aşamasından bitimine kadar geçen süre içerisinde sabır ile gerekli desteği ve bilgiyi esirgemeyen, saygı değer Sayın Dr.Öğr.Üyesi Fulya ÖZKAN hocama yürekten teşekkürlerimi sunarım. Araştırdığım bu konu ile ilgili bilgilerimi ve tecrübelerimi sağlıklı bir biçimde geliştirdiğim için değerli hocama çok müteşekkirim ve saygılarımı sunarım.

Mardin Üniversitesinde görevli Sayın Dr.Öğr.Üyesi Musallam TALAS hocama konu ile ilgili gerekli kaynakları sağlayıp araştırma boyunca son derece ilgili davranıp bu çalışmamı bitirmeme yardımcı olduğu için teşekkür eder saygılarımı sunarım.

Akdeniz Üniversitesi yabancı diller yüksek okulunda bulunan saygı değer Türkçe hocalarım, Uluslararası İlişkiler bölümü hocaları ve Sosyal Bilimler Enstitüsü görevlileri; şahsım adına göstermiş olduğunuz ilginizden dolayı şükranlarımı sunarım.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na bağlı olan Türkiye Bursları organizasyonun şahsıma sağladığı imkân ve faydalar için müteşekkirim.

Ayrıca Türkiye'ye geldiğimden beri hem maddi hem de manevi fedakârlıklarını esirgemeyen sevgili aile dostum Sayın Ömer Tarık KELCE'YE şükranlarımı bir borç bilirim.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, toplumsal hareketlerin ortaya çıkma teorilerine dayanarak 2011 yılında Suriye, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde "Arap Baharı" olarak adlandırılan protestoları ve toplumsal hareketleri kökenleriyle ilişkilendirerek analiz etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede toplumsal hareketler olgusu hakkında birçok çalışma ve araştırmayı incelenmiştir. Ancak Suriye ve diğer Arap ülkelerdeki olayların, özellikle toplumsal hareketler perspektifinde, 2011'de patlak vermesine neden olan iç faktörleri ele alan teorik çok fazla araştırma bulunamamıştır. Dolayısıyla 2011 yılında başlayan ve genel olarak Arap dünyasında ve özellikle Suriye'de rejimlere karşı gelişen halk protestoları, literatürde hâkim olan toplumsal hareketler kavramı bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Bazı araştırmacılar veya aydınlar bu protestoların meşruiyetini sorgulamakta ve gelişmeleri, Arap bölgesini hedefleyen "Batı komplosunun" bir parçası olarak görmektedir. Bu nedenle Arap ülkelerindeki son gelişmeleri bilimsel bir değerlendirme çerçevesinde analiz etmek için farklı toplumlarda protestoların veya devrimlerin patlak vermesine yol açan (politik, ekonomik ve sosyal) nedenleri açıklayan toplumsal hareketler ve teorileri bağlamına atıf yapılmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Arap ülkelerinde yaşanan halk protestoları ve rejim değişiklikleri, öncelikle bölgedeki siyasi kültür açısından büyük önem taşımaktadır. Bu değişim bölgede hâkim olan korku ve itaatkârlık kültürünün çözülmesi ve siyasetteki ikiye bölünmüş politikaların sona erdiği anlamına gelmektedir. Özellikle gençlerin önderliğinde gelişen bu protestolar, aynı zamanda şimdiye kadar kendilerine öğretilen ataerkil, kaderine boyun eğme kültürünün de çözüldüğünü göstermektedir. Arap protestoları uzun vadede bölgede demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. 2011 yılında bazı Arap ülkeleri reform vaatleri ile kendi içlerinde gelişen halk protestolarını geçiştirmeye çalışmış ancak 2019'da Cezayir ve Sudan'da gerçekleşen ikinci protesto dalgası ile ezilen Arap halkının özgürlüklerini elde etme isteklerinin kapsamını göstermiştir.

Bu çerçevede Arap ülkelerinde protestoların patlak vermesine yol açan politik, ekonomik ve sosyal nedenleri, sosyal bilimlerde hâkim olan toplumsal hareketler teorileri bağlamında incelemek son derece önemlidir. Bu teoriler, genel olarak halkları protestolara veya devrimlere iten nedenleri açıklamaktadır. Bu da 2011'de "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk protesto hareketlerinin spesifik nedenlerini ortaya koymaya yardımcı

olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Suriye'de protestolara yol açan siyasi, ekonomik ve sosyal nedenleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, teorik bir çerçeveye dayanarak toplumsal hareketler tanımlamaları, aşamaları, özellikleri, temel teorileri, bunun yanı sıra demokratik ve otoriter sistemlerde protestolar arasındaki farklar incelemiştir. İkinci bölümde, "Arap Baharı" olgusu komplo teorisi ve özellikle Mısır, Tunus, Libya ve Yemen olmak üzere Arap ülkelerinde protestoların patlak vermesine yol açan iç nedenler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son bölüm ise Suriye'nin siyasi tarihi ve demografik yapısını inceleyerek 2011'de protestolara yol açan politik, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri ele almıştır.

GİRİŞ

Günümüzde dünya çapında sıklıkla görülmekte olan protesto eylemlerini, toplumsal hareketlerin genel çerçevesi içerisinde kategorize etmek mümkündür. Bu hareketler siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda sıkıntıların çözülmesi için yapılan mücadelelerdir ve genel olarak muhalefet beyanı anlamı içermektedir. Aynı zamanda toplumsal hareketler, kamu politikalarının değiştirilmesinde, ayırım gözetmeksizin tüm insan gruplarına daha adil bir hizmet ve yönetim sistemi inşa edilmesinde önemli ve etkili bir faktördür. Dolayısıyla demokratik sistemlere sahip olan ülkelerde protesto hareketleri demokrasiyi desteklemek, pekiştirmek ve kusurlarını ortaya çıkarmak için önemli etkenlerden biridir. Demokratik sistemlerin yapısı, bireylerin toplumsal ve politik yaşama kolektif katılımını teşvik ettiğinden protestolar halkın endişelerini veya bir konuyu reddetmek için bir araç olarak görülmektedir. Başka bir deyişle demokratik toplumlarda protesto kültürü hoş karşılanır ve demokrasinin şartlarından birisi olarak görülür.

Ancak otoriter ve baskıcı rejimlerde durum tamamen farklıdır. Bu rejimler toplumlarının protesto eylemleri gerçekleştirmesine ve taleplerini ifade etmesine nadiren izin verir. Böylelikle de otoriter ve baskıcı ülkelerdeki protestoların genel çerçevesinin, demokratik ülkelerde hüküm süren sistemlerden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Otoriter ülkelerde mevcut rejimi tehdit eden devrimci bir durum ortaya çıktığında devlet, protestoları bastırmak veya sona erdirmek için şiddet içeren araçlara başvurabilir. Böylelikle protestolar daha şiddetli ve kanlı bir sürece girer. Bunun en iyi örneği bu çalışmada ele alınan 2011'de Suriye, Yemen ve Libya'da gerçekleşen protesto hareketleridir.

Öte yandan Arap Baharı olarak adlandırılan protesto hareketlerini ve özellikle Arap ülkelerindeki bu gelişmeleri tanımlamak, devrim veya protesto hareketi olup olmadığını belirlemek için uygun kavramın tanımlanmasında akademik literatürde ciddi bir tartışma söz konusudur. Bazılarına göre bu protestolar “Arap Kışı” olarak da adlandırılır. Bir yandan devleti istikrarsızlaştırmayı amaçlayan isyancı ve silahlı ayaklanma, diğer yandan da meşru hakları elde etmeyi amaçlayan devrimci hareketler veya “Arap İntifadası” olarak görülmektedir.

Bu doğrultuda 2011 yılında Arap coğrafyasında gerçekleşen, günümüzde halen devam etmekte olan halk hareketlerini çevreleyen tartışmalar ve bu Arap ülkelerinde olup bitenlerin uygun bir tanımını bulma çabası bu tezin hazırlanmasında başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Genel anlamda bakıldığında, protesto veya devrim eylemleri, özgürlüğü elde etmek, değişim sağlamak ve daha adil bir sistem inşa etmeyi amaçlayan hareketlerdir. Değişim talebiyle bir araya gelen insanların ortak bir ruhu vardır. Kolektif biçimde hareket ederler ve bu kalabalığı kimin oluşturduğuna bakılmaksızın, cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri ister benzer olsun ister farklı olsun, değişim ruhuna sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kabullenilen ve paylaşılan bu ruh sayesinde, birlikte olduklarında daha etkili olabileceklerdir. Çünkü onların düşünceleri ve duyguları bireysel olarak değil, kolektif olarak düşünüp hareket etmek üzerine kurgulanmıştır.¹ Teorik olarak bakıldığında değişim talebi isteyen hareketler şu şekilde incelenebilir: Toplumsal hareketler kavramı, belli konular üzerine toplumun rahatsızlık, mahrumiyet ve eşitsizliğinden kaynaklanan hareketler olarak tanımlanmaktadır. Devrim kavramı ise toplumsal bir hareketin sonucu olarak ortaya gelen “hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik; yerleşik toplumsal düzeni değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemi; yavaş bir gelişme olan evrime karşıt olarak, toplumsal yaşayışta ve siyasal durumda birdenbire gerçekleştirilen, köklü ve temelli bir değişim” olarak tanımlanmaktadır.²

Protesto etmek, ayaklanmak, isyan etmek ve başkaldırmak gibi eylemler ise “halkın yasalara, buyruklara ya da yetkililere karşı gelmesi, birçok kimsenin cebir ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı çıkması” olarak tanımlanmaktadır.³

Bu genel tanımlamalara dayanarak bu çalışma, toplumsal hareketlerin bir parçası olan protesto kavramını benimsemektedir. Protesto, Arap dünyasında yaşananlara olumlu anlam yükleyen bir tabirdir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son birkaç yıldır meydana gelen farklı ölçeklerdeki halk hareketlerini ifade eden ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak yansıtan bir tanımlamadır. Bu bağlamında "Arap Baharı" kavramının nasıl başladığını ve hangi ülkelerin popüler protestoları gördükleri açıklanmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak toplumsal hareketlerin doğasını ve ortaya çıkış nedenlerini açıklayan bilimsel teorilere atıfta bulunulmuştur. Ardından Suriye özeline inilerek 2011 yılında rejime karşı başlatılan hareketin ortaya çıkmasına yol açan nedenlere değinilmiştir.

---

¹ Le Bon, 1997: 23.

² Hançerli oğlu, 1992: 166.

³ Parlatır vb., 1998: 170.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER

1.1 Toplumsal Hareketlerin Tanımı

Toplumsal hareketler, adından da anlaşılacağı gibi, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel konularda sıkıntılar ya da problemlerin çözülmesi için yapılan mücadeledir. Çeşitli sorunların çözümü için ortaya çıkan gruplardan oluşan kapsamlı bir sosyal kurumdur. Ayrıca bu hareketler var olan mevcut sistemden memnuniyetsizliği ifade etmektedir.⁴

Toplumsal hareketlerin toplumsal değişim sürecinin belirleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal hareketler, toplumların yapısını değiştirebilir ve bazen toplumun içinde köklü değişiklikler ortaya çıkarabilir. Toplumsal hareketler birkaç düşünür tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

Alman sosyolog Lorenz von Stein, *The History of the Social Movement in France from 1789 to 1850* adlı kitabında "toplumsal hareket" kavramına "halkın politik mücadelesi" olarak ilk kez atıfta bulunmuştur.⁵ Toplumsal hareketler kavramı başlangıçta, tüm işçi sınıfının onunla iktidarı elde edeceği birleştirici bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Ancak 1848'de siyaset ile ilgilenen gözlemciler tarafından toplumsal hareketler kavramı genişletilmiş ve çoğul kipiyle dile getirilmiştir. 19. yüzyıl analistleri, bu kavramı programa, örgütlenmeye ve ortama göre birbirinden ayırmıştır. Örneğin, 1888'de Friedrich Engels *Manifesto*'nun İngilizce baskısında toplumsal hareketlere çoğul kipini eklemiştir: “Bağımsız proleter hareketler ne-rede yaşam belirtisi sergilemeye devam ediyorlarsa, orada acıma-sızca öldürülene değin peşlerine düşülmektedir”.⁶

Böylece 19. yüzyıldan itibaren, siyaset analistleri toplumsal hareketleri açıklarken yalnızca sayıca çoğaltarak değil, örgütlü proleter sınıflar dâhil, çiftçileri, kadınları ve hak talebinde bulunan çeşitli grupları da kapsayacak şekilde değerlendirdiler.

Gordon Marshall toplumsal hareketi “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da bir kaçını değiştirmek veya değiştirilmesine karşı direnmek için örgütlü olarak çaba harcaması” olarak tarif etmiştir.⁷

---

⁴ Çoban, 2009: 9.

⁵ Von Stein, 1981: 82.

⁶ Tilly, 2004: 20.

⁷ Marshall, 1999: 746.

Anthony Giddens ise toplumsal hareketi “yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba” olarak tarif etmiştir.⁸

Joachim Raschke'ye göre sosyal hareketler kendine has bir eylem biçimi, rol dağılımı ve devamlılığıyla sosyal içerikli herhangi bir konuda değişim sağlamak ya da değişimi engellemek üzere birbiriyle dayanışma içinde aynı amaç doğrultusunda bütünleşmiş kişilerin oluşturduğu hareketler bütünüdür. A. Woischnik ise toplumsal hareketlerin büyüyen bir grup sosyal hareketin veya grubun dâhil olduğu bilinçli bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.⁹

Neil Smelser'e göre ise değişimi teşvik etmek veya direnmek için kurumsal kanalların dışında faaliyet gösteren bir harekettir. Ayrıca bu tür hareketler kurum veya topluluk içinde hatta bir bütün olarak küresel sistem düzeyinde olabilir.¹⁰

P. Sztompka toplumsal hareketleri, toplumdaki değişimi sağlamak için kurumsal olmayan bir sivil hareket olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu hareketlerin dört ana unsura sahip olduğunu söylemek mümkündür:

- Bütünlük (*collectivity*), birlikte hareket eden bir gruptur.
- Hedefler ve araçlar birdir (*shared goals and means*).
- Resmi olmayan bir topluluk (*informal*).
- Doğallık (*spontaneity*).¹¹

Son olarak, Charles Tilly'nin toplumsal hareketler tanımı ise, toplumsal hareketin üç temel unsura dayandığını göstermektedir:

- “Hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talebi kampanyalarının olması,
- Özel amaçlı dernekler, halk mitingleri, medya demeçleri ve gösteri içeren hak talebi girişimlerinin olması,
- Amacın makul olması, birlik, sayı ve bağlılığı halkın temsil etmesi gerekmektedir”.¹²

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı gibi, genel olarak sivil halk içinde bulundukları yaşam standartlarında ve sistemde değişiklik yapmak amacıyla protestolara başvurur, bu tür protestolara "toplumsal hareketler" denir. Protesto hareketleri toplumdaki

⁸ Giddens, 2000: 541.

⁹ Kılıç, 2002: 95.

¹⁰ Sztompka, 1993: 273.

¹¹ Sztompka, 1993: 275- 276.

¹² Tilly, 2004: 22.

bazı grupların dışlanması ve üzerine baskı uygulanması nedeniyle ülkede bir kriz ortamı oluşturur.

Ancak toplumsal hareketler hedeflerine ulaşmak için, bilinçli grupların planlı birlikteliğine bağlıdır. Başka bir deyişle bir toplumsal hareketin planlı bir yol haritası olursa, hedeflerine o kadar daha hızlı şekilde ulaşabilir.¹³

Toplumsal hareketleri meydana getiren gruplar oldukça çeşitli ve kapsamlıdır. Bu gruplara işçiler, kadın grupları, öğrenciler, gençlik ve entelektüel kesim gibi önemli toplumsal tabakalar dâhil edilmektedir. Toplumun değişik çıkar grupları bir şikâyet çevresinde bir araya gelir. Bu şikâyetin özünde de genellikle demokrasi eksikliği yatmaktadır.¹⁴

1.2 Toplumsal Hareketlerin Anlamı, Aşamaları ve Yöntemleri

Toplumsal hareketler en önemli toplumsal değişim araçları arasında kabul edilmektedir. Toplumlar toplumsal değişim taleplerini ifade etmek için protestolar, gösteriler, yürüyüşler, imza toplama kampanyaları ve mitingler gibi araçlara başvururlar. Başka bir deyişle, toplumsal hareketler toplumun yapısında veya değerlerinde bir değişikliğin yapılması amacını destekleyen toplumsal bir kampanyadır.¹⁵

Toplumsal hareketler var olan sistemdeki haksızlığın adaletsizliğin eşitsizliğin karşısında bir nebze de olsa var olan sistemi değiştirmek için yapılan eylemlerdir. Bu hareketler birbirine bağlı gelişen sosyal hareketlerdir. İnsanların hayatlarında önemli roller oynayan bu hareketlerin tarihinin 18. yüzyıl öncesine değin dayandığı bilinmektedir. Toplumlar o yıllardan itibaren farklı direniş biçimleri, isyanlar, başkaldırıları, protestolar, çatışmalar gibi toplumsal hareketlere başvurmuşlardır.¹⁶

Bu hareketler insanların hayatlarında önemli değişikliklere yol açmıştır. İsyanlar, protestolar, direnişler, çatışmalar, toplumların var olma çabalarını gösterir. İnsanları direnişe, isyana, başkaldırıya götüren sebepler yıllar boyunca yaşadıkları haksızlık, eşitsizlik vb. durumlardan dolayıdır. Toplumsal hareketler, zaman ve mekâna göre farklılık gösterse de toplumların yaşamı boyunca varlığını sürdürmüştür. Toplumsal hareketlerin yapısı ve boyutu geçmiş zamanlarda yaşanan olaylarla bağlantılı şekilde devam etmekte ve ayaklanmalar siyasal, ekonomik, kültürel ve dış politika alanlarındaki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmekte ve değişiklik süreci geçirmektedir.¹⁷

¹³ Porta ve Diani, 2016: 166-168.

¹⁴ Tilly, 2004: 13.

¹⁵ Çetinkaya, 2008: 1-2.

¹⁶ Tilly, 1977: 72.

¹⁷ Porta ve Diani, 2016: 117-120.

Yukarıda belirtildiği gibi, protesto hareketleri veya ayaklanmalar toplumsal hareketlerin en önemli yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Amerikalı sosyolog Herbert Blumer'a göre toplumsal hareketler devlet yapıları içinde görünür ve çoğu zaman statükoyu değiştirmek ve reformlara ulaşmak amacıyla doğrudan devlet yetkililerine yöneliktir. Ayrıca Blumer'a göre bu hareketler üç aşama ile başlar:

1. Toplumsal kaygı/gerginlik aşaması: bu aşamada toplumda net ve spesifik bir amaç olmadan, mevcut durum memnuniyetsizlikle başlar.
2. Toplumun heyecanlandırma aşaması: bu aşamada genelde sorunla ilgili görüşler, fikirler ve hedefler ortaya çıkar.
3. Biçimsel aşama: bu aşamada toplumsal hareketin organizasyonu başlar ve hareketin lideri bilinir. Bu liderler, hareketin genel politikası ve amacını ortaya koyar.¹⁸

Protesto hareketleri, 1960'lardan beri toplumsal hareketler için bir eylem biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde toplumsal hareketler ve protestoların önemi büyüktür. Toplumsal hareketler, sosyal bilimlerle ilgilenen akademisyenlerin yanı sıra siyasi liderler tarafından da dikkate alınıp politikalarına yön vermektedir. Hatta toplumlarda protesto hareketinin yoğun varlığı, kendine özgü bir sosyal olgu haline gelmiştir. Genellikle küçük ve dağılmış gruplarla başlar ve basit taleplerde bulunurlar, daha sonra siyasi koşullara göre bu hareketler genişlemeye başlar ve yeni formlara bürünür. Örneğin Fransız Devrimi'nde ilk önce kısıtlı bir biçimde ve rejimi devirmeyi amaçlamadan sokağa çıkılmış, ancak hızlı bir şekilde popüler bir ayaklanmaya dönüşmüş ve rejim devrilmiştir.¹⁹

Benzer şekilde Tunus'ta 2010 yılı sonuna doğru, Sidi Bouzid şehrinde artan işsizlik ve kötü ekonomik koşullardan dolayı protesto için sokağa çıkılmıştır. Sidi Bouzid'de olaylar hızla gelişmiş ve diğer şehirlerde etkili olmuştur. Protestocular, politik bir nitelik kazanmaya başlamış ve Cumhurbaşkanı Bin Ali'nin görevinden istifa etmesini talep eden sloganlar yükseltmiştir.²⁰

Güncel örneklerin de gösterdiği gibi toplumsal hareketler kavramı, dünya çapında cazip bir anlam kazanmıştır. Ancak toplumsal hareketlerin ne olduğu konusunda halen anlaşmazlık bulunmaktadır. Başka bir deyişle, hangi hareketler "toplumsal hareket" olarak kabul edilebilir sorusunun yanıtı net değildir. Günümüzde bazıları bu tür hareketleri "kaos" olarak adlandırır, fakat bunun politik nedenlere bağlı olduğuna şüphe yoktur. Böylece bugün

¹⁸ Porta ve Diani, 2016: 150.

¹⁹ Tilly, 1977: 194.

²⁰ Koçak, 2019: 23-29.

siyasi ve entelektüel çevreler, eğer bir toplumsal hareketten çıkarları varsa onu "toplumsal hareket" olarak adlandırır.²¹

1.3 Toplumsal Hareketlerin Genel Özellikleri

Farklı hedef ve sebepler için ortaya çıkan herhangi bir sosyal hareketi, bir "toplumsal hareket" olarak değerlendirmek imkânsızdır. Örneğin değişim için ortak fikirler paylaşan gruplar, kolektif eyleme dâhil olmadıkları sürece bir "toplumsal hareket" olarak kabul edilemezler. Aynı şekilde bir ülkeden başka bir ülkeye göç eden insanlar (kitlesele göçler) bir toplumsal hareket değildir. Son olarak toplumsal hareketler mevcut politik kurumlar dışında olduğu için, çıkar grupları "toplumsal hareket" olarak değerlendirilemez.²²

Bir hareketin toplumsal hareket olarak değerlendirilebilmesi için bazı özelliklerinin olması gerekir. Bir toplumsal hareketin ortaya çıkışında zaman ve mekân açısından bazı değişiklikler olsa da her toplumsal hareket için ortak birtakım özellikler vardır. Bu ortak özellikler aşağıdaki gibi listelenebilir:

- Doğal bir örgüt (*spontaneity*): Toplumsal hareketler, genellikle resmi bir örgütsel yapıya sahip değildir. Üyeler görüşlerini doğrudan ifade etmektedir.²³
- Problemin önemi (*Importance of case*): Toplumdaki ortaya çıkan sorunun önemi, toplum için ne kadar önemlilik arz ederse protesto hareketleri, toplumlar tarafından o kadar geniş destek alır,
- Mutlak bir devamlılık (*continuity*): Toplumsal hareket devamlılık gösterir. Hareketin devamlılığı ve hedefler arasında yakın bir temas bulunmaktadır. Toplumsal hareket, hedefine muayyen bir müddet içerisinde erişmeyi amaçlar. Yalnız bu müddet, toplumsal harekete destek verenler için anlamlı bir müddet olmalıdır,
- Büyük sayıda destekçi (*supporters*): Toplumsal hareketin önemli bir özelliği, harekete çok sayıda destekçinin katılımıdır. Genellikle protestolarda çok sayıda bulunan destekçi nedeniyle, karar vericiler protestocuların taleplerini yerine getirmek zorunda kalır, bu durum özellikle demokratik sistemlerde yaygındır.²⁴
- Toplumsal hareketin çeşitliliği (*social movement repertoire*): çeşitli siyasi eylem biçimlerinin kullanılmasıdır (özel amaçlarla derneklerin ve ittifakların kurulması, halka açık toplantılar, yürüyüşler, gösteriler, imza kampanyaları) vb.²⁵

²¹ Johnston, 2011: 142.

²² Porta ve Diani, 2016: 21.

²³ Sztompka, 1993: 275.

²⁴ Johnston, 2011: 27.

²⁵ Tilly, 2004: 17.

- Sembolik bir bütünleşme (*symbolic integration*): Toplumsal hareketi yürüten grup, "biz olma duygusu" ile kendini ifade eder. Bu aidiyet duygusu, toplumsal hareketin ortak kimliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumsal hareketin üyeleri arasında ulusal bir taahhüt olmalıdır. Üyelerin bu ulusal taahhüdü, toplumsal hareketin taleplerini karşılamak için rejimlere yük getirir. Başka bir ifadeyle, ulusal taahhüt (ulusun birliği), yani toplumun rejime ve yönetime karşı birlik olması, yönetimin karşısında güçlü olmasını sağlar ve toplumsal taleplerin yerine getirilme ihtimalini arttırır.²⁶

Aslında yukarıda belirtilen toplumsal hareketlerin özelliklerini ele alırken, bazı hususlar için çok tartışmalı durumlar ortaya çıkabilir. Daha önce bahsettiğimiz gibi toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında, genellikle örgütlenmemiş protestocular kendi görüşlerini doğrudan ifade eder. Protestocuların görüşlerinin ve taleplerinin yerine getirilmesi için birlikte hareket ederler. Bu tür hareketleri genelde hem destekleyenler hem de eleştirenlerin bulunması mümkündür. Çünkü toplumsal hareketler de istenilen taleplerin yerine getirilmesi durumunda, başka çıkar gruplarının menfaatiyle çelişebilir. Çıkar grupları protestoların ortaya çıkması konusunda endişe duyar. Bu nedenle toplumsal hareketler konusunda endişeleri olan çıkar gruplarını göz ardı etmemek gerekir.

Günümüzde bu olguyu açıkça görmek mümkündür. Analizciler, çıkar grupları, gözlemciler ve siyasetçiler toplumsal hareketlere kendi çıkarları doğrultusunda bakmaktadır. Başka bir deyişle bazı örgütlü gruplar çıkarları doğrultusunda hareket ederken toplumsal hareketler ise tam tersi şekilde ilerliyorsa çıkar grupları tarafından isyancı veya toplumun huzur ve refahını bozan durumlar olarak adlandırılma ihtimalleri yüksektir.²⁷

1.4 Toplumsal Hareketlerin Tarihi

Toplumsal hareketler, tarihsel bakımdan sınıf mücadelesine dayanırlar.²⁸ 18. yüz yıldan önce devletin görevi yalnızca vergi toplamak ve savaş durumunda seferberlik ilan etmektir. Hatta bazı siyaset bilimciler, devleti bir "polis adamı" olarak nitelendirmiştir. 18.yüzyılın sonlarında ise modern devlet kavramının gelişmesiyle ve insanların işlerine geniş ölçüde dâhil olmasıyla birlikte, toplumsal hareket kavramı gelişmeye başlamıştır. Ancak klasik protesto olgusu 1758-1834 arasında İngiltere'de başlamıştır. Bu dönemde insanlar yiyecek kıtlığı gibi ekonomik sıkıntıları veya zorunlu askerlik gibi savaşla ilgili konuları

²⁶ Kılıç, 2002: 99.

²⁷ Johnston, 2011: 28.

²⁸ Çoban, 2009: 21.

protesto etmiştir. O dönemde protestocular itiraz etmek için çeşitli yöntemler izlemiş, örneğin İngiltere'de protestocular tüccarlara ait depoları ele geçirmiş ya da köylüler suçlu kişinin evinin etrafında toplanıp kötü sözler söylemişlerdir. İngiltere'nin 1815 Napolyon Savaşlarında kazandığı zaferden sonra askerler evlerine dönmüş ve işsizlik oranı çarpıcı bir artış göstermiştir. Böylece İngiltere'de durum daha da karmaşıklaşmış ve bunun neticesinde 1819 yılında "*Peterloo Massacre*"²⁹ olarak bilinen sınıf mücadelesine yol açmıştır.³⁰

Aslında toplumsal hareketler veya daha doğru bir ifadeyle farklı direniş ve çatışma örüntüleri hakkındaki düşünceler, bu hareketler kadar eskidir. Hem toplumun yönetici katmanlarında hem ezilenler arasında toplumsal hareketlere ait düşünceler ve söylemler, çok farklı biçimlerde de olsa hep var olmuştur.³¹

"İnsanoğlunun günümüze dek uzanan toplumsal serüveni içinde birçok çatışma biçimi barınmaktadır. Çatışma, toplumsal yaşamın var olduğu ilk günden itibaren sosyal değişimin itici gücü olmuştur. Gerçekte toplumsal yaşamın bir anlamda zorunlu olarak çatışmanın da kaynağı olduğu söylenebilmektedir. Kendini isyan, direniş, başkaldırı ya da sosyal hareket olarak gösteren tüm eylemler, toplumsal hareketlerin çatışma temelli olarak yükselmesidir".³²

John Markoff toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını, demokrasinin yayılmasına bağlamıştır. Ayrıca toplumsal hareketleri açıkça şu şekilde ifade etmiştir:

"Bugün bildiğimiz toplumsal hareketler 18.Yüzyılın sonlarında İngiltere'de filizlenmeye başlayıp, 19. yüzyılda Avrupa, Kuzey Amerika ve başka yerlerde kök salmıştır. Bunun nedenini anlamak için birbirleriyle bağlantılı pek çok değişimi göz önüne almalıyız: Güçlü hükümet ama zayıf kral, hükümetten hak talep etmek için örgütlenen insanlar, halk adına yönetimde bulunduklarını iddia eden politik elitler, uzaktaki insanları birbirine bağlayan ticari ilişkiler ve taşımadaki gelişmeler, ayrı mekânlarda yaşayan insanları ortak bir hareket duygusuyla birleştiren yeni kitle iletişim araçları ve yaygın okur yazarlık".³³

²⁹ Peterloo Massacre ve ya Peterloo Katliamı, 1819 Ağustos ayında Manchester eyaletinde siviller tarafından gerçekleşen bir protesto faaliyetidir. Bu dönemde, Napolyon savaşları sona ermiş ve askerler evlerine geri dönmüştür. Bununla birlikte kötü yaşam koşullarına, yüksek gıda fiyatlarına ve işsizlik oranlarında belirgin bir artışa şahit olunmuştur. Bu kötü koşulların neticesinde, Henry Hunt önderliğinde insanlar sokağa çıkmış ve siyasi reformlar talep etmiştir. Protestocular polis tarafından şiddetli bir şekilde bastırıldı ve katliam olarak bilinen olayda birçok kişi öldürülmüştür. (Tarrow, 2011: 87.)

³⁰ Johnston, 2011: 16-18.

³¹ Çetinkaya, 2008: 17.

³² Çoban, 2009: 147.

³³ Tilly, 2004: 25-26.

Toplumsal hareketlerin temel amacı, reform veya devrim vasıtasıyla ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda değişimler/dönüşümler yaratmaktır. Bu nedenle binlerce yıldır, dünya çapında çeşitli protestolar meydana gelmiştir. Toplumsal hareketlerin tohumu ilk İngiltere ve Amerika'da atılmış ve bu iki ülkede köklü siyasi ve ekonomik değişim zemininde ortaya çıkmıştır. Bu köklü değişimler dört temel unsurdan oluşmaktadır. Birincisi, Amerika'da İngiltere ve Fransa arasındaki sömürge rekabet savaşlarının yarattığı sorundur. Özellikle Kuzey Amerika'da 1756-1763 yılları arasında gerçekleşen yedi yıllık savaş buna örnektir. İkinci olarak parlamentonun gücü artmıştır. Üçüncüsü sermaye artışıdır ki özellikle tarımsal, ticari ve endüstriyel sermayede büyük ölçüde artış gözlenmiştir. Büyük Britanya, tarımsal üretimi ile dünyanın en büyük imalat ve ticaret merkezine dönüşmüştür. Son olarak ise işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla geçimini sağlamak için ücretli emeğe dayalı üretim tarzı gelişmiştir.³⁴

18. ve özellikle de 19. yüzyıldan itibaren toplumun alt kesimindeki köylülerin, zanaatkârların ve işçilerin faaliyetleri, eylemleri ve örgütlenmeleri seçkinler açısından görmezden gelinemeyecek bir süreklilik düzeyine erişmiştir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşması, metalaşma süreci, hızlı kentleşme ve göç, hem kırsal alanda hem de şehirlerde ciddi toplumsal kargaşaya neden olmuştur. Vergi ayaklanmaları, ekmek ayaklanmaları, seçim mücadeleleri ve grevler hem örgütlenme düzeyleri hem de süreklilikleri bakımından artarak ilerlemeye başlamıştır. Bu dönemde İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan toplumsal hareketlerin amacı eşitleyici bir güç oluşturmak, emek sorununu çözmek ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmaktır. 20. yüzyılda ise, toplumsal hareketler artık yalnızca çalışma alanındaki sorunlara ve sermayenin adil dağılımına odaklanan sınıfsal bir toplumsal hareketlilik değildi. Liberalizm, küreselleşme ve teknolojik devrim gibi kavramların ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal hareketler yeni bir boyut kazanmıştır. 20. yüzyıldan itibaren toplumsal hareketlere ilişkin daha sistematik analizler yapılmış ve direnişler daha düzenli ve bilinçli ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁵

20.yüzyıl, kapitalizm ve sömürge rejimleri açısından kriz yüzyılı olarak adlandırılmıştır. "Krizler yüzyılı" olarak hafızalara kazınan 20.yüzyıl (1929'daki büyük ekonomik buhran, faşizmin yükselişi, 1970'lerdeki petrol krizi, diktatörlükler rejimi ve şiddet) beraberinde karşıt toplumsal hareketlerin güçlenmesi ve yükselişini sağlamıştır.³⁶

³⁴ Tilly, 2004: 49-51.

³⁵ Çetinkaya, 2008: 18.

³⁶ Çoban, 2009: 93.

Aslında Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da güçlü bir işçi sınıfı ortaya çıkmış ve bu sınıfın politik ideolojisi, sosyal ve demokratik hareketlerin gelişiminde önemli bir değişiklik sağlamıştır. Ancak toplumsal hareketler özellikle 1960'larda ve 70'lerde yeni konular ilgilenmiştir. Örneğin özgürlük, demokrasi ve barış eksikliği, işsizlik, çevre sorunları, kadın hakları, insan hakları, cinsiyetçilik, ırkçılık ve etnik ayrımcılık gibi konularla mücadele edilmiştir.³⁷

Geçmişten günümüze dünya çapında gerçekleşen toplumsal hareketler iki ana tipe ayrılır:

1.4.1 Klasik/Eski Toplumsal Hareketler

19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da sistem karşıtı hareketler başlamıştır. Bu hareketler çoğu zaman siyasal ve ideolojik atmosfer doğrultusunda şekillenmiştir. Örneğin 1848 yılındaki devrimleri incelediğimizde, sosyolojik açıdan “yeni” bir durumla karşılaşmış, var olan düzen karşısında, “sistem karşıtı hareketler” olarak ele alınan bu hareketler, üyeleri, yetkileri ve özgül amaçlarıyla yeni bir kurum oluşturmuştur. Ayrıca 19. yüzyılda rejim karşıtı hareketler iki bölümde incelenir: bunlar toplumsal hareketler ve ulusal hareketlerdir.³⁸

Klasik toplumsal hareketler, işçi sınıfı lehine ve maddi kaynaklar elde etmek için mücadele etmiştir. Bu döneme damgasını vuran en önemli teoriler, Karl Marx'ın "sınıf çatışmaları teorisi" ve Antonio Gramsci'nin "kültürel hegemonya teorisi"dir. Bu hareketlerin bazı örnekleri: Kuzey Amerika, Latin Amerika ve İngiltere'deki kölelerin özgürleşme hareketi ile işçi hareketidir. Ulusal hareketler ise, bir etnik topluluğun başka bir etnik topluluğun üzerindeki baskısı olarak nitelendirilmektedir.³⁹ Örneğin; Kuzey Amerika'dan Hindistan'a ve Afrika'dan Vietnam'a kadar sömürgeleştirilmiş halklar, kendi servetlerini ve ateş güçlerini ikiye katlayan emperyalist güçleri devirmişlerdir. Aynı zamanda kölelik karşıtı hareket dünyanın birçok yerinde köleliği bertaraf etmiş ve sivil haklar hareketi ABD'deki yasal ayrımcılığı yok etmiştir. Ayrıca son zamanlarda kitle hareketleri, Orta Doğu dâhil olmak üzere, Polonya'dan Filipinler'e var olan otoriter rejimleri devirmeyi başarmıştır.⁴⁰

Ancak her iki hareket de resmi kuruluşların oluşmasını sağlamıştır. İki hareket de düşüncelerini ifade edip yaşamak adına kendi dünyalarını oluşturmak amacıyla stratejiler

³⁷ Güler, 2014: 95.

³⁸ https://www.academia.edu/30981589/Yeni_Toplumsal_Hareketler/ (erişim tarihi: 07.09.2019).

³⁹ Bhonagiri, 2016: 3.

⁴⁰ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/184144/> (erişim tarihi: 07.09.2019).

geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu hareketler devletin yapısını modern dünyanın temel politik yapısı olarak tanımlamışlardır. Ana hedefleri de devlet iktidarını elde etmektir.⁴¹

Son olarak bazı araştırmacılar arasında bu dönem genellikle "devrimler çağı" olarak bilinir. Burada Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimlerine işaret edilmektedir. Genel kanı, bu devrimlerden kapitalizmin, modernitenin, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik arayışının doğduğu yönündedir.⁴²

1.4.2 Modern/Yeni Toplumsal Hareketler

Günümüzde “Yeni” olarak bilinen toplumsal hareketler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketler eskinin ekonomik büyüme anlayışının yerine eşitlik, demokrasi, insan hakları, kimlik mücadelesi ve çevre sorunlarını ana konu olarak ele almıştır. Alman sosyolog Claus Offe göre;

“yeni toplumsal hareketler kuramcılarının birçoğuna göre eskinin işçi sınıfı hareketi ve bu hareketinin talepleri 1960’lardan sonra giderek geçersiz hale gelmiştir. Toplumun tüm kesimini kapsamadığı gibi bu taleplere sahip olduğu öne sürülen işçi sınıfının bile ciddiyle mücadele edeceği bir sınıf çatışması kalmadığı için, yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerin taleplerinin ekseni olan iktisadi çıkarlar temasını aşmakta ve daha demokratik, daha katılımcı, daha eşitlikçi talepleri içermektedir”.⁴³

Böylece YTH demokrasi, eşitlik, kimliksel ve kültürel unsurlar da dâhil olmak üzere daha farklı konular için mücadele edilmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, 19. yüzyılda ortaya çıkan eski toplumsal hareketler kavramı, genellikle ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Tilly’e göre, 19. yüzyılda büyük bir değişim gerçekleşmiştir. Geleneksel olarak cemaat grupları tarafından yürütülen savunmacı eylemlerden örgütlü, daha bilinçli ve kalıcı statüye sahip hareketlere ve yeni haklar ile fırsatlar arayan eylemlere doğrudan bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

1960’lı ve 1970’li yıllarda ise toplumsal hareketler dünya çapında derin ve dramatik bir dönüşüm yaşamıştır. Yeni toplumsal hareketlerin şekillenmesinde, yeni ortaya çıkan çok çeşitli sorunlar rol oynamıştır. Örneğin, kadın hakları, ABD’deki sivil haklar hareketi, çevre/ekoloji hareketi, barış ve nükleer silahsızlanma hareketleri, pasifizm, biseksüel,

⁴¹ http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/1540848152_22%C4%B0%C3%A7liG%C3%B6n%C3%BCl-sos-415-432.pdf (erişim tarihi: 07.09.2019).

⁴² Martin, 2008: 22.

⁴³ https://www.academia.edu/38192663/Toplumsal_Hareketler_Tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_%C4%B0%C3%A7in_K%C4%B1sa_Bir_Giri%C5%9F_2014/ (erişim tarihi: 11.04.2020).

⁴⁴ http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/1540848152_22%C4%B0%C3%A7liG%C3%B6n%C3%BCl-sos-415-432.pdf (erişim tarihi: 07.09.2019).

lezbiyen ve homoseksüel hakları, etnik veya azınlık taleplere dair mücadeleler ortaya çıkmıştır. Böylece çeşitli problemlerden ortaya çıkan toplumsal hareketler, “yeni toplumsal hareketler” olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵

Sonuç olarak hem "Eski" hem "Yeni" toplumsal hareketlerdeki protestolar, halk tarafından hoşnutsuzluk/memnuniyetsizlik nedeniyle gerçekleşmiştir. Modern tarihte toplumsal hareketlerin Amerika ve Avrupa’da toplumsal değişimi sağlamak için en önemli araçlardan biri olduğu söylenebilir. Bu nedenle araştırmacılar, toplumsal hareketler olgusuna dikkat çekmiştir. Ancak otoriter sistemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerle demokratik sistemlerde meydana gelen toplumsal hareketler arasında büyük bir fark olduğu unutulmamalıdır.

1.5 Otoriter Rejimlerde Toplumsal Hareketler

Devletin politik sisteminin doğası (demokrasi ya da otoriter sistem), toplumsal hareketlerin gelişmesinde çok etkili bir faktördür. Devletin protesto hareketlerine gösterdiği hoşgörü, bu hareketlerin ortaya çıkmasındaki en önemli koşullardan biridir. Başka bir deyişle, devlet kendi toplumunun görüşlerini ifade etmesi için izin vermezse, bu durumda, protesto hareketlerinin nadiren de olsa ortaya çıkması zorlaşır.

David S. Meyer ve Sidney Tarrow’a göre, demokratik sisteme sahip ülkeleri “toplumsal hareket toplulukları” olarak adlandırabiliriz. Toplumsal hareket toplulukları (*social movement society*) kavramı, 1998 yılında Meyer ve Sidney tarafından ortaya atılmıştır.⁴⁶ Onlara göre demokrasi rejimine sahip ülkelerde protesto hareketleri daha düzenli biçimde ve süreklilik arz etmektedir. Bu hareketler hedeflerine ulaşma konusunda başarılı olur ve genellikle sistemin gelişimine yol açtığını söylemek mümkündür. Sosyal boşluklara veya siyasi marjinalleşmeye odaklanabilir ve hükümetin performansını arttırabilirler. Bazen iktidar seçkinlerinin yenilenmesine de neden olabilirler. Demokratik hükümetler, protestocuların taleplerini ve görüşlerini özgürce ifade etmesi için genellikle güvenli bir ortam sağlamaya çalışır. Otoriter sistemli hükümetlerde ise tam aksine, insanlar nadiren protestolara başvurabilir. Hatta protestolar ülkenin durumunu daha da kötüleştirebilir. Bu nedenlerden dolayı otoriter sistemlerde yer alan hareketler genellikle hedeflerini elde edemeyebilir. Bunun nedeni otoriter rejimlerin doğrudan toplumun hayatına müdahalesinden kaynaklanır. Otoriter rejimler protestocuların en basit taleplerine bile, siyasi ve düzgün bir çözüm üretmezler. Bu

⁴⁵ Demiroğlu, 2014: 134-135.

⁴⁶ Meyer ve Tarrow, 1998: 2-6.

rejimler protestoları bastırır ve bazen protestocuların taleplerinin bir kısmını yerine getirip genel anlamda talepleri yerine getirmemeye çalışır.⁴⁷

Otoriter sistemlere sahip ülkeler genellikle, vatandaşlarının günlük yaşamlarını kontrol altında tutar. Bu rejimler vatandaşların politik davranışlarını yönlendirmek veya kontrol altında tutmak için çabalar. Örneğin Venezüella’da, Hugo Chavez 2008’de iktidarına muhalif davranışların belirlenmesi için, vatandaşların gizli polise ve devlet kurumlarına bilgi vermesini gerektiren bir yasa çıkartmıştır. Chavez’in temel amacı, rejime karşı çıkan herhangi bir davranışı kısıtlamaktır. Ancak bu yasa uzun zaman yürürlükte kalmamıştır. Rejime karşı daha fazla protestolar yaşanmasına neden olmuş ve Haziran 2008’de Chavez bu yasayı geri çekmek zorunda kalmıştır.⁴⁸

Arap coğrafyasında da çok sayıda benzer örnek verilebilir. Örneğin Suriye’de rejime karşı her türlü eylemi veya davranışı takip etmek için, istihbarat elemanları camiler, kafeler, restoranlar ve halka açık yerlerde dolaşırlardı.

George Orwell, Max Weber ve Juan Linz gibi bazı sosyolog ve düşünürlere göre, otoriter devletler, özellikle tek partili sisteme sahip devletler, toplumu takip etmek için gelişmiş bir istihbarat sistemine sahiptir. Bu devletlerin toplumu kontrol etmede oldukça verimli olduğunu söylemek mümkündür. Bu devletlerde herhangi bir muhalefet faaliyetini sınırlandırmak/kısıtlamak amacıyla sıklıkla tutuklamalar ve idamlar gibi kirli yöntemler kullanılmaktadır. Ek olarak bu devletler diğer partilere sınırlı bir rol verebilir, hatta parlamentoda bir dizi sandalyeler de verebilir, ancak bunun temel amacı rejimin imajını güzelleştirmektir. Bu tür sistemler, “phoney democracy” olarak adlandırılmaktadır.⁴⁹

Otoriter devletlerin halklarına yönelik davranışları, toplumda aşırı korku ve panik yaymaktır. Bu nedenle bu toplulukların özgürce davranmaktan veya siyasi faaliyetten uzaklaşmış olduğunu ve susmayı tercih ettikleri söylenebilir. İnsanların sessizliğinden dolayı rejimden ne kadar öfkeli ve hoşnutsuzluk duyduğunu öğrenmek veya bilmek oldukça zordur. Son olarak bu faktörlerden dolayı bu rejimlerin uzun süre iktidarda kalması söz konusu olmaktadır.⁵⁰

Aslında bu devletler kendi vatandaşlarına uyguladığı tüm baskılara rağmen, insanların zihinlerini tamamen kontrol altında tutamazlar. Başka bir deyişle, bütün muhalefetlerin faaliyetlerini tamamen sona erdirmek mümkün değildir. Birçok sosyologa göre, otoriter

⁴⁷ Meyer ve Tarrow, 1998: 59-62.

⁴⁸ Johnston, 2011: 97-98.

⁴⁹ Johnston, 2011: 103-106.

⁵⁰ <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Economics/Seminarsevents/Guriev-Micro.pdf/> (erişim tarihi: 01.06.2019).

devletlerde, insanlar sessizliğini bozduğunda protesto etmeye başlar ve devletin mevcut sistemine karşı devrimci bir durum ortaya çıkar. Ayrıca protesto eylemlerine katılan ve taleplerinin adil olduğunu düşünen katılımcılar, toplumun çoğunluğunun sorunlarını tanımaya zorlamak için aşırı yöntemlere başvurabilirler. Otoriter rejimlerde bulunan muhalefet hareketleri, kitleleri sessizliklerinden uyandırmak için sokaklarda arabaları yakmak ve kamu yerlerine saldırmak gibi sıklıkla şiddetli yöntemlere başvururlar. Böyle olaylar “Radical flank effect”⁵¹ olarak adlandırılmaktadır.⁵²

Daha önce de bahsedildiği gibi, otoriter rejimlerin, protesto eylemlerindeki davranış tarzı, demokratik rejimlerdekinden oldukça farklıdır. Genellikle bu ülkelerde mevcut rejimi tehdit eden devrimci bir durum ortaya çıktığında, devlet protestoları bastırmak veya sonlandırmak için şiddetli yöntemlere başvurabilir. Böylelikle protestolar daha şiddetli ve kanlı bir sürece girmiş olur. Buna en iyi örnek Arap protesto hareketleridir. Arap rejimleri protestocuların taleplerini dinlemek yerine protestoları şiddetli şekilde bastırmaya çalışmıştır.

1.6 Teknoloji Çağında Toplumsal Hareketler

18. yüzyıldan itibaren toplumsal hareketler her ne kadar, gazeteler, dergiler, broşürler ve diğer yazılı medyada yer almış olsa da insanların bu araçlara erişimi oldukça sınırlıydı. Ayrıca o dönemde toplumda okuryazarlık oranının az olduğunu söylemek mümkündür. 20. yüzyılda ise iletişim araçlarının değişmesi ve yaygınlaşmasıyla medya, toplumsal hareketlere benzersiz fırsatlar ve erişim imkânları sunmuştur. Radyo, televizyon, elektronik posta, düşünce anketleri ve yazılı basının dünya çapında yayılması, toplumsal hareket etkinlikleri ve gösterilerinde çeşitli değişmelere yol açmıştır. Kitle iletişim araçları sayesinde, toplumsal hareketlerin talepleri ve sesleri dünyanın her yerinde yayınlanmıştır.⁵³

Diğer taraftan kitle iletişim araçlarının icadı ile toplumsal hareketlerin temel özelliği değişmemiştir. Bu araçlar günümüzde toplumsal hareketlerin bir araya gelebilmesi, haberleşebilmesi, bilgi ve fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Son zamanlarda bilgisayar, internet ve akıllı telefonların ortaya çıkması ise toplumsal hareketleri her yönüyle

⁵¹ *Radical Flank Effect*: Herbert H. Haines tarafından (1984, 1988) Amerikan sivil hakları hareketi üzerine yaptığı bir araştırma neticesinde ortaya atılan bir kavramdır. Ona göre protestodaki kişilerin bir kısmı eylemler sırasında şiddete başvurur. Bu şiddet devlet tarafından terör eylemi olarak nitelendirilir ve bastırılmasını devlet üstlenir. Ayrıca şiddete başvuran kısım, tüm protesto hareketini ve katılanları olumsuz etkiler. (Johnston, 2011:20).

⁵² Johnston, 2011: 21.

⁵³ Tilly, 2004: 137-138.

değiştirmiş ve dönüştürmüştür. 20. yüzyıldaki toplumsal hareketleri örgütleyenler, katılımcıları etkinliklerine davet etmek için telefon ağlarını sık sık kullanmıştır.⁵⁴

Günümüzde yazılı ve görsel her türlü iletişim aracı, toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için vazgeçilmez bir araç olmuştur. Ayrıca hem siyasi yöneticilerin hem de muhaliflerin kullandığı bir yöntemdir. Muhalif ideolojilerin kitlelere aktarılabilmesi için muhalif medyanın yaratılması gereklidir. Bu anlamda içerisinde yaşanılan döneme uygun iletişim araçları geliştirilerek toplumsal hareketlerin yaratılması mümkün olmuştur. Muhalif ideolojilerin kendilerini ifade etme aracı olarak muhalif medya, ezilenlerin iktidar mücadelesi sürecindeki sesi haline gelmektedir. Çünkü muhalif medya genellikle toplum medyası ya da medya tekellerine demokratik alternatif olarak görülmektedir. Muhalif medya, ezilenlerin yararına toplumda bir dönüşüm yaratmak isteyen alternatif olarak değerlendirilmektedir. Ancak her alternatif medya, muhalif medya olarak değerlendirmemelidir.⁵⁵

Modern muhalif medya kavramının evrimi, politik propaganda gelişimi ile ilişkilendirilmiştir. Bu araçlar, kitlelerin muhalif ideolojileri benimsemelerini ve bu ideoloji çerçevesinde hareket etmelerini sağlayan önemli bir faktör haline gelmiştir. Toplumsal bir hareketin ortaya çıkabilmesi için muhalif medya büyük rol oynamaktadır. Muhaliflerin fikirlerini oluşturmak ve toplum tarafından kabul edilmelerini sağlamak için muhalif medyayı kullanması gereklidir. Günümüzde hem muhalefet hem de iktidar sahipleri, kitleleri etkilemek için her türlü medya aracını kullanmaktadır.⁵⁶

Sonuç olarak iletişim alanındaki teknolojik devrim, toplumsal hareketlerin oluşmasını doğrudan etkilemiştir. Özellikle internetin ve çeşitli sosyal medya (Facebook, YouTube, Twitter vb.) araçlarının ortaya çıkması, kitlelerin protesto etmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin 2010 yılında Arap Baharı ile başlayan protestolarda, Facebook gibi sosyal medya araçları önemli rol oynamıştır. Eylemciler Facebook'ta sayfa oluşturarak protestoların nerede ve ne zaman düzenleneceği bilgisini sunuyorlardı. Bu nedenle rejimler tarafından insanların Facebook'u kullanmaması için çeşitli engeller konulmuştur.⁵⁷

1.7 Toplumsal Hareket Teorileri

19. yüzyıl toplumsal hareketleri, elitler nezdinde korku verici patlamaları olarak algılanmıştır. Hâlbuki bu hareketlere bugün bizim için verili olan birtakım haklar için sokaklara dökülmüş insanlar tarafından ortaya çıkartılmıştır. Sıradan insanlar, aşağıdakiler,

⁵⁴ Babacan, 2014: 138- 142.

⁵⁵ Çoban, 2009: 147-148.

⁵⁶ Yücel, 2014: 7.

⁵⁷ Babacan, 2014: 143.

ezilenler genel oy hakkı için, kadınların siyasal hakları için, insani çalışma saatleri için, çocukların çalışmaması için mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁵⁸

20. yüzyılda ise hem kolektif davranışları hem de toplumsal hareketleri açıklamak ve kökenlerini anlamak için sosyal bilimciler birçok teori geliştirmiştir. Ancak toplumsal hareket teorileri sosyolojinin diğer dallarına göre göreceli olarak geç gelişmiş ve özellikle 1930'lu yıllardan itibaren işçi hareketlerinin yükselmesiyle birlikte sosyal bir olgu olarak incelenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda sosyal hareketlerin aslında toplumu dönüştürme ve mevcut egemen değerlere alternatif meydana getirme isteği bulunmaktadır.⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren işçi sınıfı hareketi, sosyalizm ve sömürgeleştirilmiş dünyanın çoğu yerindeki milliyetçi mücadeleler gibi pek çok sayıda sistem karşıtı hareket, devlet iktidarını ele geçirerek hedeflerine ulaşmıştır. Bu dönemden sonra toplumsal hareketlere ilişkin çok ciddi akademik çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁰

Toplumsal hareketleri açıklamak için öne çıkan farklı teoriler bulunmaktadır. Ancak bu teorilerin her şeyi açıklayamadığı dikkat çekmektedir. Ortaya çıkan tüm yaklaşımlar kendi alanlarında doğru olabilir, ancak belirli toplumsal hareket türlerine dikkat çekmekte ve onları evrensel olarak görmekte ya da bütün dikkatini toplumsal hareketler olgusunun tek bir yönüne çekmekte ve diğerlerini görmezden gelmektedir.

Bu çalışmada ise genel anlamda sosyal hareketlerin ortaya çıkmasını, büyümesini ve başarısını anlamaya çalışan dört klasik ve çağdaş teori incelenmeye çalışılmıştır. Ancak çalışmada, Arap ülkelerinde 2011 yılında başlayan protesto hareketlerinin patlak vermesine yol açan iç nedenlere odaklanıldığından, toplumsal hareketlerin kökenlerini anlamaya çalışan iki ana teori çerçevesinde araştırma konusu incelenmiştir.

Bu teoriler şunlardır: 1- Kolektif davranış teorisi (KDT): Gustave Le Bon'un felsefesine dayanarak, toplumsal hareketleri esas olarak sosyo-psikolojik açıdan değerlendirmiştir.⁶¹ Bu teori, kolektif eylemler rasyonellikten uzak olduğu için bireylerin büyük, nispeten planlanmamış ve örgütlenmemiş kalabalığın içinde nasıl davrandıklarını açıklar. Bu, uzun süreli olmayan geçici bir davranıştır. 2- Kaynakların seferberliği teorisi (KST): Toplumsal hareketlerin incelenmesinde kolektif davranış teorisi yaklaşımıyla çelişen bir teori olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre kolektif eylemler, rasyonel eylemlerdir. KST, protesto eylemine katılan bireyler ve gruplar için mevcut olan ekonomik-politik

⁵⁸ Çetinkaya, 2008: 23.

⁵⁹ Çoban, 2009: 63-64.

⁶⁰ Martin, 2008: 141.

⁶¹ Uysal, 2009: 219.

kaynaklar ve iletişim kaynakları yoluyla toplumsal hareketleri ve bunları yönetme ve şekillendirme mekanizmalarını inceleyen bir anlayışa dayanmaktadır. Başka bir deyişle toplumsal hareketlerin yapısal ve altyapısal yönlerine bakarak, daha çok protesto eylemlerinin gelişmesi, gerilemesi, örgütlenme ve stratejik biçimi gibi boyutlarıyla ilgilenmiştir.

Çalışma kapsamında yer verilecek diğer teoriler ise göreceli yoksunluk teorisidir (GYT). Bu teoriye dayanarak, sosyal dışlanma ve halk protestoları arasındaki neden-sonuç ilişkisini incelemek mümkündür. Arap coğrafyasında başlayan protesto hareketlerinin nedeni olarak insanların bu coğrafyayı yöneten rejimlerden duydukları memnuniyetsizliği söylemek mümkündür. Bu ülkelerin kuruluşundan bu yana insanlar, yoksunluk ve memnuniyetsizlikten mustarip olmuştur. Arap Baharı sırasında Ted Gurr'un teorisinde savunduğu "yeter artık" kavramı, bu ülkelerde yoksunluğunun farkına varan ve değişim isteyen protestocular tarafından kullanılan ilk slogan olarak gündeme getirilmiştir.

Çalışma kapsamında yer verilecek diğer teori ise Yeni toplumsal hareketler teorisidir (YTH). Bu teoriye göre kolektif eylemler, yalnızca ekonomik veya siyasi faktörlerle açıklanmamalıdır. Sosyal eylemin yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken başka faktörler de vardır. Bunlar eşitlik, adalet, insan hakları ve kişisel kimlikler gibi sosyal ve kültürel faktörlerdir. Bu yaklaşıma örnek olarak, Arap coğrafyasındaki protestoların yalnızca ekonomik talepleri değil, aynı zamanda eşitlik, demokrasi ve insan hakları gibi insani değerleri gündeme getirmesi verilebilir.

1.7.1 Kolektif Davranış Teorisi (KDT)

KDT eski toplumsal hareketler olgusu analizinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. 1908 yılında, ABD'de Chicago Okulu (Franklin Giddings, Robert Park, Herbert Blumer vd.) tarafından ortaya atılmıştır.⁶² Ortaya çıkan toplumsal hareket faaliyetleri (protesto, devrim, başkaldırma, isyan ve gösteri) mücadeleci/kavgacı "kolektif davranış" olarak adlandırılmıştır. Bu teorinin savunucularına göre, toplumsal hareketler anormal koşullara yarı-rasyonel tepkiler olarak addedilir. Bu teoriye göre "kolektif davranışlar baskın grubun norm ve değerlerini zorlayan, çok sayıda kişinin katıldığı, gönüllü ve genellikle planlanmadan, doğaçlama biçiminde gerçekleştirilen eylemler" olarak değerlendirilir.⁶³

Kolektif davranış teorisi, toplumsal hareketlere sosyo-psikolojik açıdan bakmıştır. Teoriye göre kolektif davranışlar, ilkel ya da gönüllü ve çoğunlukla planlanmamış olarak

⁶² Tarrow, 2011: 22.

⁶³ https://www.academia.edu/30198059/KOLLEKT%C4%B0F_DAVRANI%C5%9E.docx/ (erişim tarihi: 25.02.2019).

gerçekleştirilen eylemlerdir. Ayrıca toplumsal hareketleri hasta toplumun (*sick society*) bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Toplumdaki gerginlik ve kaygı (*strain*) nedeniyle bir toplumsal hareket ortaya çıkar ve sağlıklı bir toplumda, toplumsal hareketlerin ortaya çıkma ihtimali yoktur. Çünkü sağlıklı toplumlarda insanlar, politik ve sosyal katılım hakkına sahiptir.⁶⁴ Bu bağlamda sağlıklı toplumların anlamı, demokratik kavramları benimseyen ve kendi vatandaşlarına siyasi katılım hakkı tanıyan ülkelerdir.

Kolektif davranış teorisine göre, kolektif eylemler, kalabalık çeteler (*mobs*), isyanlar, çılgınlık (*fads*) gibi kamu düşünceleri olarak nitelendirilir. Bunları kısaca açıklamak gerekirse, çılgınlık kısa sürede bir kesimin ilgisini çeken ve hızlı bir şekilde gözden düşen akımdır. Endişe ve yanılsamalar insanları korku ve kaosa sürükler, isyan bir topluluğun aniden pervasızca sapkın davranışlar sergilemesidir. Herbert Blumer buna atıf yaparak şöyle diyor: “kolektif davranışlar, büyük ölçüde planlanmamış, kurallara bağlanmamış ve yapılandırılmamış grup etkinliklerini kapsamaktadır”.⁶⁵

Son olarak kolektif davranış teorisi, kişilerin neden sokağa çıktığı ve protesto ettiği sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Bu teori protestoların "siyasi, ekonomik ve kültürel" nedenlerini göz ardı edip daha çok "sosyo-psikolojik" açıdan değerlendirmiştir. Ayrıca protestoların gidişatına atıfta bulunmuştur. Başka bir deyişle protesto eylemleri plansız, pervasız ve sapkın bir şekilde ortaya çıktığından ülkeyi kaosa sürüklenme ihtimali yüksektir. Bunlar özellikle otoriter sistemlere karşı çıkan protestolardır.⁶⁶

1.7.2 Kaynakların Seferberliği Teorisi (KST)

1960'lı yıllardan itibaren hem Batı Avrupa'da hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde, toplumsal hareket çalışmalarına duyulan ilgide artış olmuştur. Bu dönemde ekonomik faktörlerin sosyal hareketlerin başarısındaki rolü konusunda önemli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda John McCarthy ve Mayer Zald, protesto faaliyetlerinin iktisadi bileşenine odaklanmışlardır. Daha sonra ekonomist Mancur Olson tarafından bu teoriye atıf yapılarak rasyonel birey onların teorisinde rasyonel örgütler halini almıştır.⁶⁷ Ayrıca 1980'li yıllarda bu teori toplumsal hareketleri inceleyen sosyologlar arasında önemli bir referans noktası haline gelmiştir.⁶⁸

⁶⁴ Tarrow, 2011: 22.

⁶⁵ https://www.academia.edu/30198059/KOLLEKT%C4%B0F_DAVRANI%C5%9E.docx/ (erişim tarihi: 25.02.2019).

⁶⁶ Tarrow, 2011: 22.

⁶⁷ Çetinkaya, 2008: 24.

⁶⁸ Tarrow, 2011: 24.

KST bireylerin rasyonel olduğunu varsayar. Ayrıca toplumsal hareketin nasıl ortaya çıktığı, başarılı olduğu ve gerilediğiyle ilgilenir. Olson’a göre “bireyler kendilerine göre avantajlı olarak gördükleri takdirde bir sosyal hareket oluşturmayı kabul ederler”. Bu bağlamda toplumsal hareketin hedefi, bir dönüşüm meydana getirmekten ziyade bireylerin müdafaa ettikleri konu üzerinde en kısa zamanda avantaj elde etmeyi hedeflemesi haline dönüşmüştür. Ayrıca toplumsal hareketi, belirli bir hedef istikametinde ve bu hedefi elde etmek amacıyla gerçekleştirilen eylem olarak tanımlamak mümkündür.⁶⁹

Bununla birlikte KST'sine göre örgütlenme ve kaynak sağlanması olmadan bir toplumsal hareketin hedefine ulaşması oldukça zordur. Başka bir deyişle toplumsal hareketlerin temel başarısı kaynak yaratma ve bunları etkili bir şekilde kullanma ile bağlantılıdır. Çünkü değişim süreci zaman alabilir, bu nedenle sosyal hareket katılımcılarının hedeflerine ulaşmak için gerekli olan siyasal ve ekonomik kaynakları sürdürmeleri gerekmektedir.⁷⁰ Ayrıca bütün sosyal teşkilatlar, yasal veya yasa dışı olarak kaynaklara erişim konusunda bir mücadele içindedir.⁷¹

KST toplumsal hareket tanımını şöyle yapar: “sosyal hareket, siyasi sistemin dışında bulunan kolektif bir aktörün o sisteme dahil olmak ve yerini korumak amacıyla yürüttüğü enstrümantal ve rasyonel eylemlere verilen addır”. Bu teori ayrıca bir toplumsal hareketin nasıl ortaya çıktığı, başarılı olduğu ve gerilediğiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle daha çok toplumsal hareketlerin stratejik boyutuyla ilgilenmiştir. Kendisini tanımlayan ve ne istediğini belirten toplumsal hareketin talepleri nelerdir, taleplerin hedefine ulaşma taktikleri nelerdir, ondan faydalanacak siyasi fırsatlar nelerdir ve hangi tür eylemlere başvurabilir gibi sorular sorar. Bu yüzden bu teori “Kaynakların Seferberliği Teorisi” olarak adlandırılmıştır.⁷² Kaynaklardan kastedilen; bilgi, para, medya, emek, dayanışma, meşruiyet ve dış güçlerden alınan destektir.⁷³

Son olarak özetlemek gerekirse kaynakların seferberliği teorisi, kolektif davranış teorisinin temel yaklaşımlarına aykırı olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle KST teorisi, toplumsal hareketi veya protestoları araştırırken, toplumun neden protesto ettiğini sormak yerine, protestonun nasıl ortaya çıktığı, geliştiği, başarılı ya da başarısız olduğu sorusuna

⁶⁹ Çoban, 2009: 66.

⁷⁰ Imhonopi vd., 2013: 82.

⁷¹ https://www.academia.edu/8813736/G%C3%B6relilik_Yoksunluk_ve_Kaynak_Seferberli%C4%9Fi_Teorileri/ (erişim tarihi: 25.02.2019).

⁷² Çoban, 2009: 71.

⁷³ Tarrow, 2011: 24.

yanıt vermiştir. Dolayısıyla Kaynakların Seferberliği Teorisi toplumsal hareketlerin seyrinin ve gelişiminin analizindeki en önemli teoriler arasında bulunmaktadır.⁷⁴

1.7.3 Göreceli Yoksunluk Teorisi (GYT)

Sosyologlar ve siyaset bilimcilerine göre toplumdaki yapısal gerginlikler ve göreceli mahrumiyet, bir toplumsal hareketin doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca toplumun içindeki grup üyeleri, grubun mevcut durumu ile hak ettiğini düşündükleri durum arasında bir çelişki olduğunun farkına vardıklarında, bu onlarda kişisel hayal kırıklığı ve gerginlik hâli yaratacaktır. Örneğin bireyler grubun diğer üyelerine kıyasla dezavantajlı olduklarını düşündüklerinde bir toplumsal hareket ortaya çıkması muhtemeldir.⁷⁵

Göreceli Yoksunluk Teorisi, Ted Gurr tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre toplumsal hareketler, toplumda çeşitli konularda (insan hakları, anayasal haklar, eğitim, iş vb.) mahrumiyet hisseden kesimlerin, bu mahrumiyetin makul bir düzeye gelmesiyle oluşturdukları kolektif hareketlerdir. Başka bir ifadeyle, toplumun “artık yeter” dediği noktada bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasının zemini oluşmaktadır.⁷⁶

Bazılarına göre herhangi bir sistemin, toplumun tüm kesimlerinin gereksinimlerini uzlaştırması oldukça zordur. Başka bir deyişle, toplumun tüm sektörleri için uygun koşullar ve fırsatlar yaratmak her zaman mümkün değildir. Devlet kurumları bu talepleri karşılamak için yeterli olmayabilir. Böylece gerçeklik ile toplumun istekleri arasında çelişki ya da uyumsuzluk ortaya çıkabilir. Bu uyumsuzluk genellikle belli bir süre sonra toplumda kritik bir rahatsızlığa neden olmaktadır. Bu rahatsızlığın sonucu olarak bir toplumsal hareket ortaya çıkar.⁷⁷

Bu teoriye göre, bir sosyal hareketin ortaya çıkması öncelikle bir toplumda mahrumiyet durumu ortaya çıkmasına bağlıdır. Bunun nedeni ise ekonomik, sosyal veya demokrasi noksanlığı olabilir. Böylece bu toplumlar eksikliğin artık dayanılmaz hale geldiği anda, protesto aşamasına girer. Ted Gurr’un teorisi, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını çaresiz insanların hissiyatıyla ilişkilendirmiştir. Fakat somut sosyal hareketler üzerine yapılan araştırmalara göre toplumsal hareketler her zaman yoksunluk yaşayan kesimler tarafından gerçekleştirilmez. Tam tersine toplumsal hareketlerde toplumun orta sınıfları, üst ve eğitimli

⁷⁴ Çoban, 2009: 72.

⁷⁵ Yıldırım, 2012: 48.

⁷⁶ Çoban, 2009: 66.

⁷⁷ Yücel, 2014: 8.

kesimleri de bu faaliyetlere daha kolay dâhil olup, aktif rol oynayabilir. Bu sebeple Gurr'un teorisi eleştirilmiş ve sosyal hareketleri analiz etmek için başka teoriler ortaya çıkmıştır.⁷⁸

1.7.4 Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi (YTH)

Yeni toplumsal hareket kavramı 1968'li yıllardan itibaren çeşitli hareketleri ifade etmek için Alain Tourain tarafından geliştirilmiştir. Ona göre “günümüzde devlet iktidarı hareketler için bir önem taşımamakta, onlar daha çok sivil topluma yönelmektedirler. Yine eski sınıf ilişkilerinin pozisyonları temelden değişmiştir”.⁷⁹ Ayrıca kastedilen yeni hareketler genel olarak feminist hareket, ekoloji hareketi, nükleer karşıtı hareket, hayvan hakları, çevre ve sivil haklar hareketi, eşcinsel hareketi, barış hareketi ve azınlık hareketleri gibi spesifik konuları ifade etmek için ortaya çıkmıştır.⁸⁰

Tanımlanan "eski" toplumsal hareketler literatürde "işçi sınıfı hareketleri" olarak geçmektedir. Yeni toplumsal hareketler ise, daha zengin içerik ve taleplere sahip, dar iktisadi çıkarlardan bağımsızlaşmış ve hatta daha demokratik ve katılıma açık hareketlerdir. Bu hareketlerin en dikkat çeken özelliklerinden birisinin otonomi ve kimlik üzerinde durmaları olduğu söylenebilir.⁸¹ Ayrıca bu hareketler devletten ziyade sivil topluma yönelik hareketlerdir. Merkezi bürokratik yapılardan uzak kalmaya ve siyasi elitlerle pazarlık yapmak yerine kamuoyunu doğrudan etkilemeye çabalarlar.⁸²

YTH teorisi, klasik Marksist teorilerin kolektif eylemleri analiz etmedeki eksikliklerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımda kolektif eylemleri birincil olarak ekonomik bir perspektiften analiz etme konusundaki tipik Marksist çerçeveden uzaklaşmıştır. Bunun yerine, politikada, ideolojide ve kültürde yer alan kolektif eylemlerin diğer motivasyonları incelenmiştir.⁸³ Bu bağlamda, YTH teorisi sosyal hareketi şu şekilde ifade etmiştir: “sosyal hareket, bir toplumun tarihselliğinin sosyal kontrolü için rakiplerine karşı mücadele veren bir sosyal aktörün oluşturduğu ortak tutumdur”.⁸⁴

Sosyologlara göre yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1. “Teknolojik gelişmelerin ve endüstriyel büyümenin yarattığı yeni sorunlar”. Yeni teknolojik paradigmanın üretim süreci üzerinde etkili olduğu ve bu süreci

⁷⁸ Çoban, 2009: 67.

⁷⁹ Çetinkaya, 2008: 34.

⁸⁰ Coşkun, 2007: 107.

⁸¹ Çetinkaya, 2008: 36.

⁸² Çoban, 2009: 68.

⁸³ Anındya ve Avcı, 2016: 128-129.

⁸⁴ Çoban, 2009: 70.

değiştirdiği söylenebilir. Dolayısıyla toplumsal yaşamın her alanında önemli etkilere sahiptir. Ayrıca küreselleşme çağında ulus-devletin sınırlarını ortadan kaldırmayı amaçlamaya başlamışlardır. Bu dönemde devletler sermayenin küreselleşmesi ile işgücü ve sermayeyi ülkelere çekmek için her türlü engeli ortadan kaldırma isteklerini ortaya koymuştur,

2. “Üretim yapısında esnek üretime doğru gerçekleşen değişimler”. Yeni teknolojik gelişmeler ile daha fazla ürün farklılaşması ve daha kısa üretim süreleri (esnek üretim) gerçekleşmiştir. Böylelikle değişik şirketler aracılığıyla değişik ülkelerde üretilen parçalar yine farklı bir şirket aracılığıyla montaj edilip pazara takdim edilmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak ev içi çalışma, yarı zamanlı çalışma ve yarı zamanlı işler artmaya başlamıştır,
3. “Sınıf çatışmalarından farklı olarak ortaya çıkan yeni toplumsal çatışmalar”. Örneğin çevrecilik, barış ve kadın sorunları etrafında somutlaşan konular ortaya çıkmıştır,
4. Üretim sektörüne karşı hizmet sektörünün büyümesi,
5. Son olarak “Endüstriyel toplumdan postendüstriyel topluma, örgütlü kapitalizmden örgütsüz kapitalizme” geçiş.⁸⁵

Küreselleşme çağı, yeni toplumsal hareketleri büyük ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde ulus, sınıf ve etnik grup gibi kolektif sosyal sorunlar daha belirgin hale gelmiştir. Aynı zamanda kültürel kimlik, bağımsızlık ve katılım talebi artmıştır. Aslında yeni toplumsal hareketlerin evrimi üç farklı döneme ayrılmıştır. İlk dönem 1968 yılından başlar ve 1990'larda Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek uzanmaktadır. İkinci dönem, 1999'da ABD'de Seattle kentinde Dünya Ticaret Örgütü (WTO) karşıtı gerçekleşen protestolarla başlayıp 2008 küresel ekonomik krizine kadar uzanmaktadır. Son olarak, 2008 yılında Yunanistan'da gerçekleşen protesto hareketi ile başlayıp 2010 yılında Arap ülkelerinde ortaya çıkan protesto hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin üçüncü dalgası olarak ifade edilmektedir.⁸⁶

Bu bağlamda bazı Sosyologlara göre "eski" ve "yeni" toplumsal hareketler birbirinden farklılık göstermektedir. Robin Cohen'e göre yeni toplumsal hareketler şu niteliklere sahiptir:

- “Kültürel ve kişisel kimliklere yönelirler.
- Teknolojik devlete karşı kültür ve sivil toplumu müdafaa ederler.

⁸⁵ Coşkun, 2007: 108-134.

⁸⁶ Güler, 2014: 96-98.

- Yaşam niteliğine ilişkin ihtiyaçlara odaklanırlar.
- Karar verme süreçlerini demokratikleştirmişlerdir.
- Demokratik ve katılımcı biçimleri deneyimlemektedirler”.⁸⁷

Jan Pakulski’ye göre ise yeni toplumsal hareketler yaşam kalitesi gibi spesifik konularla uğraşmıştır. Ayrıca YTH üç noktaya dikkat çekmektedir: Birincisi nesildir. Günümüzdeki toplumsal hareketler genelde genç sınıflardan oluşmaktadır. İkincisi, statü politikasıdır. Yani eski toplumsal hareketlerdeki işçiler ile burjuva arasındaki sınıf mücadelesinin yerini statü grupları arasındaki çatışmanın almasıdır. Son olarak ise, sivil toplum kavramı önemlidir. Buna göre, yeni toplumsal hareketler, sosyalist bir devrimi hedeflemeye yönelik değildir. Bu hareketlerin amaçları siyasala değil, sivil toplumun egemen olması ve sosyo-kültürel odaklamaya yöneliktir.⁸⁸

Bu çerçevede yeni toplumsal hareketlerin sosyo-kültürel alana odaklandığını söylediğimizde, bu durum politik talep içermedikleri anlamına gelmemektedir. Tam tersine yeni toplumsal hareketler siyaset hayatının her alanında yaygın bir yer edinir. İlgili bağlamda toplumsal hareketlerin iyi bir yaşam talebi için çoğalması, kendi başlarına örgütlenmesi, siyasetin salt iktidar mücadelesi olarak algılanmasına yönelik bir tepki olarak okunmalıdır.⁸⁹

Yeni toplumsal hareketler, genellikle kültürel özelliklere sahip ve endüstriyel toplumdan sonra ortaya çıkan sosyal hareketlerdir. Küreselleşme çağı, demokratikleşme ve insan hakları söyleminde bir artışa yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, farklı bir direniş tarzı benimseyen yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Klasik toplumsal hareketler, yani 1960'lardan önceki hareketlerin, temelde işçi sınıfına dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak YTH ile artık toplumsal faaliyetler yalnızca işçi sınıfı temelli bir yaklaşıma dayalı değildir. Aksine yeni toplumsal hareketler artık tüm toplumsal sınıflar dâhil olmak üzere, demokrasi, eşitlik, özgürlük ve çevre gibi talepleri savunmaktadır.

Son olarak, çoğu sosyolog, yeni sosyal hareketlerin temel özelliklerini şu şekilde tanımlamayı kabul eder:

1. Yeni toplumsal hareketler, katılımcıların yapısal rolleriyle açık bir ilişki göstermemektedir. Bu hareketler toplumsal tabanın sınıf yapısının, yaş ve cinsiyet gibi sosyal statünün ötesine geçmektedir.

⁸⁷ Coşkun, 2007: 136.

⁸⁸ Coşkun, 2007: 136-137.

⁸⁹ Yıldırım, 2012: 76.

2. Yeni toplumsal hareketlerin ideolojik karakteri, işçi sınıfı hareketinin bir unsuru olan Marksist ideoloji anlayışının tam tersidir.
3. YTH karar alma mekanizmalarının katılımını arttıracak eğilimlere ve kurumsal reformlara yöneliktir.
4. YTH yalnız ekonomik sıkıntılara dayalı değildir. Aynı zamanda kimlik ve kültürel sorunları ortaya atmıştır.
5. Birey ile kolektif arasındaki sınırlar belirsizdir. Genellikle çoğu hareket, ferdî hareketler şeklinde ortaya çıkar.
6. YTH sabote etmek ve direniş gibi radikal mobilizasyon tekniklerine başvurabilir.
7. YTH'in ortaya çıkışı, özellikle Batı toplumlarında, siyasi katılım kanallarına olan güven kriziyle bağlantılıdır.
8. Son olarak, yeni toplumsal hareketler genellikle parçalı, dağınık ve merkezsizdir.⁹⁰

Görüldüğü üzere bu çalışmada ele alınacak toplumsal hareketleri ve diğer toplumsal hareketleri tek bir teori kapsamında izah etmek konuyu açıklamakta eksik kalmaktadır. Bu nedenle sosyologlar bu hareketleri açıklamak için çeşitli yaklaşımlar geliştirmeye çalışmışlardır. Yukarıda bahsedilen teorileri özetledikten sonra bakılması gereken bu teorilerin farklı sosyal hareketleri analiz etmekte ve dünya çapında oluşan toplumsal hareketleri anlamada hangi noktaya kadar yeterli olduklarıdır. Özellikle toplumsal hareketler sosyolojisi, neredeyse büyük çoğunluğu Batı ülkelerindeki sosyal hareketlerin ekseninde yürütülen çalışmalardan yola çıkarak oluşturulmuş bir literatürdür. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler veya Orta Doğu ülkelerindeki toplumsal hareketler, her zaman bu teorilerin belirlediği düzeye uygun olmayabilir.

Öte yandan klasik yaklaşımlar kolektif eylemleri, davranışsal ve psikolojik yönlerine bakarak bilinçsiz, irrasyonel, pervasız ve örgütlenmemiş hareketler olarak değerlendirmiştir. Ancak bu yaklaşım sosyal hareketleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar, insanları sosyo-psikolojik boyutu aşarak harekete sürükleyen daha mantıklı ve kapsamlı faktörlere odaklanan teoriler geliştirmiştir. Bu teoriler genel anlamda toplumdaki memnuniyetsizlik, yoksunluk ve adaletsizlik gibi sorunların, sosyal hareketliliğin başlamasının temel nedeni olduğunu belirtmektedir.

---

⁹⁰ Coşkun, 2007: 145-146.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP COĞRAFYASINDA PROTESTO HAREKETLERİ

2.1 Arap Protestoların Geçmişine Bakış (Klasik Arap Protestoları)

Arap coğrafyası son zamanlarda toplumsal hareketlere olan ilginin arttığına tanıklık etmiştir. Bu coğrafyada yaşayan insanların kendi sıkıntılarına sürdürülebilir çözümler bulmak için etkili yöntem seçimleri, olumlu bir gelişme ve olgunluk olduğunu göstermektedir. Bu yöntemler hiç kuşkusuz, Arap halklarının Batı ülkelerindeki toplumsal hareketlerin başarısı konusundaki farkındalığını karşımıza çıkarmaktadır. Arap coğrafyasının dışındaki pek çok toplum, politik, sosyal ve ekonomik durumlarla ilgili benzer ciddi sıkıntılar yaşamıştır.

Aynı zamanda protesto, ayaklanma, başkaldırma, isyan ve devrimler, tarih boyunca hem yön hem de yöntem açısından kendilerini oluşturan sosyo-ekonomik ve politik koşullara dayalıdır. Arap dünyasında protesto, isyan veya başkaldırma eylemleri yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca bu bölge birçok ayaklanmaya veya isyana tanıklık etmiştir. Bu ayaklanmalar bazen bir grup, bazen bir kabilenin bazen bir ideolojinin ve bazen de halkların tümünün katılımıyla meydana gelmiştir.⁹¹ Örneğin Emevîler döneminde, "Havâric /Hâricilik"⁹² olarak adlandırılan bir grup, halifelik karşıtı isyan veya başkaldırma eylemleri gerçekleştirmiştir. Gözlemciler göre o dönemde bu grup iktidara karşı ilk Arap muhalefeti olarak değerlendirilmektedir.⁹³

Öte yandan Batılı güçlerin Arap coğrafyasına ayak bastığı günlerden beri bölge birçok protestolara şahit olmuştur. Örneğin, Fransızlar'ın 1830 yılında Cezayir'i işgal etmesinin ardından, Cezayir'de 1832 yılından 1841'e kadar Emir Abdülkadir önderliğinde, Araplar Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Cezayir isyanı, diğer Arap halklarını etkilemiştir. 1900'lü yıllarda Tunus, Cezayir, Libya ve Mısır başta olmak üzere Arap bölgesinde sömürgecilere karşı isyanlar baş göstermiştir.⁹⁴

Osmanlı döneminde ise durum daha sakin değildi. Arap coğrafyası yaklaşık 400 yıl Osmanlı egemenliğinin altında kalmıştır. Ancak 1916'da Mekke emiri Şerif Hüseyin'in önderliğinde, birleşik Arap devleti kurmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁹¹ Kışlakçı, 2011: 15.

⁹² Havâric hareketi, Dördüncü Halife Ali bin Ebu Talib döneminde ortaya çıkan Selevî ideolojiye sahip ilk siyasi Müslüman Arap cemaatidir. Bu cemaat, 657 yılında Halife Ali bin Ebu Talib ve Suriye valisi Muaviye bin Ebu Süfyan arasındaki gerçekleşen savaş esnasında (Safin savaşı) ortaya çıkmıştır. Bu cemaatin temel felsefesi ise, adaletsiz hükümdara karşı isyan etmektir. Hâriciler, hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde, çok sayıda iktidara karşı isyan hareketleri gerçekleştirilmiştir. (Ateş, 2017: 5).

⁹³ Ateş, 2017: 4-6.

⁹⁴ Kışlakçı, 2011: 15.

hegemonyasına karşı başkaldırı/ısyanlar ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm dönemi sona ermiştir. Böylelikle birleşik Arap devleti oluşturma hayalleri bitmiş ve Arap coğrafyası doğrudan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın sömürgeciliğine girmiştir. Araplar bağımsızlıklarını elde etmek için, İngiltere, Fransa ve İtalya ile mücadele etmişlerdir.⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle çoğu Arap ülkesi bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından, ülkeler iç ve dış koşullar açısından ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde hemen hemen tüm Arap ülkelerindeki iç sorunları; çeşitli parti ve siyasi akımlar arasındaki iktidar mücadelesi ve askeri darbeler döneminin başlangıcı olarak özetleyebiliriz. Bölgesel ve uluslararası durum söz konusu olduğunda ise dünya "Soğuk Savaş" adlı yeni bir döneme girmiştir. Arap coğrafyasında önemli rol oynayan İngiltere ve Fransa'nın yerini, ABD ve Sovyetler Birliği almış ve dünya iki kutba bölünmüştür: Birincisi ABD liderliğindeki kapitalist kutup, ikincisi ise Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki sosyalist kutuptur. Bu iki farklı kutup arasındaki çatışma ve gerginlik dünyanın her yerinde etkili olmuştur. Arap rejimleri bu dönemde her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da Fransa ve İngiltere'nin bölgede bıraktığı sömürge/emperyalizm mirası nedeniyle çoğu Arap, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri sürdürmüştür.⁹⁶ Arap rejimleri kendi toplumlarının çoğunun Müslüman olduğunu dikkate alarak, sosyalist yönetim sistemine benzeyen bir sistem kurmaya başlamıştır. Böylelikle Nasır dâhil olmak üzere birçok milliyetçi Arap liderleri "İslam sosyalizmdir"⁹⁷ diye bir kavram benimsemeye başlamıştır.⁹⁸

Yalnız bu dönemde ikinci Arap direnişinin ortaya çıkması söz konusudur. Soğuk Savaş sırasında protestolar ve Arap rejimlerinin amacı aşağıdaki noktalar üzerinde odaklanmıştır:

- Egemenlik haklarını elde etmek.
- Ekonomik kalkınma hamlesini başlatmak.
- Demokratikleşmek.
- Filistin'de adaleti sağlamak.

⁹⁵ Çelik, 2011: 9.

⁹⁶ Çelik, 2011: 10.

⁹⁷ Bu kavram, Soğuk Savaş'ın döneminde, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır, Libya lideri Kaddafi, Irak Saddam Hüseyin, Somali başkanı Siad Barre ve Hint politikacı ve Bakanı Rafi Ahmed Kidwai tarafından benimsenmiştir. Onların felsefesine göre, İslam sosyalizme karşı değildir. Tam tersi, Kur'an ve Hz. Peygamber'in savunduğu sosyal eşitlik ve servetin yeniden dağıtılmasının, sosyalizm'in temel felsefesine aykırı olmadığına inanılmaktadır. Bu terim 1961 yılında Abdül Nasır'ın konuşmasında geçmiştir. (Abdel Nasser, 2007: 710).

⁹⁸ Abdel Nasser, 2007: 710

- Arap birliğini gerçekleştirmek.
- Soğuk Savaş'ta tarafsız kalmak.⁹⁹

Bu bağlamda, tarihçi Prof. Dr. Kemal H. Karpat, geçmişteki Orta Doğu reformist protestolarının/devrimlerinin hedeflerini, iki kategoriye ayırmıştır: Birincisi siyasal, di: “Orta Doğu devrimleri, Batı'nın sömürgeci hâkimiyetine karşı ulusal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü güvence altına almayı amaçlamaktaydı”. Diğeri ise sosyo-kültürel,... Bunlar genel olarak, belli bir düzeyde değişim ya da çağdaşlaşma gerçekleştirmek için varsayılan önlemler şeklinde tanımlanabilir. “Geçmişteki devrimci gruplar, ekonomi, bilim ve teknolojiye ziyade kültür ve değere yönelik bir toplum görüşünden esinlenen bir çağdaşlaşma kavramıydı”. Ayrıca bu devrimlerin ideolojisinin zaman ve koşullar nedeniyle gösterdikleri değişiklik ve çeşitliliklere rağmen "milliyetçi-modernist" çerçevesinde yer aldığını belirtmek mümkündür.¹⁰⁰

Öte yandan Soğuk Savaş döneminin Arap dünyasında otoriter rejimlerin yayıldığı bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemin sona ermesiyle birlikte, Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa'daki çoğu ülke yeni bir sistem kurmayı başarmış ve bağımsızlık mücadelesini kazanmıştır. Fakat Arap dünyası bu değişikliklerden etkilenmemiş ve otoriter rejimler varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle 2011 yılında Arap bölgesinde yaşanan olayları, Soğuk Savaş sırasında oluşturulan Orta Doğu'daki otoriter rejimlerin çöküşü olarak değerlendirmemiz mümkündür. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi Arap coğrafyasının geçmişte yaşadığı tecrübelerden dolayı 2011 yılının başından beri bu bölgede yeni bir dönemin doğuşuna tanıklık edilmiştir. Bu dönemde Arap halkları yıllarca var olan otoriter rejimlerden kurtulmak için ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaları "21. Yüzyılın Arap ayaklanması" olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰¹

2.2 Modern Arap Protestoları (Arap Baharı)

Arap coğrafyasında 2010 yılının sonuna doğru değişim rüzgârlarının estiği söylenebilir. Bu bölgede yıllarca var olan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı çeşitli biçimlerde, batıdan doğuya doğru, "Arap Baharı" olarak bilinen protesto eylemleri ortaya çıkmıştır. Başta Tunus olmak üzere, Arap hâkimiyetindeki Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında yönetimlere karşı yüz binlerce insan, “Eş-Şab Yurid İskaten Nizâm” (Halk rejimi devirmek istiyor) diye bir slogan ortaya atarak meydanlara dökülmüştür. Ayrıca bu sloganın, Arap

⁹⁹ Çelik, 2011: 10.

¹⁰⁰ Karpat, 2015: 234-235.

¹⁰¹ Kışlakçı, 2011: 21-30.

dünyasında yeni bir siyaset dilinin doğduğunun açık bir kanıtı olduğu söylenebilir. Bu yeni dil protestocuların talepleri karşılanıncaya kadar geri adım atmama ısrarını da vurgulamaktaydı.¹⁰²

Arap Baharı olarak adlandırılan süreç, Orta Doğu'da güç dengelerini değiştirmiş ve bölge dünyanın gündemine oturmuştur. Bu coğrafyada yıllar boyunca demir yumrukla yöneten ve "güçlü" olarak bilinen iktidarlar devrilebilmiştir. Arap rejimleri uzun yıllardır kendi halklarının kafasında korku ve panik oluşturmuştur. Ancak bu gelişmeler neticesinde halklar arasındaki korku duvarı kırılmış ve değişim talebi isteyen yeni bir siyasi kültür ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Bununla birlikte ezilen Arap halkları arasında bu protestoların bir bahar olacağına dair inanç şüphesizdi. Ancak akademik ve politik çevrelerde, Arap Baharının tanımı ile alakalı ciddi bir tartışma söz konusu olmuştur. Sosyal bilimlerde ve siyasal literatürde Arap Baharı kavramının, kullanılan anonim bir kavram olduğunu söylenebilir. Ancak genel olarak Arap coğrafyasında değişim ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu gelişmelerle ilgili yapılan araştırmalarda, haberleşme ve medya kanallarında bu konu “Arap Kışı”, “Arap Ayaklanmaları”, “Arap Uyanışı” veya “Arap Devrimi” gibi adlarla tanımlanmaktadır.¹⁰⁴

2010 sonunda başlayan halk hareketlerini “Arap Baharı” olarak ifade eden ilk kez *Foreign Policy* dergisinde, Amerikalı siyaset bilimci Marc Lynch olmuştur.

Lynch, “Obama’nın Arap Baharı Mı? Başlıklı 6 Ocak 2011 tarihli yazısında, Refik Hariri’nin 14 Şubat 2005’te öldürülmesinin hemen ardından Beyrut’ta başlayıp Suriye taraftarı olarak anılan Başbakan Ömer Abdülhamit Karami’nin istifa etmesiyle sonuçlanan ve “Sedir Baharı”¹⁰⁵ olarak adlandırılan halk hareketlerine gönderme yaparak Tunus’ta başlayan gelişmeleri yeni bir “Arap Baharı” olarak nitelendirmiştir. Böylece bu ifade zamanla yaygınlaşmış ve bölgede yaşanan ayaklanma hareketleri bir bütün hâlinde “Arap Baharı” olarak anılmaya başlanmıştır”.¹⁰⁶

Arap otoriter rejimlere karşı çıkan protesto gösterileri, Orta Doğu'nun iç ve dış dinamiklerini etkilemiş ve bölgeyi bölgesel ve uluslararası güçler arasında yoğun bir rekabet

¹⁰² <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/zamanin-ruhu-mu-kuresel-dayatma-mi-kazanacak/> (erişim tarihi: 12.04.2020).

¹⁰³ Adıbelli, 2012: 47.

¹⁰⁴ Doğan ve Durgun, 2012: 62.

¹⁰⁵ Bağımsızlık İntifadası veya Sedir Devrimi, Lübnan'da eski başbakan Refik Hariri'nin 14 Şubat 2005 tarihinde suikast sonucu öldürülmesinin ardından gerçekleşen protesto eylemleridir. Protestoların ardından 1989 yıllardan beri Lübnan'da varlığını süren Suriye güçleri, 2005 yılında protestoların etkisiyle ülkeden çekilmek zorunda kalmıştır. (Kuşoğlu, 2013: 106-107).

¹⁰⁶ Kocak, 2012: 25.

merkezi haline gelmiştir. ABD'yle birlikte Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya gibi Avrupa Birliği'nin önde gelen ülkelerinin yanı sıra Rusya ve Çin gibi büyük güçler de ortaya gelen gelişmeleri yönlendirmeye çaba harcamaktadır. Ayrıca bölgesel güç olmak için İran ve Türkiye gibi ülkeler, bu gelişmeleri etkilemeye çalışmaktadır.¹⁰⁷

Bazı araştırmacılara göre “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç, kendiliğinden nitelikleri ağır basan, büyük ölçüde ideolojisiz, politik vuzuhu olmayan, örgütsüz, lidersiz ayaklanmalar olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda baskıcı rejimler, örgütlenmeyi ve önderliğin oluşturulmasını büyük ölçüde baltalamış ve engellemiştir.¹⁰⁸

Bununla birlikte “Arap Baharı” olarak adlandırılan gelişmeleri, politik ve entelektüel çevrelerde analiz ederken, birbirinden tamamen farklı iki bakış açısı karşımıza çıkmaktadır. Bunların birincisi “Arap Baharı” veya protestoları bir “komplo” çerçevesiyle ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşıma göre “Büyük Orta Doğu Projesi” olarak bilinen proje kapsamında, ABD Orta Doğu'yu yeniden yapılandırmaya çalışmaktadır. İkinci yaklaşımda ise gelişmeler doğrudan içsel faktörlerle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre halkın devleti yönetenlere karşı memnuniyetsizliğinin, yolsuzluk, şiddet gibi uygulamalardan duyduğu sıkıntıların, Arap protestolarını tetiklemesi söz konusu olmuştur.¹⁰⁹

2.3 Bir “Komplo Teorisi” Kapsamında “Arap Baharı”

Günümüzde sınırları tanımayan, dünyanın her yerinde dolaşan ve kendisine taraftar bulan "komplo kavramı", ilk olarak 1920 yılında gündeme gelmiştir. Ancak 1960 yılında daha geniş bir şekilde kullanılmış ve 1997'de Oxford sözlüğüne eklenmiştir. Bu kavramın tanımlanması konusunda, sosyal ve siyasi literatürlerdeki görüşlere göre farklılıklar bulunmaktadır. Ancak teorik ve dilsel olarak Oxford sözlüğü; “Bir grubun yasadışı veya kirli bir şey yapmak için gizli bir planı” olarak bu kavramı tanımlamıştır.¹¹⁰ Türk Dil Kurumu ise, “bir kimse, kuruluş veya ülkeye karşı gizlice, zarar verici tuzak kurulduğu varsayımına dayanan düşüncelerin tümü” olarak tanımlamıştır.¹¹¹ Bununla birlikte Amerikalı araştırmacı ve akademisyen Jeffrey Bale “komplo” kavramına atıf yaparak şöyle tanımlamıştır: “Kötü amaçlı bir hedefe ulaşmak için, kişiler veya kuruluşlar arasında, değer ve ahlaka aykırı bir şekilde karşı tarafın zayıf noktalarından yararlanarak gizlice yapılan bir anlaşma”. Bu

¹⁰⁷ Adıbelli, 2012: 47-48.

¹⁰⁸ Çelik, 2011: 16

¹⁰⁹ Özkan, 2016: 17.

¹¹⁰ <https://www.lexico.com/definition/conspiracy/> (erişim tarihi: 13.04.2020).

¹¹¹ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=komplo%20teorisi/> (erişim tarihi: 13.04.2020).

anlamda komplo, organize suç, terörizm, istihbarat casusluğu ve diğerleri gibi çeşitli görünümelerde ortaya çıkmaktadır.¹¹²

Bahsi geçen tanımlara bakıldığında komplo teorisi, olayları ve durumları bilimsel veya kanıtlanması mümkün olmayan gerçeklere dayandırmaktadır. Bilim insanları ve araştırmacılar tarafından belgelenmiş bilimsel gerçekler ile "komplo" kavramını çürütmek için girilen ciddi girişimlere rağmen, bu kavramın düşüncesi dünya çapında birçok insanın zihninde yer bulmuştur. Michael Barkon komplo teorisinin, kanıttan daha çok bir inanç meselesi olduğunu belirtmiştir. Barkon bu kavramın üç temel ilkeye dayandığını söylemektedir:

1. “Hiçbir şey tesadüfen gerçekleşmez, ancak her şey planlı olarak belirli bir iradenin sonucudur”.
2. “Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Görünüşler aldatıcıdır. Dolayısıyla komplocular bizi aldatmak için kimliklerini veya faaliyetlerini gizlemektedir”.
3. “Her şey birbirine bağlıdır. Komplo dünyasında olayların gerçekleşmesi tesadüfen olmadığı ve perde arkasında hakikatin gizlenmiş olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla komplo teorisini gizli bağlantıları haritalamak için sürekli bir bağlantı ve korelasyon sürecine girmelidir”.¹¹³

Bristol Üniversitesi psikoloji profesörü Stephen Lewandowski ise komplo teorisinin küreselleşme, çevrimiçi iletişim araçları ve sosyal medya kanallarının etkisiyle daha cazip hale geldiğini belirtmiştir. Bu araçlar kirli veya yanlış bilgilerin, gerçek veya doğru bilgilerden daha sık ve hızlı yayılmasına neden olmuştur. Lewandowski'ye göre komplo teorisini zayıflatan herhangi bir kanıt, onu destekleyen bir yorum olarak ifade edilebilmektedir. Başka bir deyişle, komplo düşüncesini benimseyen kişiler, bu düşünceye ne kadar çok bağlı kalırsa bilimsel gerçeklere olan güveni o kadar sarsılır. Bununla birlikte insanları gerçeklere ikna etmeye çalışan kişilerin de komplo teorisinin bir parçası olduğu düşünülebilmektedir.¹¹⁴

Komplo alanında çalışan isimlerden biri de Fransız yazar ve filozof Taguieff'dir. Dünyadaki tüm sınırlarını yıkarak tüm coğrafyalarda kendisine destekçi bulabilen komploların temel yapılarını, dünyayı yönettiği iddia edilen gizli cemiyetleri ve onları destekleyen özellikle sağ ideolojideki siyasal yapıların kullanımını anlamlandırmaya çalışan

¹¹² Butter ve Reinkowski, 2014: 349-350.

¹¹³ Barkun, 2003: 3-4.

¹¹⁴ <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2020/03/ConspiracyTheoryHandbook.pdf/> (erişim tarihi: 15.04.2020).

Taugieff günümüzü “belirsizlik ve şüphe çağı” olarak tanımlamış ve bu durumun beraberinde bir “anlam/ kavram krizi” getirdiğini ileri sürmüştür.¹¹⁵

Taguieff’e göre komplo teorisini oluşturan ve buna inanmamızı sağlayan durumun ardında modernitenin “ilerlemeci ideolojisinin” baskı altına aldığı doğa yerine karmaşık ilişkilerin yer aldığı modern toplumsal yapı yatmaktadır. Bu karmaşık toplum yapısı içerisinde “bizden bir şeyler saklıyorlar” fikri, “verili durum ya da değişim kimin yararına” sorusuyla desteklenerek basit bir sorgulama formülü haline geldiğinde, komplo teorileri insanları ikna etme noktasında güç kazandığı gibi, aynı zamanda anlam krizinin yaşandığı belirsizlik çağında insanlarda olayların akışını takip edecekleri entelektüel bir kapasiteye sahip olma hissi de bırakmaktadır. Taguieff’e göre komplo teorilerinin bu belirsizliği ortadan kaldırma gücü, aslında başka bir paradoksa işaret etmektedir; çünkü görünen komponun arkasında görünmeyen başka bir komponun varlığı fikri, belirsizliği yeniden tetikleyerek endişeyi arttırmaktadır.¹¹⁶

Görüldüğü üzere komplo teorilerinin esas itibarıyla bilinmeyen bilme arzusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Globalleşme ile birlikte artan belirsizlik ve şüphe bu durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmekte ve paradoksal olarak her komponun başka bir komployu doğurmasına yol açmaktadır. İktidarların üstünde bulunan gizli yapıların varlığı ve gerçeklerin üstünün bir şekilde örtüldüğüne dayanan komplo teorileri dünyanın her yerinde görülmekle birlikte bir süredir siyasal krizler ve savaşlarla mücadele eden Orta Doğu ülkelerinde yaşayan insanlar üzerindeki etkileri daha fazladır.

Orta Doğu ve Arap coğrafyasında araştırmalar yapan Matthew Gray, “*Conspiracy Theories in the Arab World*” (Arap Dünyasında Komplo Teorileri) adlı kitabında, komplo teorisinin Arap bölgesinde son derece yaygın olduğunu belirtmiştir. Gray, bu bölgedeki komplo kavramının büyük ölçüde siyonistler, emperyalistler, petrol kaynaklarının kontrolü ve terörle mücadele de dâhil olmak üzere çeşitli konulara odaklandığını belirtmiştir. Ancak bu bölgedeki birçok kişi tarafından komplo teorileri ilk etapta İslam'a karşı bir savaş olarak görülmektedir.¹¹⁷ Tarihçi Daniel Pipes “*The Hidden Hand: Middle East Fears of Conspiracy*” (Gizli El: Orta Doğu’nun Komplo korkuları) adlı kitabında, Orta Doğu’da komplo kavramını en çok kabullenen ve etkilenenlerin Arap ve İran halkları olduğunu belirtmiştir. Pipes bu

¹¹⁵ Taguieff, AKT. Yazmacı, 2013: 164.

¹¹⁶ Taguieff, AKT. Yazmacı, 2013: 165.

¹¹⁷ Gray, 2010: 15-20.

bölgedeki komplo teorilerinin en önemli iki aktörü olarak siyonistleri (İsrail) ve emperyalistleri (Amerika Birleşik Devletleri) işaret etmektedir.¹¹⁸

Orta Doğu'da komplo teorilerine bu kadar ilgi gösterilmesinin nedenleri bu coğrafyanın yapısının oldukça karmaşık ve perde arkasından yürütülen entrikalarla dolu olmasından kaynaklanmaktadır. Pipes'e göre

“Orta Doğu son iki yüzyıl boyunca birçok gerçek entrika ve komploya sahne olmuştur. Batılı rejimler Orta Doğu ülkelerinin politikalarını etkilemek için hileye, fesata başvurmuş; gizli yöntemler kullanmıştır. İsrail devleti gizli operasyonlar gerçekleştirmiş, Arap ülkelerinin siyasetçileri amaçlarına ulaşmak için fesatı sürekli kullandıkları bir yöntem haline getirmişlerdir. Ek olarak Orta Doğu rejimlerinin çoğu darbeler sonucunda iktidara gelmiş ve bu ülkeler yıllarca tek bir lider tarafından yönetilmiştir. Söz konusu bu liderler hedeflerine ve amaçlarına ulaşmak için; eğitim, medya, ordu ve diğer kurumları kullanmışlardır”.¹¹⁹

Bu anlamda Arap ülkelerinde komplo kavramının, hükümet politikalarının ayrılmaz bir parçası haline geldiği söylemek mümkündür. Bu hükümetler ülkedeki krizleri ve başarısız politikalarını örtbas etmek için komplo teorileri üreterek iktidarda kalmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte baskıcı rejimler siyasi reformların sürecini ertelemek ve muhalifleri bastırmak için de uygun bir fırsat elde etmiştir.

2011 yılında Arap rejimlere karşı başlayan protesto hareketlerinin yorumlanmasına bakacak olursak, tüm bu ülkelerdeki liderler protesto eylemlerini itibarsızlaştırma taktiklerine başvurmuş ve olayları bir “komplo” çerçevesinde değerlendirmiştir. Örneğin Tunus'ta protestolar patlak verdiğinde Başkan Zeynel Abidin Bin Ali bir konuşmada şöyle demiştir: “protestoların arkasında dış güçler var ve protestocuların çoğu çete ve suçlulardır”.¹²⁰ Ancak Libya lideri Muammer Kaddafi, kendisine karşı protesto eylemlerinin tanımlanmasında daha dikkat çekici bir ifade kullanmıştır. Kaddafi bir konuşmasında protestocuların “El- jûrzân” yani “fare ve böcek” olduğunu iddia etmiştir. Suriye rejiminin lideri Beşşar Esad ise kendisine karşı başlayan protesto hareketlerini “terörist ve hainler” olarak tanımlamıştır.¹²¹

Bununla birlikte komplo yaklaşımını benimseyen yalnızca Arap rejimleri değildir. Aynı zamanda birçok entelektüel ve elit tarafından da bu argüman öne sürülmüştür. Birçok analist ve yazara göre Arap Baharı hayal ettiğimiz ölçüde "doğal veya spontan" bir hareket

¹¹⁸ Pipes, AKT. Yazmacı, 2013: 155.

¹¹⁹ Bali, 2016: 32.

¹²⁰ Tunus Cumhurbaşkanı Zine El Abidine Ben Ali'nin ikinci konuşmasında 10. Ocak. 2011 tarihinde geçmiştir.

¹²¹ Salih Gün ve Koçak, 2013: 13.

değildir; aksine ABD, bölgedeki çıkarlarına uyacak şekilde Orta Doğu'nun coğrafyasını yeniden düzenleme kararı almıştır.

Örneğin Tunuslu yazar Mezri Haddad 2012 yılında yayınlanan (*La face cachée de la révolution tunisienne: islamisme et occident, une alliance à haut risque*- Tunus Devriminin Gizli Yüzü) adlı kitabında şöyle demektedir; “2008 yılında ABD gizli polisi (CIA) Arap gençlerine Facebook ve modern medya aracılığıyla protestoları nasıl ortaya çıkaracakları konusunda eğitimler sağlamıştır”. Haddad, Başkan Obama'nın Zine El Abidin ve Mübarek'in iktidarı bırakması için Tunus ve Mısır'daki askeri kuruluşlara lobi yaptığını da belirtmiştir. Böylece Arap Baharı ABD tarafından önceden planlanmıştır. Herkes ABD'nin tuzağına düşmüştür. Hatta Arap Baharı terimi ilk kez Araplar tarafından değil, Fransa ve Batılı medya tarafından kullanılmıştır. Ancak yazar "komplo teorisini" benimsemesine rağmen, Arap protestolarının meşruiyetini kabul etmiştir. Ona göre durum sadece bir kıvılcımın patlamasını beklemekteydi. Arap ülkelerindeki diktatörlük, yolsuzluk ve işsizlik bu baharın patlamasının nesnel faktörleridir. Fakat ABD'nin Orta Doğu'daki politikası nedeniyle bu baharın kısa bir süre sonra ciddi bir felakete dönüşeceğini belirtmiştir.¹²²

Aynı zamanda günümüzde Arap protestolarının meşruiyetini bile kabul etmeyen birçok yazar bulunabilir. Onlara göre tüm Arap protestoları, ABD'nin Orta Doğu'daki "komplo" politikasının bir parçasıdır. Örneğin yazar Hüsnü Mahalli'ye göre Arap protestoları veya devrimleri daha önceden planlı ve programlı idi. Ayrıca Mahalli, Orta Doğu'daki demokrasi talebini ABD'nin bir bahanesi olarak değerlendirmiştir.¹²³

Göründüğü üzere komplo teorisini benimseyen çok sayıda örnek vermek mümkündür. Özellikle birinci bölümde ele aldığımız teoriler çerçevesinde ele alırsak, tüm teorilere göre protestoların patlak vermesinde ana faktör toplumun mevcut sistemden duyduğu memnuniyetsizliktir. Böylece toplumlar ortaya çıkabilecek sonuçları düşünmeden, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda değişimler veya dönüşümler yaratmak amacıyla protestolara başvururlar. Bununla birlikte ABD'nin herhangi bir ülkede protesto eylemlerini başlatmak için düğmeye basması yeterli değildir. Ayrıca en azından ABD'nin başlangıçta Tunus ve Mısır'daki protestolarla ilgilenmediğini de söyleyebiliriz. Çünkü bu ülkelerdeki liderleri hem ABD, hem de Batı yanlısı olarak değerlendirmemiz mümkündür. Bu bağlamda Arap Baharı'nın kıvılcımına neden olan iç koşulları göz önünde bulundurmak daha mantıklı olabilir. Başka bir ifadeyle Arap Baharı'nın gerçek ve nesnel nedenlerine bakmak gerekir. Örneğin diktatörlük, yolsuzluk, işsizlik, haksızlık vb. nedenlerle Arap Baharı'nın kıvılcımının

¹²² <https://www.maghress.com/alittihad/141081/> (erişim tarihi: 30.03.2020).

¹²³ Dinçer ve Kutlay, 2012: 6.

patlamaya hazır olduğunu açıkça görebiliriz. Aynı zamanda "komplo teorisi" çerçevesinde her şeyi açıklamak eksik ve mantıksız olabilir. Bu nedenle konuyu başka açıdan analiz etmek daha yararlı olabilir.

Bu fikirlere katılan Arap dünyasında bazı yazar ve politikacılar olmuştur. Bunlardan en öne çıkan yazar Azmi Bışare ve Muhammed Hasaneyn Heykel olmuştur. Bu yazarların beklentilerine göre bu coğrafyadaki değişim dalgaları elbette bir gün kendisini gösterecektir. Hatta Arap liderlerini bu tepkilere karşı hazır olmaları konusunda uyarmışlardır. Hasaneyn Heykel, günümüzde Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelerle ilgili öngörüsünü şu ifadeyle sunmuştur:

“Arap dünyası 21. yüzyıla girmeye hazırlanırken rejim ve hükümet biçimlerinin genç kuşakların iradesinin çizgisine getirilmesi, acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. Arapların yüzde 60’ı 18 yaş altında bulunmaktadır. Yeni yüzyıla girerken 20’li yaşlarında olan 100 milyon genç, anne-babalarına ve büyük anne ve büyük babalarına neden kendilerine devlet ve hükümetin araç gereçlerini veremediklerini sormaya başlayacaktır. Hâkim ve yöneticilerin bugünkü kuşağı, çoktan boyunlarının borcu haline gelmiş olan reformlara başlamakla tarihteki yerlerini alabilirler, ancak onların daha çok Arap dünyasının Brejnev’leri olarak anımsanması mümkün görünmektedir. Liderler reformları geciktirebilir, ancak önleyemezler. Hayalleri büyük ve düşünce ufukları daha geniş olan gençler, Arap dünyasını bugünkü durgunluğundan ve bataklığından er ya da geç çıkarıp selamete götürecektir”.¹²⁴

Son olarak “gerçeğin başka bir yerde saklı olduğu” fikrinin zihinlerde gelişmesine de engel olmak oldukça zordur. Komplo düşüncesinin Arap coğrafyasında çok hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla birçoğu için bu durum başarısızlığın temel nedenlerini arama sorununu ortadan kaldırır. Bununla birlikte Arap bölgesinde gerçekleşen protestoların meşruiyeti ile ilgili çeşitli yorumlara bakılmaksızın, bu coğrafyadaki halkların geçmişten daha olgun olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle Arap ülkelerinde yaşayan insanların artık "komplo" bahanesi ile aldatılması söz konusu değildir. Arap halkları sokaklara döküldüğünde başlangıçta ana talepleri, kötü ekonomik durumu iyileştirmek ve ciddi reformlar talep etmek idi. Bu nedenle araştırmamızı Arap protestolarına yol açan iç faktörlere odaklamamız daha yararlıdır.

2.4 Modern Arap Protestolarına Sürükleyen İçsel Etkenler

“Büyük halk hareketlerinin nedeni çoğunlukla tetikleyici olayın kendisi olmaktan ziyade; yönetimlerin izlediği politikalarla dezavantajlı duruma gelen kesimlerin mevcut kurum ve kurallar içerisinde

¹²⁴ Kışlakçı, 2011: 34-35.

kendisine bir gelecek görememesidir. Arap Baharı olarak bilinen halk protestoları iç faktörler çerçevesinde incelendiğinde, çoğu ülkede, halkın devleti yönetenlere karşı hoşnutsuzluğunun, yolsuzluk, şiddet, adaletsizlik vb. uygulamalardan duyduğu sıkıntı ve bıkkınlığın bu olaylara neden olduğu görülmektedir”.¹²⁵

Arap ülkelerinde yaşananlara değil, gelişmelerin bu kadar geç kalmış olmasına şaşırarak gerekir. Arap Baharı toplumsal ve siyasal olguların doğal mecrasında akıp gitmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi çoğunlukla Arap ülkelerinden oluşan Orta Doğu coğrafyası, tarih boyunca birçok siyasi dönüşüm yaşamıştır. Bu ülkeler Osmanlı döneminden sonra Batılı güçler tarafından tasarlanmıştır. Batı Mandası karşısında birleşik Arap devleti kurmak amacıyla gerçekleştirilen çabalar Batılı güçlerin politikası karşısında başarısız olmuş ve Sykes-Picot Anlaşması Arap ülkelerinin sınırlarını çizmiştir. Böylece Orta Doğu, etnik ve kültürel benzerliklerinden ziyade petrol kaynakları ya da etnik kutuplaştırmalarla sömürgeleştirilmiş ve bölge halkları üzerinde ezilmişlik duygularının hâkim olmasına neden olmuştur.¹²⁶

Öte yandan Arap coğrafyasında Batı ülkelerinin çıkarlarını korumaya yönelik politikaları, bölgedeki diktatörlük rejimlerinin güçlendirilmesine doğrudan katkıda bulunmuştur. Bu ülkeler Arap coğrafyasında demokratikleşme fırsatlarını tarihsel süreçte hiçbir zaman doğal seyrine terk etmemiştir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu politikaları, bölgede otoriter rejimlerin korunmasına yönelik olmuştur. Bu nedenle Arap Baharı olarak adlandırılan süreci, 1950’lerden 1970’lere kadar iktidara gelen laik, sosyalist, milliyetçi ve askeri rejimleri reddeden, baskı ve zulüm siyasetinin bir karşıtı olarak değerlendirmek mümkündür.¹²⁷

Arap bölgesinde 2011’de başlayan protesto hareketlerinin başlıca nedenleri, ekonomik durumun kötüleşmesi, işsizlik oranının ve yolsuzluğun artmasıdır. Bununla birlikte bu ülkelerin yıllarca diktatör rejimler tarafından baskı altında tutulması, insan haklarından mahrum ve özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla halkta meydana gelen birikim, toplumu kaynama noktasına ulaştırmıştır. Daha sonraları ise bu protesto eylemleri onur ve özgürlük mücadelesine dönüşmüştür.¹²⁸ Böylece değişim rüzgârları ilk olarak Tunus’tan başlayıp daha sonra protestolar Mısır, Libya, Yemen, Irak, Suriye ve Bahreyn gibi diğer Arap ülkelerine yayılmıştır.

¹²⁵ Salih Gün ve Koçak, 2013: 9.

¹²⁶ Birdane, 2017: 43.

¹²⁷ https://www.huffpost.com/entry/the-arab-spring-six-years_b_14461896/ (erişim tarihi: 30.03.2020).

¹²⁸ Salih Gün ve Koçak, 2013: 10-12.

Aslında Arap protestolarının temel nedenleri ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Ancak Arap coğrafyasında 2011 yılında başlayan protestoların arkasında yatan sebepler aşağı yukarı aynıdır. Bu ülkelerde yıllar boyunca biriken siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar Arap halkını her an patlamaya hazır bir noktaya getirmiştir. Bu nedenle Tunus'taki "Sidi Bu Zeyd" şehrinde "Muhammed Buazizi" ilk kıvılcımı ateşlendiğinde, Arap bölgesinde bir bütün olarak büyük patlama meydana gelmiştir.

Bununla birlikte teknik nedenlerden dolayı, her ülkede Arap protestolarının patlak vermesine neden olan faktörleri ayrı ayrı incelemek ve analiz etmek mümkün değildir. Bu nedenle genel olarak Arap ülkelerinde protestoların patlak vermesinin nedenlerinden bazıları ele alınmıştır. Daha sonra Suriye'deki durum ayrıntılı bir şekilde de ele alınmaktadır. Ayrıca Suriye'deki protestolara yol açan nedenlerin diğer Arap ülkelerine benzediği söylenebilir. Çünkü yönetim biçimleri kadar, halkın yaşadığı sorunlar da birbirine benzemektedir.

Böylece diğer Arap ülkelerindeki protestolara neden olan faktörleri genel bir bakış açısıyla incelemek gerekirse şu şekilde özetleyebiliriz:

2.4.1 Ekonomik Nedenler

Ekonomik sorunlar, Arap bölgesindeki protestoların patlak vermesine yol açan en önemli nedenlerden biridir. 2008 yılında küresel ekonomik krizin ardından, IMF ve dünya Bankası'nın baskılarıyla Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkeler halkın yaşam standartlarını daha da aşağılara çekmiştir. Bu ülkeler vergi oranını arttırmış ve kamu harcamaları kısılmıştır. Böylece halkın yaşam şartları daha da ağırlaşmıştır. Örneğin Tunus'taki son protestoları ateşleyen güneyliler, işsizlere iş açabilecek kalkınma projeleri için ayrılan bütçenin düşük olduğundan şikâyet etmektedirler. Aynı zamanda sahil bölgeleri ile iç bölgeler arasında ekonomik uçurumlar söz konusuydu. Bu durum ülke ekonomisinin kötüye gitmesine ve yolsuzluğun artmasına neden olmuştur. 2007 yılında "Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün" hazırladığı raporlara göre Tunus, 2005'te 43. sıralardayken, 2007'de 61. sıraya gerilemiştir. Ek olarak 2009 yılında Avrupa ülkelerini etkileyen küresel ekonomik kriz Tunus ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Bu durum yatırımların gerilemesine, turistlerin azalmasına, tüketimin azalmasına ve Tunus'taki ekonomik zorlukların artmasına yol açmıştır.¹²⁹

Mısır'ın durumu da ekonomik ve toplumsal olarak Tunus'tan daha iyi değildi. Bu ülke yıllardır normalin ötesinde tehlike içeren ekonomik zorluklar içinde bulunmaktaydı. Resmi

---

¹²⁹ Kışlakçı, 2011: 108-109.

rakamlara göre 2008 yılında Mısır'da işsizlik oranı %50'e ulaşmıştır.¹³⁰ Mübarek'in yönetimi sırasında Mısır hükümetinin politikası, yabancı yatırımcılara ülkenin kapılarını ardına kadar açma, kamu kurumlarını satarak özelleştirme ve mümkün olduğu kadar üretim sektörüne karışmama olarak belirlenmiştir. Ayrıca hükümetin gıda yardımlarının azalması, vergilerin artması, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki bütçe kısıntıları politikası, doğrudan dar gelirli kesimleri vurmuştur. Böylece Mısır'daki orta sınıf grubu fakirleşmiş ve alt gelir grubu ise yoksulluk sınırının altına itilmiştir.¹³¹

Öte yandan Mısır'daki politikada ve ekonomideki bu değişimler sosyal dokuya etki ederek tabakalaşmaya neden olmuştur. Mısır halkının büyük bir kısmı sıkıntı çekerken, iş adamları ve sermaye sahipleri nüfuzlarını kullanarak hükümetin ekonomi politikasını istedikleri şekilde yönlendiriyorlardı. Ek olarak ABD Mısır'a yıllık ekonomik ve askeri yardımlar sağlamaktaydı. Ancak gelirlerin adaletli bir şekilde halka dağıtılmadığı görülmekteydi. Böylece tüm bu faktörlerden dolayı, Mısır halkı 2011 yılında Mübarek hükümetine karşı patlama noktasına gelmiştir.¹³²

Libya'da ise durum biraz farklıdır. Libya enerji kaynakları bakımından zengin ülkelerden biridir. Ancak ülkedeki zenginliğin adaletli bir şekilde dağıtılmadığı dikkat çekicidir. 2004 yılında ülkedeki işsizlik oranı %30'a ulaşmış ve 2009 yılında ise %21'e düşmüştür. İşsizlikten etkilenen en büyük kısmı, gençlerin oluşturduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte nüfusun %5'inin sağlık açısından kötü koşullarda yaşamayı sürdürmek zorunda kaldığı görülmüştür. Ülkenin zenginliğinin Kaddafi'nin elinde olması, ciddi bir toplumsal muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹³³

Diğer Arap ülkeleri ile benzer şekilde Suriye'de de durum pek farklı değildir. Ülkede yolsuzluk, yozlaşma ve rüşvet yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca Suriye'nin durumu üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu anlattığımız ülkelerde, bütün türleriyle yolsuzluk her zaman vatandaşla olan ilişkinin en önemli parçasıydı. Yolsuzluk, yönetimin ve bütün olarak toplumun içinde dolaşan bir kansere dönüşmüş ve insanlığın karşı karşıya olduğu önemli bir tehdit halini almıştır. Yaşamları ve toplumları yok etmektedir. Bu ifadelerle "Uluslararası Şeffaflık Örgütü" 2012'de dünyanın 176 ülkesindeki yolsuzluk göstergelerini açıklamıştır. Bu raporda ele alınan Arap ülkelerinin sıralaması şu şekildedir:

¹³⁰ Ayhan, 2012: 94.

¹³¹ Kışlakçı, 2011: 110.

¹³² Kurt, 2014: 16.

¹³³ Ayhan, 2012: 147-148.

- 41 puanla Tunus 75. Sırada
- 32 puanla Mısır 118. Sırada
- 26 puanla Suriye 144. Sırada
- 23 puanla Yemen 156. Sırada
- 21 puanla Libya 160. Sırada
- 18 puanla Irak 169. Sırada.¹³⁴

Rapora göre Arap ülkelerinde yolsuzluğun ve rüşvetin derecesinin ne kadar yaygın olduğu görülmektedir. Oysa Suriye, Mısır ve Tunus, Libya ve Irak kadar enerji kaynakları bakımından zengin olmasa da, ancak kendi iç piyasa ihtiyaçları için yetecek kadar petrole sahiptir. Ama ne yazık ki Arap dünyasındaki liderlerin ve ailelerinin lüks içinde yaşarken, halkın büyük kısmının yoksulluk içinde yaşadıkları söylenebilir.¹³⁵

Arap dünyasındaki protestoların arkasında yatan ekonomik nedenlerin oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu otoriter rejimler yıllardır ülkenin kaynaklarının ele geçirilmesi, gelirin halka adil bir şekilde dağıtılmaması, yoksulların ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya bırakılması gibi sorunlar ortaya çıkarmışlardır. Arap halkı, bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için siyaset yoluyla mevcut durumun değiştirilemediğini tamamen fark ettikleri bir aşamaya gelmiştir. Böylece insanlar sokaklara dökülüp bu rejimlere karşı ayaklanmak zorunda kalmıştır.

2.4.2 Siyasi Nedenler

Arap protestolarının arka planında ekonomik nedenlerin yanı sıra siyasi nedenler de yer almaktadır. Arap rejimlerine baktığımızda ister cumhuriyet, ister kraliyet sistemi olsun, birbirine çok benzer bir yönetim tarzı bulunmaktadır. Bu ülkeler bağımsızlığını kazandıktan sonra baskıcı rejimler iktidara yükselmiş ve olağanüstü hal yasaları çerçevesinde yıllarca iktidARLARINI devam ettirmişlerdir. Örneğin Mısır, Suriye, Libya, Yemen ve Tunus'ta yaklaşık 40 yıl boyunca ülkede olağanüstü hal uygulanmıştır. Ancak 2011 protestolarının etkisi altında bu ülkeler olağanüstü hal yasalarını askıya almak zorunda kalmıştır.

Arap ülkelerindeki siyasi sorunlar esas olarak bu ülkelerdeki demokrasi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetçi bir hükümet sistemine sahip olduğunu iddia eden birçok Arap devleti, yıllardan bu yana tek parti iktidarı ve tek adam yönetimi ile yönetilmiştir.¹³⁶ Örneğin Mısır, Irak, Suriye, Libya, Tunus, Yemen ve Cezayir çok partili bir parlamenter

¹³⁴ <https://www.transparency.org/cpi2012/results/> (erişim tarihi: 30.03.2020).

¹³⁵ Kışlakçı, 2011: 71.

¹³⁶ http://tercih.aydin.edu.tr/mustafaaydin.com/dosyalar/ARAB_BAHARIn%C4%B1_anlamak.pdf/ (erişim tarihi: 30.03.2020).

sisteme sahip olduklarını iddia etseler de bu sadece siyasi bir propagandadır. Bahsi geçen ülkelerde otoriter rejimler, 40 yıldır muhalif sesleri ortadan kaldırmaktır. Örneğin Baas Partisi Suriye ve Irak'ta iktidara geldiğinde Hafız Esad ve Saddam Hüseyin kendileriyle birlikte darbe yapan dostlarını ileride alternatif olmasınlar diye tasfiye etmiştir.¹³⁷

Öte yandan, parlamenter bir hükümet sistemine sahip olduğunu iddia eden Arap ülkeleri, seçimleri tamamen farklı bir şekilde yürütmektedir. Bu ülkelerde seçimler genellikle demokrasinin bir gereği olarak ve liderlerin meşruiyetini kazandırmak için gerçekleştirilmiştir. Ancak bu seçimlerin ne kadar serbest ve adil bir atmosferde yapıldığından kuşku duyulmaktadır. Hatta seçimlerin kesin sonuçları herkes tarafından çok önceden tahmin edilmekteydi. Çünkü genelde çoğu Arap lideri bir darbe ile iktidara gelmiş ve %97 civarında oy almıştır. Örneğin, 1999 yılında Hafız Esad seçimlerde %98 oy alarak Suriye'nin Devlet Başkanı olarak iktidarda kalmaya devam etmiştir. Hafız Esad'ın ölümünden sonra oğlu Beşşar Esad %97,2 oy alarak Suriye'nin Devlet Başkanı olmuştur. Tunus'ta ise 2009 yılında yapılan seçimlerde Zeynel Abidin Bin Ali %89 civarında oy almıştır.¹³⁸

Arap protestolarını tetikleyen siyasi faktörlerden biri de bu coğrafyada yıllarca değişmeyen rejimler ve babalarından iktidarı devralan oğullarıdır. Örneğin protestoların ilk dalgasının başladığı Tunus'ta, Zeynel Abidin Bin Ali 23 yıl iktidarda kalmıştır.¹³⁹ Ayrıca gözlemciler göre Bin Ali, eşi Leyla'yı 2014'teki seçimlerde aday olarak göstermeyi planlamaktaydı.¹⁴⁰ 30 yıldır Mübarek'in kontrolü altında olan Mısır'a gelince, Mübarek iktidardan vazgeçmeye hazır değildi. Ülkedeki protestoların patlamasına yol açan en önemli siyasi nedenlerden birisi de Mübarek'in oğlu Gamal'ı iktidara geçmesi için hazırlamasıydı.¹⁴¹ Otoriter Arap liderleri arasında en uzun süre iktidarda kalan Kaddafi, 42 yıl boyunca Libya devletinde kendisini halka bir lider ve yol gösterici olarak göstermiştir. Buna rağmen Kaddafi, Oğlu Seyfülislam'ın iktidara geçmesi için zemin hazırlamaktaydı.¹⁴² Kaddafi'den sonra Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah El-Saleh, en uzun süre görev yapan ikinci otoriter Arap lideriydi. Salih ülkeyi 34 yıl boyunca yönetmiştir.¹⁴³ Son olarak Hafız El Esad Suriye'yi 30 yıl boyunca yönettikten sonra, iktidarı oğlu Beşşar Esad'a devretmiştir.¹⁴⁴

¹³⁷ Kışlakçı, 2011: 100-101.

¹³⁸ Ülkelere ve yıllara göre seçim sonuçları bakmak için bu siteden ulaşabilirsiniz, <http://www.electionguide.org/> (erişim tarihi: 03.04.2020).

¹³⁹ Çelik, 2011: 37.

¹⁴⁰ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/49401/> (erişim tarihi: 04.04.2020).

¹⁴¹ Kışlakçı, 2011: 97.

¹⁴² <https://www.bbc.com/news/world-africa-14617511/> (erişim tarihi: 04.04.2020).

¹⁴³ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14704951> (erişim tarihi: 04.04.2020).

¹⁴⁴ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856> (erişim tarihi: 05.04.2020).

Son olarak Arap ülkelerinde sosyal durumun üzerinde olumsuz yankılara neden olan bir diğer faktör de bu ülkelerde ticaret ve siyasetin iç içe olmasıdır. Bu ülkelerde işadamları ve iktidarlar arasındaki ilişki, çıkar ve menfaat üzerine kurulan sisteme dayanmaktadır. Yasalar, iş adamlarının menfaatlerine göre hızlı çıkarılır, iş adamları da rejimi siyasi olarak destekler, her ikisi de birbirlerinden güç almaktadır. Böylece bu siyasetten etkilenen yoksul halklar arasında öfke ve memnuniyetsizlik daha da artmıştır.¹⁴⁵

2.4.3 Toplumsal Nedenler

Tunus, Mısır, Suriye, Yemen, Libya ve daha yakın zamanda Cezayir'deki protestoları açıklarken toplumsal etkenleri de dikkate almak gerekir. Bu ülkelerdeki sosyal adaletsizlik, işsizlik, rüşvetin yaygınlaşması, orta sınıfların zayıflaması, sosyal adaletin yokluğu, işkencenin ve zulmün artması bölge halklarını protestolara sürükleyen en önemli nedenlerdir. Toplumsal eşitliğin olmadığı bu ülkelerde halk yoksulluk içinde yaşarken iktidardan yararlanan bir avuç aile lüks ve bolluk içinde yaşamaktaydı. Bahsi geçen Arap ülkelerine baktığımızda, sosyal adaletin neredeyse mevcut olmadığı söylenebilir. Bu ülkelerdeki rejimler kalkınma politikalarıyla büyük şehirler ve ailelere ait bölgeleri ihya ederken kırsal bölgeleri ihmal etmiştir.¹⁴⁶ Örneğin Tunus'ta devlet yatırımlarının hepsi sahil şeridindeki şehirlere yapılırken, iç bölgelerdeki şehirlere yatırım yapmaktan çekinilmiştir. İç bölgelerde yaşayan halk, mahrumiyet ve ağır şartlarda yaşamayı sürdürmek zorunda kalmıştır. Böylece Tunus'taki ayaklanmaların fitilini ateşleyen olay, iç bölgede bulunan "Sidi Bu Zeyd" kentinde meydana gelmiştir.¹⁴⁷

Protestoların yaşandığı Arap ülkelerine baktığımızda, bu ülkelerde genç nüfusun oranı oldukça yüksektir. Dünyanın en genç nüfusu Arap ülkelerinde bulunmaktadır. Nüfusun %30'u 20-30 yaş arasındadır. Ayrıca son yıllarda eğitilmiş gençlerin oranı nüfusta bir artış göstermiştir.¹⁴⁸ BM Kalkınma Programına göre 1975 yılında Arap ülkelerinin nüfusu 76 milyon iken, 2009 yılında ise dört kat artarak 340 milyona ulaşmıştır. Bölgede en kalabalık nüfusa sahip olan ülke Mısır olmuştur.¹⁴⁹ Arap rejimlerindeki yöneticilerin siyasi, ekonomik kalkınmayı ve nüfusun ani artışını dikkate almadan gençleri siyasi alandan uzak tutması ve istihdam olanaklarının çok sınırlı olması, bu ülkelerdeki gençler arasında bir umutsuzluk ve

¹⁴⁵ Kışlakçı, 2011: 102.

¹⁴⁶ Kışlakçı, 2011: 95-107.

¹⁴⁷ Çelik, 2011: 28.

¹⁴⁸ http://tercih.aydin.edu.tr/mustafaaydin.com/dosyalar/ARAB_BAHARIn%C4%B1_anlamak.pdf/ (erişim tarihi: 30.03.2020).

¹⁴⁹ Human Development Report, 2009: 43-44.

karamsarlık havası yaratmıştır. Böylece gençlere öfkelerini dışarı atmak için meydanlara çıkmaktan başka bir seçenek bırakılmamıştır.¹⁵⁰

Tüm bunlar göz önüne alındığında Arap rejimlerinin yıllardır demografik bir saatli bomba üzerinde oturduğunu söylemek mümkündür.¹⁵¹

Bahsi geçen Arap ülkelerinde, son yıllarda yaşamın pahalılaşması nedeniyle toplumdaki dar gelirli ve orta sınıftakiler çökmüş durumdaydı. Örneğin Tunus'ta son zamanlarda ev veya özel taşıt satın almak amacıyla kredi alanların sayısında oldukça büyük bir artış yaşanmıştır. 2003 yılında 50 bin olan sayı 2008 yılında ise 800 bine ulaşmış ve böylece ülkedeki özel borçların hacminin olağanüstü biçimde artmasına neden olmuştur.¹⁵²

Mısır'ın sosyal durumu Tunus'tan daha kötüydü. Toplum yıllardan beri ekonomik zorluklar içinde yaşamaktaydı. 2008 yılında ülke nüfusunun yaklaşık %60'ının yoksulluk içinde olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca Mübarek yönetimi döneminde son yıllarda yapılan ekonomik reformlar nedeniyle orta sınıf çok zarar görmüş ve yaşam pahalılığı daha da artmıştır. Alt gelir grubu ise yoksulluk sınırının altına iletilmiş ve devlet kendisinden beklenen hiçbir olumlu icraatı yapamaz hale gelmiştir.¹⁵³

Arap protestolarını destekleyen bir diğer önemli faktör de iletişim ve yeni medya devrimi idi. Küreselleşme, özellikle internete dayalı iletişim araçlarının gelişmesiyle, Arap halkında siyasi korkuyu ortadan kaldırmasıyla, halkın kamuoyundaki sessizliğini kırmada etkili olmuştur. Kitlesele protestolara tanıklık eden Arap ülkelerinde, Facebook ve Twitter gibi iletişim araçları, protestoların kitlesele niteliğe dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu protestolar şiddete başvurmada, meydanlara inip karşı ayaklanmıştır.¹⁵⁴ Örneğin Arap ülkelerinde protestolar, Facebook ve Twitter üzerinden oluşturulan gruplara bir kaç gün içerisinde binlerce kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu protestoların sosyal medyada sesli ve görüntülü bir şekilde yayınlanması dünya kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Böylece diğer bölgelerin de protestolara eşlik etmesini ve uyum içerisinde hareket etmesini sağlamıştır.¹⁵⁵

Yukarıdakilere dayanarak, Arap protestolarına yol açan ekonomik, politik ve sosyal faktörleri bir araya getirirsek, bu coğrafyadaki insanların, yıllardır var olan otoriter rejimlere karşı ayaklanabilmek için, sadece bir kıvılcıma ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Zira

¹⁵⁰ Kışlakçı, 2011: 95.

¹⁵¹ <https://www.thoughtco.com/the-reasons-for-the-arab-spring-2353041> (erişim tarihi: 05.04.2020).

¹⁵² Kışlakçı, 2011: 106.

¹⁵³ Ayhan, 2012: 93-94.

¹⁵⁴ Buzkıran ve Kutbay, 2013: 151.

¹⁵⁵ Kışlakçı, 2011: 112-113.

Bouazizi'nin kendini ateşe vermesi protestoların bir nedeni değil, protestoları ateşleyen bir kıvılcımdır.

Son olarak özetlemek gerekirse, birinci bölümde belirttiğimiz gibi genellikle protestoların arkasında itici güç olarak kabul edilebilecek birçok genel neden bulunmaktadır. Bunlar yolsuzluk, işsizlik, yoksulluk, dışlanma ve özgürlük eksikliği gibi nedenlerdir. Tüm bu nedenler bir ülkede bir araya gelip protesto yaratabilir ve bazen de bu nedenlerden sadece biri başka bir protesto yaratmak için yeterli olabilir. Dolayısıyla Arap bölgelerinde sayılan nedenler birlikte ele alındığında, bu ülkelerdeki değişim ve dönüşümün nedenleri açıkça ortaya çıkmaktadır.

Aynı zamanda Arap dünyasının yaşadığı son gelişmeleri bir “komplo” veya dış etkenler oyunu olarak görmek mantıksız olabilir. Özellikle bu yorumlar, protestoları çarpıtmak, bastırmak ve halklarının meşru taleplerini atlatmak amacıyla, baskıcı rejimler tarafından benimsenmiştir. Bu bağlamda söylenmesi gereken şey, yaklaşık dokuz yıl önce Arap bölgesini sallayan protesto dalgasının, yalnızca baskıcı rejimleri devirmeyi amaçlamakla değil, aynı zamanda insan haklarına, hukukun üstünlüğüne, temel hak ve hürriyetlerin kurulmasına ve toplumun tüm kesimleri arasında siyasi ortaklığı güvence altına alan yeni bir sistem oluşturulmasına odaklandığı söylenebilir.

Tüm bunlara paralel olarak Arap protestolarını, Ted Gurr tarafından geliştirilen göreceli yoksunluk teorisi ve Alain Tourain'in savunduğu yeni toplumsal hareketler teorisi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

2.5 Modern Arap Protestolarıyla Değişen Rejimler

2010 yılında “Arap Baharı” olarak ifade edilen halk hareketlerinin ateşi, kısa sürede tüm Arap bölgesindeki otoriter yönetimlere karşı yükselmiş ve yeni protesto dalgalarının harekete geçmesine yol açmıştır. Bireysel bir eylem olarak başlayan halk hareketi, kısa sürede domino taşları gibi Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen gibi ülkelere yayılmıştır.

Bununla birlikte her ülkenin kendine özgü siyasal kültürü ve toplumsal yapısının çerçevesinde olaylar şekillenmiştir. Tunus'ta Cumhurbaşkanı Ben Ali, protestolara karşı fazla şiddet kullanmadan kısa bir süre içerisinde ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Hemen ardından protesto dalgası Mısır'a sıçramış ve yaklaşık 30 yıl boyunca ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek'in iktidardaki görevinden istifa etmekten başka bir seçeneği kalmamıştır. Libya'da ise protestolar kısa bir süre içinde silahlı bir çatışmaya dönüşmüş ve Muammer Kaddafi protestocular tarafından linç edilerek devrilmiştir. Benzer olaylar Orta Doğu bölgesinde değişim dalgasına şiddetli bir şekilde tanıklık eden Yemen'de de olmuştur. Suriye ise sürecin

en farklı olduğu ülke idi. Gösterilerin başlamasından kısa bir süre sonra ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Arap protesto dalgasından etkilenen bir diğer ülke de Bahreyn olmuştur. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şiiler, ülkenin Sünni bir hanedan tarafından yönetilmesi, eşitsizlik, işsizlik ve gelir adaletsizliği olması nedeniyle gösterileri başlatmıştır.

2.5.1 Tunus

Tunus'un bağımsızlığı için 1930'larda Fransız işgaline karşı sürdürülen mücadelenin liderlerinden olan Habib Burgiba, Fransız yetkilileri ile sürdürülen müzakerelerin ardından 1956 yılında ülkeyi bağımsızlığa kavuşturmuştur. Bu bağlamda Burgiba liderliğinde gelişen Tunus muhalefetine, Fransa'dan bağımsızlığını, "direniş yerine müzakere yöntemiyle" elde etmesi oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu bu dönemde komşu ülke olan Cezayir'de Fransız işgaline karşı güçlü bir askeri direniş olmasına rağmen Burgiba liderliğindeki Tunus muhalefeti askeri direnişi bir kurtuluş stratejisi olarak öngörememiş, ancak bu sorunun müzakere yoluyla çözülebileceğini düşünmüştür. Ayrıca bağımsızlık sonrasında Devlet Başkanı olan Habib Burgiba'nın, Fransa tarafından önerilen yarı bağımsızlık teklifini kabul ettiği bilinmektedir. Ancak hem Tunus'taki muhalefet hem de Arap milliyetçilerinin tam bağımsızlık söylemleri ve talepleri artarak Burgiba'nın geri adım atmasına yol açmıştır.¹⁵⁶

Habib Bourguiba'nın iktidara gelmesiyle birlikte ülkede Arap milliyetçiliği yerini seküler bir yönetime bırakmış ve Fransa ile ilişkiler sürdürülmüştür. Ancak bu durum ülkede İslamcı ve milliyetçi muhalefetin artmasına neden olmuş ve Bourguiba bu muhalefetin ortadan kaldırılması için çalışmıştır. Böylece Bourguiba rejimi daha da otoriterleşmiş ve rejimin toplumsal desteğini kaybetmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Burgiba'nın otoriter yönetime karşı, özellikle enflasyon ve ekonomi ile ilgili sorunlardan dolayı 1970'li yıllarda ciddi bir toplumsal muhalefet oluşmuştur. Söz konusu genç nüfusun, eğitimli insan sayısının ve üretimin çeşitlenmesi sonucu çalışan insan sayısının artması sosyo-ekonomik yapıyı değiştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1984 yılında "ekmek isyanı" adıyla ülke tarihine geçen kitlesel protestolar yaşanmış ve Burgiba'nın halk üzerindeki meşruiyetini önemli oranda azaltmıştır. Bu durum Burgiba iktidarını sonlandırmak isteyen İçişleri Bakanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin, 1987 yılında harekete geçmesine yol açmış ve Burgiba'nın koltuğunu ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁵⁷

Tunus halkına demokrasi sözü veren ve Burgiba'nın laik eğilimli yönetimini devam ettiren yeni cumhurbaşkanı Bin Ali, tüm siyasi grup ve örgütlenmelerle uzlaşacağı vaadinde

¹⁵⁶ Ayhan, 2012: 21-22.

¹⁵⁷ Ayhan, 2012: 32-37.

bulunmuştur. Bu bağlamda İslamcı lider Raşid Gannuşi ve sürgüne gönderilenlerden birçoğu ülkeye geri dönmüştür. Ancak Bin Ali, kısa sürede ülke yönetimini tamamen ele geçirdikten sonra İslamcılara karşı Burgiba'dan da daha sert politikalar uygulamıştır. Bin Ali, birçok muhalifleri tutuklatarak hapse attırmış ve bazı muhalifler de yurt dışına çıkarak oradan muhalefet etmeye çalışmıştır. 1989'da yapılan seçimlerin ardından Bin Ali, bürokrasi başta olmak üzere sivil ve askeri yapılara kişisel iktidarını güçlendirmek amacıyla müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. 1990 yılının sonlarına ise muhalif kesimlere karşı yeni bir baskı politikasını başlatmıştır. Özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra uluslararası toplumun ilgisini Körfeze yönelttiği bir dönemde İslami hareketlere karşı açık bir cephe almıştır. El Nahda hareketinin¹⁵⁸ güçlü olduğu Sfax dâhil olmak üzere birçok ilde yeni tutuklamalar meydana gelmiştir. 1991 yıllara ise Bin Ali'nin yönetimi, El Nahda'yı terörist bir organizasyon olarak ilan ederek parti üyelerine karşı kitlesel tutuklamalar gerçekleştirmiş, dini okullar kapatılmış, üniversiteler ve resmi dairelerde başörtüsü takılması yasaklanmış ve yaklaşık 15 bin kişinin Nahda üyesi olma suçlamasıyla kamuda çalışması yasaklanmıştır.¹⁵⁹

Siyasi baskı politikalarına karşın, ekonomik alanda durum daha da kötüydü. Tunus'ta uygulanan liberal politikalar ülke içindeki gelir adaletsizliğinin artmasına yol açmış ve işsizlik oranı tahammül edilmeyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bin Ali, siyasal muhalefeti engellemek girişimlerine rağmen ekonomik nedenlerle ülke genelinde rejim karşıtı bir toplumsal muhalefetin doğmasına engel olamamıştır. Daha önce da bahsettiğimiz gibi kötü ekonomik koşullardan dolayı Tunus'ta 2008 yılında güney şehirlerinde rejime karşı protestolar patlak vermiş ve Bin Ali'nin yönetimi bu protestolara karşı sert bir şekilde müdahale etmiştir. Böylece işsizlikle boğuşan ülkedeki her şeyi baskıyla kontrol altına almaya çalışmıştır. Bununla birlikte ülkedeki yoksulluk, üniversite diploması olanları da kapsayan işsizlik, gelir dağılımındaki uçurum ve adaletsizlik, insanları bıktıran ekonomik koşullar ve ülkedeki baskıcı rejim vb. gibi nedenlerden dolayı ülkedeki muhalif olan kesimlerin sayısı daha da artış göstermekteydi.¹⁶⁰

Sonunda 17 Aralık 2010 tarihinde, yoksul bir şehir olan Sidi Bouzid'de yerel polis güçlerinin baskılarından dolayı işsiz genç Muhammed Bouazizi adlı kişinin kendisini yakması, hem Tunus'ta hem de bölgede bir isyan dalgasının başlamasına yol açmıştır.

¹⁵⁸ Nahda Hareketi; 1972 yılında Raşid el-Gannuşi ve Abdulfettah Moro tarafından gizli bir hareket olarak kurulmuştur. Tunus'ta otoriteye karşı en eski ve güçlü partilerden biridir. Hareket, Bin Ali'nin iktidarı bıraktığı 14 Ocak 2011 devrimi sonrasında Tunus'ta siyasi alana resmi olarak girmiştir. Tunus'ta 2011 yılında yapılan ilk seçimlerde birinci parti olarak çıkmıştır.

¹⁵⁹ Aktaş, 2012: 57-58.

¹⁶⁰ Aktaş, 2012: 59.

Tunus'taki protestoların, yıllardır az gelişmiş kalan ve Bourguiba döneminden bu yana siyasi güç elde etmeyen güney ve batı illerinde başladığı belirtilmektedir.¹⁶¹

Bu ayaklanmaların sonucunda 14 Ocak 2011 tarihinde, Zeynel Abidin ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece Tunus halkı kısa bir süre içinde “Yasemin Devrimi” olarak adlandırılan protestoların ilk aşamasını başarılı bir şekilde tamamlamış ve ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Bin Ali'nin döneminde yasaklanan muhalifler ülkeye geri dönmüş ve yeni siyasi süreçte yerlerini almıştır. Tunus'ta başlayan yeniden yapılandırma süreci yeni riskleri ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir çünkü Tunus'ta 2010 yılında gerçekleşen olaylara kadar ülke sadece iki lider görmüş ve böylece protestolar ülkedeki otoriterleşmeyi, gerilemeyi ve anti-demokratik politikaların toplum üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmıştır.¹⁶²

Nitekim Tunus'ta gerçekleşen ilk seçimler şeffaf, huzur ortamında, özgür ve çoğulcu bir seçim olarak değerlendirilmiştir.¹⁶³ Bununla birlikte seçimlerin hemen ardından demokratikleşme alanında atılan adımlar oldukça önemliydi.

Ek olarak Arapça referanslarda belirtilenlere göre Tunus'taki protesto hareketinin başarısına yol açan nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Tunus, toplum içinde yüksek derecede nüfus homojenliğine ve yüksek eğitim seviyesine sahiptir.
2. İslamcılar ve laikler arasındaki siyasi kutuplaşmanın azalması ve Tunus'taki çeşitli siyasi güçler arasında demokratikleşme konusunda bir fikir birliğinin ortaya çıkması.
3. Ben Ali rejimi karşısında Tunus halkının farklı grupları içeren geniş bir ittifak olarak ortaya çıkması: Her ne kadar protestolar işsiz gençler tarafından başlatılmış olsa da siyasi partilerin, insan hakları örgütlerinin, sendikaların, aydınların ve sanatçıların katılımı, protestoların kapsamını genişletmiş ve sistem üzerindeki baskıyı daha önce görülmemiş bir şekilde artırmıştır.
4. Son olarak Tunus protestolarının başarılı olmasına yardımcı olan belki de en önemli neden iktidardaki siyasi seçkinler arasındaki bölünmelerin ortaya çıkmasıdır. Özellikle protestoculara karşı güç kullanmayı reddeden ordu ile Cumhurbaşkanı “Bin Ali” arasında.¹⁶⁴

¹⁶¹ Ayhan, 2012: 46.

¹⁶² Çelik, 2011: 37-39.

¹⁶³ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111024_tunisia_election.shtml (erişim tarihi: 15.04.2020).

¹⁶⁴ Tamara ve Ghassan, 2018: 114-115.

Böylece Tunus'ta otoriter Ben Ali'nin devrilmesinden sonra yeni bir döneme girildiğini söyleyebiliriz. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından iktidara sadece iki kişi geçerken, 2011'den bu yana demokrasi yoluyla beş kişi yönetime geçmiştir.

2.5.2 Mısır

Tunus'ta başlayan kitlesel gösterilerin hemen ardından Mısır halkı da harekete geçmiştir. 25 Ocak 2011 yılında Mısırlılar, düzenli bir şekilde kitlesel katılımlı protestolarla 30 yıldır ülkeyi yöneten Mübarek rejiminin devrilmesi için meydanlara dökülmüştür. Mısır'ın yakın siyasi tarihine bir göz atacak olursak, 1517 yılında Osmanlı yönetimi altına girmiştir.¹⁶⁵ 1882'de İngiltere tarafından işgal edilmiştir. 1922'de kurulan İngiliz mandasından bir yıl sonra, Mısır'da Kral Fuat kral ilan edilmiştir. 1936'da Kral Fuat'ın yerine geçen oğlu kral Faruk'u, 1952 yılında Cemal Abdülnasır öncülüğündeki "Hür Subaylar Hareketi" darbeyle devirmiştir. Böylece Mısır'da cumhuriyet ilan edilmiş ve Cemal Abdul Nasır cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁶⁶

Mısır'da iktidarı ele geçiren Hür Subaylar farklı siyasi görüşlere sahipti ancak temelde hepsi Mısır milliyetçisi ve İngiltere karşıtı olmuştur. Hür Subayların lideri olan Albay Nasır, Müslüman Kardeşler gibi muhalif hareketleri sistem dışı bırakmıştır. Söz konusu Hür Subaylar Hareketi ilk önce devrime toplumsal düzeyde destek veren ve dönemin en örgütlü oluşumlarından olan Müslüman Kardeşleri devrim komite Konseyi'nde yer almaya davet etmiştir. Ancak Nasır iktidarını güçlendirerek ardından Müslüman Kardeşlere yönelik baskı politikalarına öncelik vermeye başlamıştır. Ayrıca 1954 yılında Nasır'a karşı düzenlenen başarısız suikast girişimi sonucunda Müslüman Kardeşlere yönelik ciddi bir tutuklama dalgası gerçekleşmiş ve hareketin siyasi faaliyetleri Mısır'da yasaklanmıştır.¹⁶⁷

1970 yılında Nasır'ın ölmesinin ardından Mısır'da Enver El Sedat dönemi başlamıştır. Sedat, ülkede ekonomik, sosyal ve politik alanda büyük adımlar atmıştır. Ekonomik alanda liberal politika uygulamış ve özel sektöre yeniden yer vermiştir. Toplumsal alanda ise ilk başta Müslüman kardeşler olmak üzere İslami kesimler üzerindeki baskılara son vermiştir. İslam'a bağlı cemaatlerin yeniden faaliyet göstermesinin önü açılmış ve yıllardır gözaltında tutulan Müslüman Kardeşler üyelerini serbest bırakmıştır. Ancak 1978 yılında Sedat, İsrail ile barış antlaşması imzalamış ve ardından İslami kesim üzerinde büyük bir kırımın yaşanmasına neden olmuştur. Mısır'da İslamcı gruplara yönelik yeniden baskıların artmasına

¹⁶⁵ Arı, 2012: 173-174.

¹⁶⁶ Cleveland, 2018: 337-338.

¹⁶⁷ Ayhan, 2012: 79.

yol açmıştır. Bunun sunucunda 1981 yılında Enver Sedat'ın öldürülmesi ile birlikte bu dönem sona ermiştir.¹⁶⁸

1981'de Sedat'tan sonra iktidarı devralan asker kökenli Hüsnü Mübarek ise, Sedat'ın liberal politikalarını sürdürmüş ve iç politikada demokrasi taleplerini karşılayacak düzeyde bazı adımlar atmaya kararı verince birçok muhalif siyasal parti 1984 seçimlerine katılma kararı almıştır.¹⁶⁹ Ancak dış politikada Mısır'ın ABD, İsrail ve Suudi Arabistan etkisi altına girmesi ülkedeki demokratikleşme girişimlerini engellemiştir. 30 yıl iktidarda kalan Mübarek yönetimine verilen Batı desteği neticesinde siyasal ve ekonomik özgürlüğünü kaybetmenin de ötesinde hem içeride hem de dışarıda ABD ve İsrail politikalarına yönelik öncelik verilmiştir. Bu durum, başta Mısırlı milliyetçiler ve muhafazakârlar olmak üzere birçok kesim için demokrasi beklentisinin boşa çıkmasına neden olmuştur.¹⁷⁰

Mısır, Arap Baharı olarak bilinen protestoların patlak vermesinden önce tam bir siyasi gerginlik ortamında bulunmaktaydı. Ülkede rüşvet, yolsuzluk, adaletsizlik ve siyasi baskılar tahammül edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştı. Söz konusu 2000'li yıllarda Mübarek'in düşünce ve ifade özgürlüğünü baskı altına alan politikası çökmeye başlamıştır. Örneğin 2000 yılında İkinci Filistin İntifadasını destekleyen ve bunun ardından 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline karşı gerçekleşen protestolar, Mısır'ın ABD ile işbirliği politikasına yönelik ciddi itirazlar olduğunu göstermekteydi. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da gerçekleşen olayların ardından ABD, Orta Doğu'daki birçok ülke gibi Mısır yönetimini de çoğulcu demokrasi ve insan haklarına saygılı olmaya davet etmiştir. Böylece ABD baskısı altında 2004 yılında, üyelerinin çoğunluğu avukatlardan oluşan ve Müslüman Kardeşlerden de destek alan "yeter artık" anlamına gelen "Kifaye" adını veren sosyal bir hareket ortaya çıkmıştır.¹⁷¹ Bununla birlikte 2007 yılında ortaya çıkan ve Mısır'daki protestoların başında önemli bir rol oynayan Muhalif Gençlik Koalisyonu "6 Nisan Hareketi" gibi toplumsal muhalefet oluşmasına yol açmıştır.¹⁷²

Toparlayacak olursak, Mısır'da protestoların arkasında yatan ekonomik, siyasal ve toplumsal sıkıntılar olduğunu söylemek mümkündür. Halkı isyana sürükleyen unsurların başında otoriter bir yönetim olması, muhalefet hareketlerinin engellenmesi, işkence, rüşvet, adaletsizlik, yolsuzluklar, gelir adaletsizliği, İsrail ve ABD'ye bağımlı ilişkiler gibi faktörlerin

¹⁶⁸ Arı, 2012: 202-210.

¹⁶⁹ Aktaş, 2012: 62.

¹⁷⁰ Ayhan, 2012: 75.

¹⁷¹ Aktaş, 2012: 63-64.

¹⁷² <https://insamer.com/tr/misir-raporu-devrim-ve-darbe-sarmalinda-bir-toplum-2201.html>, (erişim tarihi: 20.04.2020).

yanı sıra Mübarek'in oğlu Cemal'in babasının yerini alacağına yönelik yapılan hazırlıkların da önemli bir rol oynadığı söylenebilir.¹⁷³

Sonuç olarak Tunus'ta protestoların fitilini ateşleyen Bouazizi gibi, Mısır'da da Halid Said adlı bir genç protestoların fitilini ateşlemiş ve Mübarek rejimine karşıt olanların meydana dökülmesine neden olmuştur. Said, Haziran 2010'da uyuşturucu satıcıları ile polis arasındaki ilişkiyi tespit etmesi sonucunda illegal bir şekilde polisler tarafından tutuklanmış ve sokak ortasında şiddet görmüştür. Böylece gözaltına alınan Said, işkence sonucu ölmesiyle hayatını kaybetmiştir. Halid Said'in öldürülmesinin hemen ardından İskenderiye şehrinde gösteriler başlamış, ardından protestoların ülke çapına yayılmasına yol açmıştır.¹⁷⁴

Nitekim 25 Ocak 2011'de "Özgür Mısır istiyoruz" sloganı altında protesto eylemleri tüm ülkede başlamıştır. Başlayan halk ayaklanmaları neticesinde Mübarek, 11 Şubat 2011 tarihinde iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁵

Mübarek'in devrilmesinin ardından Mısır'da demokratik bir sürecin başladığını söyleyebiliriz. Mübarek'in istifasının halkın kararlı iradesi sonucu gerçekleştiğini açık bir şekilde belirtmemiz mümkündür. Mısırlılar günlerce meydanları işgal etmemiş olsaydı Mübarek'in istifa etmeyeceği açıkça görünürdü. Dolayısıyla Arap halklarının ilk önce Tunus ardından da Mısır örneğinden sonra halkın gücünün ve iradesinin ne ölçüde büyük olduğunu fark etmeleri oldukça önemlidir.

Bununla birlikte Mısır'daki protestoların demokratik seçimlere yol açması bekleniyordu, 2012 yılında yapılan genel seçimlerde Müslüman Kardeşler üyesi Muhammed Mursi, %51,7 oy alarak Mısır'da ilk seçilen sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak 3 Temmuz 2013 tarihinde demokratik yollarla seçilmiş bir cumhurbaşkanı darbe ile görevden alınmış ve böylece ülkedeki demokratikleşme beklentisi kesintiye uğramıştır.¹⁷⁶

2.5.3 Libya

Arap protestolarından etkilenen bir başka ülke Libya olmuştur. Siyasi tarihinde Libya, 1551'den 1911'de İtalyan işgaline kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde kalmıştır. İtalya tarafından işgal edilen Libya, 1950'de İtalyan güçlerinin ülkeden tamamen çekilmesiyle 1951 tarihinde bağımsızlığını elde etmiştir. Bununla birlikte Libya'da sömürge dönemi sona

¹⁷³ Ayhan, 2012: 93.

¹⁷⁴ <https://www.cnnurk.com/2013/guncel/06/07/misirda.devrinin.sembolu.anildi/710902.0/index.html>, (erişim tarihi: 20.04.2020).

¹⁷⁵ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110211_mubarak, (erişim tarihi: 20.04.2020).

¹⁷⁶ Özkan, 2016: 15.

ermiştir.¹⁷⁷ Bağımsızlığın ardından ülke, Kral İdris yönetiminde anayasal bir monarşi modeli ilan etmiş ve ülke "Libya Krallığı" olarak adlandırılmıştır. Kral İdris, Tunus'taki Burgiba gibi daha Batı yanlısı bir politika izlemiş ve ülkede İngiliz ve Amerikan askeri üslerinin kurulmasına izin vermiştir. Ancak Kral İdris'in ABD ve Batı'ya yönelik politikası uzun sürmemiştir. 1967'de Arap-İsrail savaşının patlak vermesinden sonra, Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Libya'da bulunan Amerikan ve İngiliz üslerinin Mısır'a karşı kullanıldığını açıklamıştır. Böylece Kral İdris'e karşı ayaklanmalara yol açmış ve 1969'da Libya ordusunun bir Albayı olan Muammer El-Kaddafi, kansız bir darbe girişiminde Kral İdris'i devirerek iktidarı ele geçirmiştir.¹⁷⁸ Kaddafi yönetimi ele geçirdikten sonra ilk iş olarak sömürgeciliği temsil eden ABD ve İngiliz üslerini kapatmış ve 1977 yılında "Libya Arap Halk Sosyalist Büyük Cemahiriyesi" ilan edilmiştir.¹⁷⁹

Kaddafi liderliğinde Libya yeni bir döneme girmiştir. 42 yıl boyunca ülkeyi tek partili bir sistemle yönetmeyi sürdüren Kaddafi, toplumu sosyalist bir model üzerinde şekillendirmeye çalışmıştır. 1976 yılında "Üçüncü Evrensel Teori" olarak adlandırdığı ve "Yeşil Kitap" adıyla bilinen ülkeye özgü bir anayasa formüle etmiştir. "Yeşil Kitap" ile Kaddafi, hem komünizme hem de kapitalizme bir alternatif sunmak üzere söylemler geliştirmiş, Arap milliyetçiliği ve birliğini savunan bir ideolojiyi benimsemiştir.¹⁸⁰

Kaddafi'nin tasarladığı yeşil kitaba bakacak olursak, devletin sistemi "Cemâhîriyye" yani "kitlelerin devleti" adını almıştır. Sınıflar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak için sosyal adalet ve sosyalist modeli sunmayı ve batı demokrasisinin ve komünizmin hatalarından kurtulmaya söz vermiştir. Parlamentonun demokrasilerde sorunlar için yanlış bir çözüm olduğunu, gerçek demokrasilerde insanların doğrudan katılımının gerektiğini, partilerin ise kendi isteklerini halka empoze eden, diktatör yönetimlerin birer aracı olduğunun ileri sürmüştür. Kaddafi'ye göre gerçek bir halk iktidarı parlamento yoluyla değil, gerçek iktidar bir halk kongresi ile mümkündür. Halk kongresine ulaşabilmenin yolu ise halk komisyonlarıdır. Bu biçim yönetimlerde öncelikle toplum halk kongresi tarafından yerel halk komisyonlarına bölünmeli, komisyonlar da yine kendi içinde yeterli sayıda kurulacak komitelerden oluşmalıdır. Komitelerde alınan kararlar silsile halinde yılda bir kez toplanacak olan halk kongresine iletilir ve bu durumda halk iktidarı kendiliğinden elde etmiş olur.¹⁸¹

¹⁷⁷ Arı, 2012: 58-68.

¹⁷⁸ Ceviz, 2011: 88.

¹⁷⁹ Kuşoğlu, 2012: 105.

¹⁸⁰ Ceviz, 2011: 89.

¹⁸¹ Cantürk ve Şengül, 2018: 52-53.

Böylece kâğıt üzerinde yönetimin pek çok farklı halk komitesinin elinde olduğu görünüyordu; ancak uygulamada Kaddafi rakipsiz bir şekilde ülkeyi tek bir lider olarak yönetmiştir.¹⁸²

Libya'nın siyasi yapısı, diğer Arap ülkelerine göre farklılık göstermektedir. Ülkede kabile yapısı güçlü bir rol oynamaktadır. Kaddafi, iktidarı döneminde kabileleri toplumsal istikrarın ve güvenliğin garantörü olarak görmüş ve Libya'da kabilelere dayalı bir siyasi yapı kurmuştur. Bu kabilelerin en öne çıkanları arasında Kaddafi'nin bağlı olduğu Kaddafi kabilesi (Sirte bölgesi), ardından Magariha ve Warfallah (Trablus bölgesi) kabileleri gelmektedir. Ancak Kaddafi rejiminin Libya'daki diğer kabileleri kontrol altına alma çabası ve sosyalist bir model üzerinde toplumu şekillendirme politikası nedeniyle ülkede ciddi bir toplumsal muhalefetin oluşmasına yol açmıştır.¹⁸³ Örneğin, Kral İdris'in yönetimi sırasında, Libya'daki öğrenci protesto hareketi Kaddafi'nin monarşiyi devirmesini desteklemede önemli bir rol oynamıştır. Ancak 1973'te Kaddafi öğrenci hareketini kontrol altına almaya çalışırken üniversite öğrencileri rahatsız olmaya başlamış ve Kaddafi'ye karşı protesto eylemleri başlatmışlardır. Yaklaşık 3 yıl boyunca süren protestolara Kaddafi'nin tepkisi sert olmuş, yüzlerce öğrenci ve eylemleri destekleyen siviller tutuklanmıştır. 1977 yılında ise birçok öğrenci ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve yurt dışından rejim karşıtı faaliyetlerini sürdürmüştür. Söz konusu Kaddafi rejiminin devrilmesiyle birlikte Libya'ya geri dönen ve ulusal geçiş konseyinde Ekonomi bakanı olan Ali Tarhuni ile geçiş konseyi sözcüsü olan Mahmud Şamam'ın Bingazi'deki öğrenci eylemlerine liderlik etmiş isimler arasında yer aldıkları dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Kaddafi rejimi 1970'lerin sonunda öğrenci hareketlerini bastırmayı başardıktan sonra bu sefer de İslamcı grupların muhalefetiyle karşı karşıya gelmiştir. Öğrenci protestolarının merkezinde yer alan Bingazi, daha sonraki yıllarda İslami muhalefete ev sahipliği yapmaya başlamış ve taraflar arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştır. 1986'da Kaddafi rejimi ülkedeki 48 dini eğitim derneğini kapatmış ve rejime karşı olduğu düşünülen camiler denetim altına alınıp imamları da görevden alınmıştır.¹⁸⁴

Bununla birlikte Kaddafi'nin Libya'da kabilelere dayalı kurduğu sistem, siyasi iktidar çatışmalarına da neden olmuştur. Kaddafi rejimi kimi kabilelerle işbirliği yaparken, bazılarını da karşısına alarak siyasi varlığını sürdürmüştür. Başka bir deyişle Kaddafi'nin kabileler arası böl ve yönet politikasını başarılı bir şekilde uygulaması, rejimin 42 yıl boyunca ayakta kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu siyasi yapılanma ülkenin siyasi coğrafyasında da etkili olmuştur. Ülkenin batısı ve güneyi Kaddafi'nin iktidarını desteklerken, Bingazi ve doğu

¹⁸² https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/02/110224_libya_rehber, (erişim tarihi: 20.04.2020).

¹⁸³ Ayhan, 2012: 152.

¹⁸⁴ Ayhan, 2012: 157-161.

bölgeleri ise muhalif olarak bilinmekteydi. Böylece bu ayrım rejimin ülkenin batısını ekonomik yatırım ve kalkınma açısından kayırdığını, doğu bölgeleri ise ihmal ettiğini göstermiştir. Kaddafi'ye karşı en yoğun ayaklanmanın Bingazi'de meydana gelmesi ve çatışmaların da en yoğun bir şekilde burada yaşanmış olması, söz konusu siyasal coğrafya ile doğrudan ilgilidir.¹⁸⁵

Öte yandan Libya'da siyasi alana hâkim olan Kaddafi, aynı şekilde ekonomik olarak da hâkim olmuştur. Petrolü ve toprağı devletleştirmiş, ihracat ve ithalat üzerinde tekel kurmuştur. Bu nedenle petrol sektörü dışında hiçbir sanayi gelişmemiştir. Ayrıca her ne kadar Libya halkı, sosyal refah için harcanan petrolden dolayı diğer Arap ülkelerinden daha iyi yaşam koşullarında yaşıyor olsa da, ancak petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarla birlikte, devletin bu sosyal harcamaları karşılamaya devam etme yeteneği de kısıtlanmıştır.¹⁸⁶ Buna ek olarak 1988 yılında Amerikalı yolcuların bulunduğu bir uçağını İskoçya'nın Lockerbie kasabası yakınlarında düşürmekle suçlanan iki Libyalının ABD veya İngiltere'ye teslim edilmesi isteğini kabul etmeyen Libya, ABD öncülüğünde bir uluslararası baskıyla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 1992'de BM tarafından Libya'ya uluslararası ambargo uygulanmış ve ülke ekonomisinin büyük zarar görmesine yol açmıştır.¹⁸⁷

Birleşmiş Milletler yaptırımları neticesinde maruz kaldığı uluslararası izolasyonun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için Kaddafi, ABD ve İngiltere'nin Lockerbie sorumlularının yargılanması teklifini kabul ederek 1999'da şüphelileri İskoçya'ya teslim etmek zorunda kalmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından Kaddafi'nin terörizmle mücadeleyi savunması, Libya'nın ABD ile olan ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımış ve ABD'nin Libya'ya uyguladığı ambargoyu da kaldırmasına yol açmıştır. Ancak özellikle petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilen gelirin tabana yayılmaması, ekonomik rahatlamının halka yansıtılmaması ve ekonomik reformlar bağlamında hızla liberal ekonomiye geçişin sosyal harcamaları kısıtlaması, ülkedeki protestoların patlak vermesine katkıda bulunan önemli bir faktör olmuştur.¹⁸⁸

Özetlemek gerekirse, 2011 yılında Arap bölgesinde protestoların patlak vermesiyle birlikte Libya'da da diğer Arap otoriter ülkeleri gibi Kaddafi rejimine muhalif olan oldukça güçlü bir toplumsal tabanın olduğu görülmektedir. Kaddafi ülke içinde İslamcı muhalefetten, öğrenci eylemleri nedeniyle sürgüne gitmek zorunda kalan muhaliflere, siyasal yapının

¹⁸⁵ Kurt, 2014: 18-19.

¹⁸⁶ Kuşoğlu, 2012: 107.

¹⁸⁷ Aktaş, 2012: 67-68.

¹⁸⁸ Kuşoğlu, 2012: 107.

dışında kalan kabilelerin muhalefetinden insan hakları savunucu kesimlerin muhalefetine kadar oldukça geniş bir kesimin tepkisini toplamıştır.¹⁸⁹ Bununla birlikte Kaddafi'nin, yıllardır ülkede kabileler arasında uyguladığı böl ve yönet politikasının kalıcı olmadığı söylenebilir. 2011 yılında yıllardır rejimi destekleyen Libya'daki en büyük kabile (Warfalla) protestolara katıldığını ilan etmiş ve ardından diğer kabileler de silsile olarak protestolara katılmıştır.¹⁹⁰

Libya halkının, batısında bulunan Tunus ve doğusunda bulunan Mısır gibi yıllarca hüküm süren iki rejimin çöküşüne yol açan değişim rüzgârlarından da etkilendiğini söyleyebiliriz. 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi'de rejim karşıtı avukat Fathi Terbil'in tutuklanmasıyla birlikte Libya'da protestolar patlak vermiştir. Terbil'in serbest bırakılması için Bingazi polis merkezi önünde başlayan kitle gösterileri sırasında güvenlik güçlerinin sert önlemlere başvurması ise krizin derinleşmesine yol açmıştır. 17 Şubat'ta "Öfke Günü" adlı protestolar, halkın geniş katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak Kaddafi'nin protestoları bastırmak için getirdiği özel kuvvetlerin ve Afrika kökenli paralı askerlerin kullanılması, sivil kayıpların artmasına neden olmuş ve kriz kabileler arası bir çatışmaya sürüklenmiştir.¹⁹¹

Kaddafi güçleri tarafından yoğun hava gücünün kullanılmasıyla sivillere yönelik yapılan saldırılar kısa sürede Libya'daki krizi uluslararası kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bunun neticesinde 19 Mart 2011'de NATO önderliğinde Batılı güçler Kaddafi rejimine karşı harekete geçmiş ve yönetim devrilmiştir.¹⁹²

20 Ekim 2011'de ise Kaddafi memleketi Sirte'de yakalanarak acımasızca linç edilmiş ve böylece Libya tarihinde bir dönem sona ermiştir.¹⁹³ Kaddafi'nin bu şekilde öldürülmesine dair BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği sözcüsü Rupert Colville, "çok rahatsız edici" olduğunu ifade etmiş ve soruşturma başlatma talebinde bulunmuştur.¹⁹⁴ Ancak bugüne kadar olayla ilgili herhangi bir rapor yayınlanmamış ve Kaddafi sayfası kapanmıştır.

Görüldüğü gibi Mısır ve Tunus'taki protestolardan farklı olarak Libya, Kaddafi iktidardan vazgeçmek istemediği için değişim sürecinde şiddetli bir yol izlemiştir. Ancak Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya, Arap Baharı'ndan başarılı bir şekilde çıkamamış ve ülke neredeyse 9 yıldır devam eden bir iç savaş yaşamaktadır.

¹⁸⁹ Ayhan, 2012: 162.

¹⁹⁰ Yılmaz, 2020: 5.

¹⁹¹ Ayhan, 2012: 163.

¹⁹² Özkan, 2016: 15.

¹⁹³ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15385955>, (erişim tarihi: 21.04.2020).

¹⁹⁴ <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bm-kaddafinin-olumu-sorusturulsun-292256> (erişim tarihi: 21.04. 2020).

Söz konusu Kaddafi rejimine karşı yıllardır bilinen muhalefet hareketi, kendi içinde her türlü farklı grupları taşımasına rağmen rejime karşı bu farklılıklarını ortaya çıkartmamıştır. Başka bir deyişle Kaddafi'nin devrilmesine kadar geçen sürede her hangi bir farklılığı görmezden gelen Libya'daki muhalif hareketler, rejimin çöküşünün ardından kendi içinde bir çatışmaya girmiştir.¹⁹⁵

2.5.4 Yemen

Bugünkü Yemen Cumhuriyeti kurulmadan önce, Kuzey ve Güney olmak üzere iki parça halinde bulunmaktaydı. Kuzey Yemen 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla, Güney Yemen ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz işgaline girdikten sonra 1967 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu iki ülke 22 Mayıs 1990'da bir araya gelerek Yemen Cumhuriyetini ilan etmiştir.¹⁹⁶

Diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Yemen, etnik açıdan homojen olmasına rağmen, mezhep ve kabile bakımından kendi içinde farklı unsurlara bölünmüş bir ülkedir. Ülke siyasetinde önemli bir rol oynayan Şiiğin bir kolu olarak Zeydiyye mezhebi¹⁹⁷, nüfusunun yaklaşık %45'ini oluşturmakta, geri kalan kısmı ise Sünnilerden oluşmaktadır. Bununla beraber Yemen toplumunun karakteristik özelliği, modern bir ulus olmaktan ziyade akrabalık ilişkilerine dayalı kabile tipi bir örgütlenmeye sahip olması ve her kabilenin başında da bir liderin bulunmasıdır.¹⁹⁸

Günümüzde Yemen devletinin çöküşünü ve parçalanmasını tehdit eden tehlikeli koşullar bulunmaktadır. Ancak Yemen için bu durum yeni değildir. Ülkenin son elli yıl boyunca tarihini gözden geçirirsek, ardı ardına gelen şiddet dalgaları, kaos, istikrarsızlık, darbeler ve iç savaş gibi çeşitli olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Kuzey Yemen 1918 yılında bağımsızlığının ardından İmam Yahya önderliğinde ülkede Zeydiyye mezhebine dayalı bir monarşi sistemi kurmuştur. İmam Yahya'dan sonra iktidara gelen İmam Ahmed, yönetimini tamamen otoriter bir yapıya dönüştürmüştür. Ancak 1962'de Albay Abdullah el-Sallal'ın önderliğinde bir darbe girişimiyle monarşi sistemi devrilmiş ve Yemen Arap Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Cumhuriyet döneminde devlet sosyalist ve milliyetçilik şeklinde

¹⁹⁵ Cantürk ve Şengül, 2018: 65.

¹⁹⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-yemen> (erişim tarihi: 24.04.2020).

¹⁹⁷ İsmi Ali bin Abi Talib'in torunu Zeyd İbn Ali Zeynelabidin'den alan Zeydiyye, İslami bir Şii mezhebidir. Esas olarak toplumun İmamlar tarafından yönetilmesini savunmaktadır. Ancak İmamet makamının yalnızca Ehl-i Bey'ten kişilere ait olduğunun ileri sürmektedir. Böylece Zeydilerdeki imamlık anlayışı İsnâaşariler (12 İmamcılar) dediğimiz İran Şiiğinden farklı olduğu görülmekte ve Yemen Şii'leri İran'daki gibi Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Velayet-i Fakih teorisini benimsemezler. Zeydi şiiğine göre toplumu yönetme hakkı yalnızca Peygamber soyundan gelen Seyit ve Şeriflerin hakkıdır. (Oruç, 2015: 4-6).

¹⁹⁸ Ayhan, 2012: 199-201.

bir ideoloji benimsemiştir. Ancak bu durum, kısa bir süre sonra Suudi Arabistan'ın desteklediği "kralcılar" ve Mısır'daki Nasır'ın desteklediği "cumhuriyetçiler" arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Böylece Kuzey Yemen, Araplar arasında çatışmaların merkezi haline gelmiş ve 8 yıl süren bir iç savaşa sürüklenmiştir. Nitekim 1970 yılında Suudi Arabistan ve Mısır arasında yapılan anlaşmanın sonucunda Kuzey Yemen'de iç savaş tamamen sona ermiş ve 1978'de bir dizi siyasi istikrarsızlık ve darbelerin ardından Ali Abdullah Salih iktidara geçmiştir.¹⁹⁹

Güney Yemen ise 1960'ların sonuna kadar İngiltere himayesi altındaydı. 1967'de Kahtan el-Şaabi önderliğinde bağımsızlığını elde etmiştir. Ardından ülke Soğuk Savaş politikalarının içine çekilmiş ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmiştir. 1972'de bölgesel ve uluslararası güçlerin desteğiyle Güney ve Kuzey Yemen arasında ilk savaş patlak vermiştir. Bu çatışmalar 1979'da daha da şiddetli bir hal almıştır. ABD ve Suudi Arabistan Kuzey Yemen'e yoğun bir şekilde askeri yardım sağlarken, Güney Yemen tamamen Sovyet desteğinin altında idi. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde Güneyliler ile Kuzeyliler arasında Ali Abdullah Salih liderliğinde bir anlaşma yapılarak Yemen Cumhuriyeti ilan edilmiştir.²⁰⁰

Görüldüğü üzere uluslararası ve bölgesel güçlerin tarih boyunca Yemen'e yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir. Bunun nedeni ise ülkenin stratejik bir bölgede olmasıdır. Örneğin Aden Körfezi ile Kızıldeniz arasındaki ulaşımı sağlayan Bab'ül Mendep Boğazı'nın hâkim olduğu konum, Orta Doğu'da petrol taşımacılığı açısından önemli bir su yoludur.²⁰¹

Öte yandan birleşmeyi destekleyen birçok Güney Yemenli lider, çok partili demokratik bir sistem içerisinde kendilerine de bir rol verileceğini düşünmüştür. Ancak 1978'den beri Kuzey Yemen hükümetinin başında olan Ali Abdullah Saleh, birleşik Yemen'in de başına geçmesinin ardından Güney Yemen üzerinde baskılarını arttırmış ve güneydeki liderleri de idari pozisyonlardan mahrum etmiştir. Böylece bu beklenti karşılıksız kalarak Güneyliler arasında ciddi bir rahatsızlık yaratmış ve 1994'te birleşmeden vazgeçmek amacıyla Kuzey ile bir çatışma başlatmıştır. Ancak çatışmalardan kısa bir süre sonra, Kuzey kuvvetleri Güney'in eski başkenti Aden'i ele geçirmesiyle iç savaş sona ermiştir. Ali Abdullah Salih'in rejimi bu savaştan galip çıkmasına rağmen, her alanda geriye gidişi de beraberinde getirmiş ve rejimin meşruiyet sorununu ortaya çıkartmıştır. Dolayısıyla bu zaferle birlikte Kuzey Yemen iktidarı, ülkedeki ulusal kaynakları ve iş imkânlarını kontrol ederek etkisini daha da arttırmıştır. Böylece Güney Yemenliler arasında Kuzeye karşı memnuniyetsizlik ve

¹⁹⁹ Arı, 2012: 219-221.

²⁰⁰ Arı, 2012: 222-224.

²⁰¹ Çendek ve Örki, 2019: 51.

düşmanlığın artmasına neden olmuştur. 2007 yılında ise “Güney Hareketi” adlı bir topluluk, ekonomik açıdan ihmal edildiklerini, siyasî baskı altında olduklarını ve kendi kimliklerinin tehdit altında olduğunu düşünerek Güneylilerin bir muhalefet hareketinin oluşmasına yol açmıştır. Söz konusu Salih rejimi, Güneylilerin sorunlarına çözüm bulmak yerine şiddete başvurmuş ve krizi daha da derinleştirmiştir.²⁰²

Bununla birlikte bu isyanlar sadece Güneylilerle sınırlı kalmamıştır. Yemen'de istikrarsızlığı tehdit eden ikinci diğer faktör de Kuzey Yemen'de Zeydi mezhebine mensup olan ve İran tarafından desteklendikleri iddia edilen Husilerdir.²⁰³ Daha önce belirtildiği gibi Kuzey Yemen'de Şii olarak bilinen gruplar ile rejim güçleri arasında yaşanan çatışmaların kökleri, 1962 yılında gerçekleşen askeri darbeye dayalıdır. 1962 yılında Albay Sallal tarafından gerçekleşen darbeyle krallık sistemine son verilmiş, ardından Kuzey Yemen'de Cumhuriyet rejimi kurulmasına karşın ülke istikrara kavuşmamış ve şiddetli bir iç savaş başlamıştır. 1970 yılında çatışmaların bitmesine rağmen, ülkede kralcılar ile rejim arasındaki gerginlik ve güvensizlik devam etmiştir.

Çeşitli dönemlerde isyan eden Husiler, özellikle 2004'ten sonra kendilerine çeşitli alanlarda (ekonomik, sosyal, siyasi) ayrımcılık yaptığı gerekçeleriyle Salih rejimine karşı gerilla savaşı başlatmıştır. Taraflar arasında başlayan çatışmalar Eylül 2004 tarihinde Hüseyin Husi'nin öldürülmesiyle kritik bir noktaya ulaşmıştır. Çatışmalar devam ederken 2009 yılında Suudi Arabistan, Yemen ordusunun Husiler'e karşı topraklarını kullanmasına izin vermiştir. Böylece Husi isyanı Yemen'in kuzey sınırında bulunan Suudi Arabistan topraklarına da yayılmış ve Suudi Arabistan bölgeye kara ve hava kuvvetleri göndererek karşılık vermiştir. Ancak Husiler sorununun askeri yollarla çözülmesinde ısrar eden Salih rejimi, ülkenin içinde birçok kesimin Salih'e yönelik politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Böylelikle 2011 yılında Husi taraftarlarının desteğiyle başlayan rejim karşıtı protestolar, farklı amaçları olan kesimleri Salih karşıtlığı temelinde birleştirmeyi başarmıştır.²⁰⁴

Yemen'deki üçüncü iç sorun ise ülkedeki El Kaide örgütünün faaliyetleridir. El Kaide hareketi Afganistan'da Sovyetler Birliğine karşı başlatılan Arap-Afgan mücahit savaşından itibaren Yemen'de taraftar bulmaya başlamıştır. Ayrıca 2009 yılında Suudi Arabistan kendi ülkesinde El Kaide'ye karşı ciddi bir mücadele başlatınca, El Kaide üyeleri Yemen'e kaçmış ve oradan faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁰⁵

²⁰² Salih Gün, 2013: 123-124.

²⁰³ Arı, 2012: 227.

²⁰⁴ Salih Gün, 2013: 124.

²⁰⁵ Salih Gün, 2013: 125.

Yukarıdakileri kısaca özetlemek gerekirse, 2011 yılında Arap bölgesinde protestoların patlak vermesinin ardından, Yemen de üç sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; 1- Şii isyanı. 2- Güneyin bağımsızlığını talep eden kesimler. 3- El Kaide örgütünün faaliyetleri.

Bunların dışında ise ekonomik sorunlar da önemli yer almaktadır. Ülkenin yaklaşık %50'sinin gündelik 2 doların altında bir gelirle yaşamını sürdürmesi, işsizlik ve gelir adaletsizliğinin de istikrarsızlığa yol açan unsurlar arasında olduğu ileri sürülebilir. Tüm bunlar, Salih rejiminin halk ayaklanması öncesinde ülkedeki otoritesinin ve meşruiyetinin zayıfladığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla ülkenin tahmini üçte ikilik kısmı protestolar başlamadan önce merkezi hükümetin kontrolü dışında bulunmaktaydı.²⁰⁶

Böylece Yemen rejiminin mevcut sorunları çözmek için kapsamlı adımlar atmaması, 16 Ocak 2011 tarihinde rejime karşı protestolara yol açmış ve halk hareketlerinin sonucunda Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih istifa etmiştir. Ancak iktidardan vazgeçmek istemeyen Salih, tekrar siyasi eyleme dönme kararı almıştır. Bunun sonucunda 4 Aralık 2017 tarihinde Saleh'in öldürülmesiyle kaderi Kaddafi gibi olmuştur. Böylece Yemen protestolarının kaderi, hem Libya hem de Suriye ile benzerlik göstermiş ve Arap Baharı'nı kanlı bir kışa dönüştürmüştür.

2.5.5 Diğer Arap Ülkelerde Protesto Dalgası

Arap Baharı olarak bilinen protestoların geri kalanına bakıldığında, Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye kadar olmasa da diğer Arap ülkeleri de belli derecelerde etkilenmiştir. Örneğin Körfez ülkelerine bakıldığında 2011 yılında genç gruplar Kuveyt'te, yolsuzluğa karşı protesto gösterileri başlatmıştır. Protestocular Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el-Ahmed El Sabah'ın yeğeni Başbakan Şeyh Nasır el-Muhammed El Sabah'ın istifasını istemiş ve hükümetin istifasına neden olmuştur. Devam eden protestolar ve kabinedeki usulsüzlük söylentileri üzerine 30 Kasım 2011'de emirliğin hanedanından Savunma Bakanı Şeyh Cabir al Mübarek el Sabah yeni Kuveyt Emiri olmuş ve Şubat 2012'de erken parlamento seçimleri yapılmıştır. Ayıca bu seçimlerde İslamcı muhalifler önemli kazanımlar elde etmiştir.²⁰⁷

Şii çoğunluğu olan ve Sünni bir hanedanlık tarafından yönetilen Bahreyn'de ise vatandaşlar, eşitsizlik, artan işsizlik, gelir adaletsizliği gibi nedenlerle protestolar başlatmıştır. Ancak Bahreyn'deki protestoların İran tarafından kışkırtılan Şiilerce düzenlendiği düşünüldüğünde Suudi Arabistan askeri müdahale ederek protestoların Körfez ülkelerine yayılmasını engellemiştir. Buna rağmen Suudi Arabistan'da ise reform istekleri çerçevesinde

²⁰⁶ Ayhan, 2012: 225.

²⁰⁷ <https://www.bbc.com/news/world-19401680> (erişim tarihi: 26.04.2020).

iktidara yönelik muhalif hareketler, 11 Mart 2011'de ilk olarak Şiiiler tarafından ortaya çıkmıştır. Şii çoğunluklu doğu eyaletlerinden başlayan protestolarda, birçok vatandaş tutuklanmış ve hayatını kaybetmiştir. Böylece Suudi hükümeti 2012 sonunda protesto eylemlerini bastırmayı başarmıştır. Söz konusu Körfez ülkeleri meşruiyetlerini korumak amacıyla bir dizi reform yapmak zorunda kalmıştır.²⁰⁸

Arap bölgesindeki protesto dalgasından etkilenen bir diğer ülke de Ürdün olmuştur. Kötü ekonomik koşullar, işsizlik ve yolsuzluk nedeniyle Ocak 2011'de gösteri eylemleri başlamış ve demokrasiye doğru ciddi adımlar atılması çağrısında bulunulmuştur. Ancak bu protestolar, monarşi ile yönetilen ülkelerde etkisini daha az göstermiş ve sistemde bir değişiklik olmamıştır. Ürdün'deki protestolar sınırlı kapsamda olmuş ve böylece Ürdün Haşimi Krallığı protesto eylemlerini siyasi ve ekonomik reform sözü vererek atlatmayı başarmıştır. Ürdün'de demokratikleşme yolunda atılan adımlar sadece siyasi ve ekonomik gerginliği yatıştırmakla ilgili değildi. Daha ziyade ana amaç Haşimi Krallığının devamını sağlamaktı.²⁰⁹

Öte yandan Filistin halkı da bölgeyi vuran popüler protesto dalgalarından uzak kalmamıştır. Filistinliler, kısıtlı iş imkânları, kötü ekonomik koşullar, siyasi baskı ve yaygın yolsuzluk gibi faktörler nedeniyle hükümetlerine karşı protestolar başlatmıştır. Ancak yıllardır İsrail baskısına maruz kalan Filistinliler, bu kez kendi siyasi liderleri tarafından baskıya maruz kalmıştır. Batı Şeria'yı kontrol eden El-Fetih'in ve Gazze Şeridi'ni kontrol eden Hamas'ın, bu gösterilere karşı tepkisi sert olmuştur.²¹⁰

Kuzey Afrika'nın en istikrarlı ülkelerinden biri olan Fas, protestoların etkisini diğer ülkelere nazaran daha sakin geçirmiştir. 20 Şubat 2011'de çoğunlukla öğrencilerden oluşan protesto hareketi, parlamenter monarşiye geçilmesini, Kral'ın yetkilerinin kısıtlanmasını, demokrasi ve sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesini talep etme çağrısında bulunmuştur. Protesto gösterilerine hızlı bir şekilde yanıt veren Kral Muhammed'in açıkladığı anayasa hazırlıkları tamamlanarak Temmuz 2011'de referanduma sunulmuş ve yüzde 99 evet oyu ile kabul edilmiştir. Söz konusu yeni anayasa, güçler ayrılığı ilkesi ile temel hak ve özgürlükleri güçlendiren hükümler içerse de gerçek anlamda parlamenter monarşiyi tesis etmekten oldukça uzaktır.²¹¹

²⁰⁸ Gökçe, 2012: 53-54.

²⁰⁹ Şen, 2012: 142-155.

²¹⁰ Salih Gün, 2013a: 120; 2013b: iv.

²¹¹ Temelat, 2013: 81-82.

Görüldüğü üzere daha önce bahsettiğimiz ülkelerden sadece Tunus'ta demokrasiye yönelik olumlu gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Diğer ülkeler ise özellikle Yemen, Libya ve daha sonra ele alacağımız Suriye'deki durum söz konusu olduğunda özünden uzaklaşmış ve bu ülkeler eski düzenden daha kötü koşullar, istikrarsızlık, şiddet içerisine sürüklenmiştir. Böylece birçok gözlemciye göre Arap Baharı sona ererek bir kışa dönüşmüştür. Dolayısıyla son zamanlarda Suriye, Libya ve Yemen'in başına gelen iç çatışmaların, protesto etme talebinin azalmasına neden olduğu söylenebilir.

Ancak 2019 yılının başında birçok Arap ülkesinde Arap Baharı olarak bilinen halk hareketini yeniden canlandıran yeni protesto dalgaları ortaya çıkmıştır. Bu yeni protesto dalgası, yıllardır artan toplumsal hoşnutsuzluk ve 2011 ayaklanmalarına yol açan aynı nedenlerin ardından başlamış ve Sudan, Cezayir, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde kötüleşen yaşam koşulları ve artan yolsuzluğuna karşı protestocular sokaklara dökülmüştür. 2018 yılında Sudan'da artan yaşam maliyeti ve toplumun her düzeyinde ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle bir dizi protesto başlatılmıştır. Ülkeyi 30 yıl boyunca yöneten Ömer el-Beşir, 2011'de Arap Baharı'ndan sağ kurtulmuş olsa da 2019 yılında gerçekleşen protestolarda Sudanlılar El Beşir'i devirmekle kalmamış, aynı zamanda düzenlenen darbe ile Beşir hapse atılmıştır.²¹²

Cezayir ise Sudan gibi 2011'deki Arap Baharı'nı kolay atlatsa da Abdulaziz Buteflika'nın bu yıl Devlet Başkanlığı seçimlerinde beşinci kez aday olması, yüzbinlerce Cezayirli'nin sokaklara dökülmesine yol açmıştır. Sonuçta Buteflika kendisine yönelik kitlesel protestoların ardından istifa ederek yaklaşık 20 yıllık görev süresini sona erdirmiştir.²¹³

İşsizlik ve kötü ekonomik koşullar, 2019 yılında Irak'ta yaşanan gösterilerin arkasındaki itici güç olmuştur. Protestocular yüzlerce kişinin ölümüne rağmen ülkenin siyasi liderlerinin görevden ayrılması ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması talebiyle meydanları doldurup seslerini yükseltmeye devam etmektedir.²¹⁴

Lübnan'da yıllarca biriken öfke, ülke büyük bir mali krize girdiğinde daha önce görülmemiş protestolara neden olmuştur. Protestocular yolsuzluk ve kötü yönetim karşısında bütün sistemin değiştirilip protestoların bu talepler karşılanana kadar devam etmesini talep

²¹² Arpa, 2019: 62.

²¹³ Ünal, 2019: 12-15.

²¹⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49937453> (erişim tarihi: 2.05.2020).

etti. Sokak baskısı altında, Başbakan Saad Hariri'nin hükümeti istifa etti ve ülkenin siyasi liderleri bugüne kadar bir alternatif sunamamışlardır.²¹⁵

Arap protestolarını tetikleyen içsel nedenleri açıkladıktan ve "komplo teorisi" kavramını analiz ettikten sonra, bu gelişmeleri bölgeyi hedefleyen Batı komplosu bağlamında değerlendirenlerin, yıllarca bu coğrafyada yaşayan insanların maruz kaldığı her türlü baskı, acı, adaletsizlik, zulüm ve yolsuzluk gibi sıkıntıları göz ardı ettikleri söylenebilir. Daha önce ele aldığımız toplumsal hareketler teorileri ışığında, protestoların neden ortaya çıktığına dair geniş bir perspektif sunulmuştur. Bu teoriler bağlamında Arap bölgesini sarsan protesto eylemleri göz önüne alındığında, Ted Gurr tarafından ortaya atılan göreceli yoksunluk teorisi Arap Baharı olgusuna yönelik yorumlayıcı yaklaşımların başında görülebilir.

Çalışmada bahsedildiği üzere Arap ülkelerinin iç koşulları göz önüne alındığında, bu ülkelerin halkları yıllardır siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda tüm haklarından mahrum bırakılmıştır. Protestoların başladığı Arap ülkelerinin çoğunda, halkın diktatör rejimler tarafından baskı altında tutulması, olağanüstü hal yasalarının devam etmesi, kamusal özgürlüklerin kısıtlanması, demokrasi ve ifade özgürlüğünün yokluğu, işsizliğin artması, yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşması, gelirin halka adil bir şekilde dağıtılmaması, sosyal adaletin yokluğu, işkencenin ve zulmün artması gibi sorunlar siyasi, ekonomik ve sosyal yoksunluğun en belirgin göstergeleri arasında yer almaktadır.

Aynı zamanda Arap protestoları, tüm sosyal sınıfların katılımıyla toplumsal tabanın sınıf yapısının, yaş ve cinsiyet gibi sosyal statünün ötesine geçmiştir. Dahası protestocular yalnız ekonomik veya politik taleplerle sınırlı kalmayıp demokrasi, eşitlik, özgürlük ve insan hakları da dâhil olmak üzere daha modern talepler ortaya koymuştur. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler teorisinin bu coğrafyada patlak veren protestoları okumak için uygun olduğunu söylemek mümkündür.

---

²¹⁵ El-Râvî, 2020: 41-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLERİN ÖRNEĞİ: SURİYE

3.1 Suriye'nin Sosyal ve Demografik Yapısı

Günümüz Suriye halkı, etnik ve dini açıdan tam bir mozaik olarak tanımlanabilir: Araplar, Kürtler, Türkler, Ermeniler, Çerkezler, Ezidiler, Aleviler, İsmaililer ve Dürziler. Birçok etnik ve dini toplumsal grup uzun süredir birlikte yaşamaktadır. Bu bağlamda ülkenin sosyal yapısının en belirgin özelliği hem etnik hem de dini olarak heterojen olmasıdır. Bu heterojenliğin temeli, ülkenin tarihi boyunca çeşitli ırklar, dinler ve mezheplere ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Roma ve Bizans dönemlerinde Doğu Hristiyanlığına ev sahipliği yapan Suriye, Emevilerle birlikte yoğun Arap göçüne de ev sahipliği yaparak Müslümanların ilk İmparatorluğuna başkentlik yapmıştır. Emevi ve Abbasi sonrası dönemlerde, Selçuklu ve Eyyubilerle birlikte Suriye toprakları bu kez de Türkmen ve Kürtlerin iktidarlarıyla tanışmıştır. Kudüs Latin Krallığı arasında varlıklarını koruyan Suriye'deki Hristiyanlar ise Eyyubiler sonrası Memluk ve Osmanlılar dönemlerinde de anavatanlarında varlıklarını sürdürmüştür. 1920 sonrası dönemde ise Fransız manda yönetimine giren Suriye'de, dini azınlıkların rolü yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan Suriye'deki azınlıklar sahip olduğu ayrıcalıklarını korumak için siyasi ve askeri yapılar içinde örgütlenmelerini sürdürmüştür.²¹⁶

2010 yılının sonunda Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri, Suriye'ye de sıçramıştır. Ancak bu ülkedeki gelişmeler kısa bir süre sonra başka bir yol izleyip çok büyük ve acı bir iç savaşı meydana getirmiştir. Bu savaş hala devam etmektedir ve kısa vadede çözülemeyecek sorunlar yumağı haline gelmiştir. Bununla birlikte Suriye'deki protestoların diğer Arap ülkelerinden farklı sonuçlanmasının ve olayların bu noktaya gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, ülkenin etnik ve dini kompozisyonudur. Suriye, farklı olarak Tunus, Mısır, Sudan, Cezayir ve Libya'dan daha homojen değildir. Bu bağlamda Suriye'deki mevcut durumun sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için bu yönünün incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. İç savaş öncesinde yaklaşık 22,5 milyonluk bir nüfusa sahip olan Suriye, kültürel olarak önemli ölçüde homojen olmakla birlikte etnik ve mezhepsel kimlik bakımından büyük çeşitlilik sergilemekteydi.²¹⁷ Bu çeşitli yapılanma oranlarını incelerken,

²¹⁶ Ayhan, 2012: 346.

²¹⁷ Arı, 2012: 154.

verilerin birçok kaynakta birbirinden oldukça farklılık gösterdiği izlenmektedir. Ancak genel olarak kabul edilen veriler şu şekildedir:

Nüfusu mezhepsel açıdan sınıflandırdığımızda en yoğun olarak Sünni Müslümanlar yaklaşık %70-74 civarında yer almaktadır. Diğer Müslüman mezhepler olan Aleviler, İsmailîler ve Dürzilerin ise nüfusun yaklaşık %16'sı civarında olduğu ileri sürülmektedir. Ülkedeki Hristiyan cemaati ise %10'luk paya sahiptir.²¹⁸

Nüfusa etnik açıdan bakıldığında Arapların %82-83 civarında, Araplardan sonra en kalabalık nüfusun ise %8-12 civarında, Kürtler ve ardından Türkmen ve Çerkezlerin ise %2-4 arasında olduğu ileri sürülmektedir.²¹⁹

Suriye'deki demografik kompozisyonu yakından incelemek gerekirse, aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

3.1.1 Etnik Yapısı

Suriye'nin etnik yapısına baktığımızda Araplardan sonra azınlıklarda sıralama Kürtler, Ermeniler, Türkmenler ve Çerkezler olarak ilerlemektedir. Azınlıklar içerisindeki en kalabalık nüfusa sahip olan kesim Kürtlerdir. Ülkenin en büyük azınlık grubu olan Kürtler, toplam nüfusunun yaklaşık %10-12'sini oluşturmaktadır. Genellikle Suriye'nin kuzey sınır bölgelerinde yaşayan Kürtler, Araplardan sonra en büyük etnik grup olmasına rağmen, siyasi olarak son derece etkisiz bir görünüm sergilemişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'de hâkim olan Fransız manda yönetimine karşı oluşabilecek tehditleri önleyici bir idare anlayışı ile Suriye'deki dini azınlıklara bir tür özerklik sağlanmıştır. Ancak Fransızların Kürtlere ilişkin çok fazla projesi olmamış ve onlara herhangi bir özerk bölge tahsis edilmemiştir. Bunun nedeni ise Kürtlerin Suriye'de bütünleşik bir coğrafyasının olmamasıdır. Öte yandan Fransa döneminde Kürtler özerk bir bölge almamalarına rağmen yine de nispeten iyi şartlarda yaşamayı sürdürmüştür. Bu dönemde Suriye'de Kürtçe dergi ve gazete çıkarılmış ve Fransız mandasının yayın organı olan "Levant" radyosunda Kürtçe yayın yapılmıştır.²²⁰

Bağımsız Suriye'nin kurulduğu 1946 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulduğu 1958 yılına kadar Kürtler bu konumlarını devam ettirmiştir. Birçok bakımdan sorun yaşamayan Kürtler, BAC kurulduktan sonra baskı görmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Arap milliyetçiliğinin güçlendiği döneme kadar Kürtlerin durumu oldukça iyiydi. Ancak 1956'dan itibaren Kürtlerin faaliyetlerine karşı tutum sertleşmiştir. Özellikle 1958'de

²¹⁸ Özdağ, 2012: 27.

²¹⁹ Van Dam, 2000: 17-18.

²²⁰ Özdağ, 2012: 298-304.

Suriye'nin Mısır ile birleşmesinin ardından Kürtçe dergi ve gazetelerin yayınları resmi olarak yasaklanmıştır. 1960'lı yıllarda ise Suriye'nin kuzey sınırı boyunca Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerin, bir "Arap Kemer/Kuşağı" olarak adlandırılan, Arapların yerleştirilmesi ve böylece Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde Araplaştırılma politikasıyla karşı karşıya kalması sağlanmıştır. Ancak 1976'da Hafız Esad tarafında Arap Kemer politikası yürürlükten kaldırılmış ve Kürtlere kısmi bir rahatlama getirilmiştir. Esad, Kürtlere dönük baskıyı azaltmış ve sınırlı olarak faaliyetlerine izin vermiştir. Böylece de Hafız Esad 30 yıl boyunca iktidardayken Suriye'deki Kürtler sesiz kalmıştır.²²¹

Suriye'de Kürtlerden başka bir diğer etnik azınlık ise Türkmenlerdir. Bu toplulukla ilgili demografik araştırmalarda oldukça birbirinden farklı rakamlar bulunmaktadır. Bu rakamlar %2-3 arasında değişmektedir. Türkmenler, Suriye'de yaklaşık bin yıldan bu yana yaşamaktadır. Nüfusun önemli bir kısmı Halep, Şam ve Lazkiye'de bulunmaktadır.²²² Bağımsız Suriye döneminde, Kürtler gibi Türkmenler de Arap milliyetçiliği ideolojisinin getirdiği Araplaşma politikası nedeniyle baskı altına girmiş ve yıllarca göz ardı edilmiştir.²²³

Son olarak Suriye'deki diğer etnik grup ise Çerkezlerdir. Diğer azınlıklar gibi Çerkezlerin de demografik sayısı ile ilgili çok farklı veriler bulunmaktadır. Suriye'de bulunan Çerkezlerin çoğunluğu Şam, Halep, Humus ve Cezire bölgesinde ikamet etmektedir. Toplam nüfusun sayısının ise yaklaşık 100.000 civarında olduğu, Suriye nüfusuna oranının ise yaklaşık %1 civarında olduğu ileri sürülmektedir. Çerkezler her ne kadar Suriye toplumunun bir parçası olsalar da diğer azınlıkları gibi onlar da ülkenin siyasetinde oldukça sınırlı bir role sahiptir.²²⁴

3.1.2 Dini ve Mezhepsel Yapısı

Yukarıda belirtildiği gibi Suriye'nin dini yapısının %90'ı Müslümanlardan oluşmaktadır. Bunlar iki ana mezhebe bölünmektedir. %70-74'ü Sünniler ve %16'sı Alevi, İsmaili ve Dürzilerden oluşmaktadır. Ülkedeki Sünni çoğunluk, Memlukler ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde hâkim siyasi güç merkezleri tarafından desteklenmiştir. Manda döneminde ise Fransızlar, Sünniler aleyhine azınlıkları desteklemiştir. Ancak buna rağmen Sünniler, bağımsız Suriye kurulduktan sonra gerek ordunun üst düzey kademelerinde gerekse Suriye'deki Baas Partisi'nin üst kadrolarında önemli yerler elde etmiştir. 1970 yılında Hafız

²²¹ Okur ve Salık, 2016: 196-197.

²²² <http://heartoforient.blogspot.com/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html> (erişim tarihi: 07.06.2020).

²²³ Çomak vd., 2016: 253.

²²⁴ <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-deki-catismalar-ve-cerkes-diasporasi/> (erişim tarihi: 07.06.2020).

Esad iktidara geldiğinde kendine sadık Sünnilere üst düzey görevler vermiştir. Böylece 30 yıl süren Hafız Esad'ın döneminde, kendisine karşı tek ülke içi tehdit, Sünni Müslüman Kardeşler Örgütü'nden gelmiştir.²²⁵

Sünnilerden sonra ülkede en kalabalık ikinci dini azınlık topluluğu ise Aleviler veya Nusayri olarak ifade edilen gruplardır. Nusayrilerin inancı genel bir kabule göre, 11. İmam Hasan el Askeri'nin müridi, Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr'a dayandırılmaktadır. Arap Aleviliği olarak da bilinen Nusayriler, genelde Şiiiliğin bir kolu olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Lazkiye, Tartus, Hama, Humus ve Şam kentlerinde yaşayan Aleviler, Fransa mandası yönetimi sırasında Suriye'de etkin bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. 1946'da ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından Sünni Müslümanlar kendi aralarındaki iktidar mücadelesi neticesinde zayıf düşmüştür. Aleviler ise hızla yükselişe geçmiş ve Hafız Esad'ın 1970 yılında gerçekleştirdiği askeri darbeye birlikte Aleviler iktidarı tamamıyla ele geçirerek, ülkedeki en güçlü azınlık topluluğu haline gelmiştir.²²⁶

Suriye'de Alevilerin ardından bir başka önemli dini azınlık grup ise Hristiyanlardır. Ülkedeki Hristiyan nüfusu farklı kaynaklarda, %10-14 civarında tahmin edilmektedir. Ancak Hristiyanlar da Müslüman gruplar gibi kendi içinde mezhep farklılığı göstermektedir. Suriye'deki Hristiyanların bir kısmı Doğu Kilisesi'ne bağlı Ortodoks mezhebindedir. Diğer kısmı ise Katolik Kilisesi'ne bağlı olarak beş kola ayrılmıştır. Bu kollar Grek, Suriye, Ermeni, Keldanî ve Marunî kollarıdır. Ülkedeki Hristiyanların neredeyse yarısı Ermeni cemaatindedir. Bunlar yoğun olarak Halep'te yaşamaktadır. Ayrıca Suriye'deki Ermenilerin toplu olarak ve geleneklerine bağlı bir şekilde yaşadıkları, bundan dolayı da asimile olmadıkları ve Suriye toplumu ile bir bütünleşmeye girmedikleri görülmektedir.²²⁷

Suriye'de bir başka önemli dini azınlık grup ise Dürzilerdir. Dürzilerin kökeni hakkında genel kabule göre mezhebin kurucusunun Şeyh Muhammed bin İsmail Neştekin ed-Derezi olduğu ileri sürülmektedir. Bu topluluğun %90'ından fazlası Güney Suriye El-Süveyde ilinde ve Golan tepelerinde yaşamaktadır ve toplam nüfuslarının 400.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Alevi bölgelerden farklı olarak bu bölgenin ileri gelenlerinin tamamı Dürzi oldukları için güçlü bir toplumsal bütünleşme söz konusudur. Bu nedenle bu bölgenin 2011 yılında Suriye'de iç savaşın başlamasından sonra diğer bölgelere kıyasla daha güvenli ve istikrarlı kaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Dürziler, Suriye'nin bağımsızlığı sonrasında etkili olmuştur. Ordu içinde örgütlenip Sünni subaylara karşı Alevi

²²⁵ Koyuncu, 2013: 141-142.

²²⁶ Çomak vd., 2016: 158-175.

²²⁷ Okur ve Salık, 2016: 194-195.

önderlerle işbirliği içinde hareket etmişlerdir. Ancak 1966'da Dürzi subay Selim Hatum, tarafından gerçekleştirilen başarısız bir darbe girişimi, etkili Dürzi subayların ordudan tasfiye edilmesine yol açmış ve Dürzilerin Suriye siyasetindeki etkinliğini en alt düzeye indirmiştir.²²⁸

Suriye'de toplu halde yaşayan dini azınlıkların bir diğeri ise İsmaililerdir. Bu topluluk, Şia'nın altıncı imamı Cafer es-Sadık'ın oğlu Musa Kazım yerine, diğeri oğlu İsmail'i imam olarak kabul edenlerdir.²²⁹ Ülkenin toplam nüfusunda %1,5 oranına sahip olan İsmaililerin %80'i, Suriye merkezinde Hama iline bağlı olan Mesyaf ve Selemiye bölgesinde yaşamaktadır. Diğeri dini azınlıklar gibi orduda ve memuriyette görev alarak çeşitli mesleklere girmişlerdir. Ülke yönetiminde önemli bir konumda bulunmadıkları ve özellikle Esad yönetimine bir tehdit oluşturmadıkları için çok ciddi bir sorun yaşamamışlardır.²³⁰

Suriye'deki dini azınlıklar içerisinde en az nüfusa sahip olan azınlıklardan birisi de Ezidilerdir. Yaklaşık 10.000 civarında oldukları tahmin edilen Ezidiler, ülkenin doğusunda Cezire'de ve Afrin bölgesinde ikamet etmektedir. Bu topluluk ana dili Kürtçe olduğundan ve çoğu Arapça dilini bilmedikleri için dini geleneklerini sözlü olarak aktarmaktadır. Bu nedenle haklarında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Ancak genel anlamda Ezidiler, İncil'e, Kuran'a ve ateşe saygı göstererek, "Ezda" adlı bir tanrıya inanmakta olan ve Zerdüştlük üzerine inşa edilen bir inanç sistemidir. Şeytana tapmakla suçlanan Ezidiler, Şeytan'ı da tanrı sayan bir inanca sahiptir. Onlara göre tanrısal varlık, iyilik ve kötülük şeklinde ikiye ayrılmaktadır; Tanrı'nın iyiliği ve Şeytan'ın kötülüğü arasında sürekli bir çekişme bulunduğu ileri sürülmektedir.²³¹

3.2 Suriye'nin Tarihsel ve Siyasi Gelişimine Kısa Bir Bakış

Suriye sınırları Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği Karadeniz-Marmara-Ege ve Akdeniz kıyılarının eşiğindedir. Batıda Akdeniz kıyıları, kuzeyinde Anadolu yarımadası, güneyinde Ürdün ve İsrail ve doğusunda Mezopotamya'nın batı toprakları ile çevrilidir. Bu önemli coğrafi konumu dolayısıyla Suriye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Üstelikle birçok batı uygarlığı ile iç içe olması Suriye'nin tarihte çeşitli isimlerle anılmasına sebep olmuştur. Örneğin Tevrat'ta Aram adıyla üç ülke adı geçmektedir. Bunlar Aram Soba, Aram Demiş ve Aram Nehreyn (Mezopotamya)'dır. Büyük İskender'in halefleri

²²⁸ Artokça, 2013: 3-12.

²²⁹ Çomak vd., 2016: 22.

²³⁰ Okur ve Salık, 2016: 193.

²³¹ <http://heartoforient.blogspot.com/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html/> (erişim tarihi: 07.06.2020).

Slokiler, Aramilerin adı geçen topraklarını istila ettiklerinde Aram adını Suriye olarak değiştirmişler ve yerine göre ayrı ayrı isimler takmışlardır. Bu bölgelerde Mezopotamya'ya Dış Suriye, Şam'ın bulunduğu kısma İç Suriye, Filistin bölgesine Güney Suriye, Halep ve civarına da Kuzey Suriye denilmiştir. İşte bu isimleri değiştiren Slokiler, doğal olarak bu ülkelerde yaşayan halka da Süryani (Suriyeli) demiştir. Bir başka iddiaya göre de Asurluların ülkesine Yunanlılar tarafından “Asur” sözcüğü sonuna “y” eklenmek suretiyle “Asurya” denilmiştir. Yunanlıların kullandığı ve zaman içinde yaygınlık kazanan “Asurya” ve “Asuryan” sözcükleri Aramca konuşan halkın diline girdiği zaman, dil kurallarına göre bazı değişikliklere uğradı ve Asuroya şeklinde telaffuz edildi. Daha sonra da zamanla “A” harfi düşerek sözcük “Suroya” (Süryani) şeklini almıştır. Ayrıca eski Suriye tarihte Türkler tarafından “Suriye”, Araplar tarafından da “Eş-Şam” olarak adlandırılmıştır. Müslümanların egemenliğine geçmesinin ardından “Bilad El-Şam” veya “El-Şam” olarak isimlendirilmiştir. Suriye'deki ilk yerleşim tarihi MÖ 5000 yıllarına dayanmaktadır. Şam kenti ise muhtemelen dünyanın en eski ve devamlılık gösteren kentidir.²³²

Suriye siyasi tarihi incelendiğinde, antik çağlardan günümüze Batı ve Doğu medeniyetlerine ait pek çok kültüre ev sahipliği yaparak Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında kültürel etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan bir köprü olmuştur. Hititler, Akadlar, Asuriler, Persler ve Fenikeliler gibi pek çok farklı topluluk tarafından ele geçiren Suriye, Makedonyalı Büyük İskender tarafından fethedilmiş ardından Roma ve Bizans İmparatorlukları tarafından yönetilmiştir. İslamiyet'in doğuşunun ardından Emevîler, Abbasiler, Selçuklular, Eyyûbîler ve Memluklerin egemenliği altına giren Suriye, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²³³

400 yıl boyunca Osmanlılar tarafından idare edilen Suriye, bugünkü Suriye toprakları da dâhil olmak üzere Ürdün, Filistin ve Lübnan'ı da içine alacak kadar geniş bir bölgeye sahipti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin çökmesiyle birlikte, 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşmasının ardından, Suriye topraklarının bir kısmı İngiltere'nin, diğer kısmı ise Fransa'nın manda yönetimine bırakılmıştır.²³⁴

Fransızlar, Suriye'yi kendi içinde etnik ve din ayrılıklarını esas alarak parçalama yoluna gitmiştir. Örneğin günümüz Suriye toprakları üç bölüme ayrılmıştır. Buna göre Suriye'nin güneyinde yer alan Süveyda şehri bir Dürzi devleti, kuzeyde Lazkiye merkezli olan

²³² Yavuz, 2005: 9-11.

²³³ Okur ve Salık, 2016: 1.

²³⁴ Ayhan, 2012: 350.

bir Alevi devleti ve merkezde yer alan Şam ve Halep ise bir Sünni devleti olarak bölünmüştür. Ancak Fransızların bütün bu politikalarına rağmen Suriye'yi yönetmesi kolay değildi. Suriyelilerin büyük bir kısmı ülkelerinin farklı idari ve siyasi birimlere bölünmesine karşı çıkmış ve 1925 yılında Dürziler başta olmak üzere Aleviler ve Sünniler, Fransız güçlerine karşı büyük bir silahlı ayaklanma hareketi başlatmıştır. 1925-1927 arasında Fransa manda yönetimine karşı çıkan ayaklanmalarda 6000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte Fransızlar siyasi manevralar yaparak ortamı sakinleştirmeye çalışmış ve 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık veren bir anlaşmayı imzalamıştır. Ancak bu anlaşma Fransız parlamentosu tarafımdan onaylanmamıştır.²³⁵

Bununla birlikte Fransızların manda döneminde uyguladıkları ve günümüz Suriye'sini doğrudan etkileyen politikalarından biri de dini azınlıkların yeni kurulan ordu kademelerine girmesi için teşvik edilmesidir. Fransızlar, manda yönetiminin hemen ardından Suriye'de kontrolü sağlamak için "Özel Doğu Akdeniz Birlikleri" adlı bir ordu oluşturarak modern Suriye ordusunun temellerini atmıştır. Ancak bu durum başta Aleviler olmak üzere, azınlıkların gelecekte Suriye ordusunda önemli yerlere getirilmesine ve böylece siyasi krizlerde rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Suriye'deki Sünnilerin askerlik mesleğine soğuk bakmaları nedeniyle ordunun sosyal kompozisyonunu doğrudan etkileyerek 1946 sonrası Suriye siyaseti üzerinde büyük etkilere yol açmıştır.²³⁶

Başka bir deyişle Fransa, Suriye'de sivil bürokrasinin oluşmasına müsaade etmemiştir. Bununla birlikte ülkedeki etnik kaygılarla hareket eden azınlıkların da ulusal bir kimlik oluşturmasını zorlaştırmıştır. Bu çerçevede günümüz Suriye'sinin ve Hafız el Esed'i iktidara getiren siyasi ortamın Fransa'nın Suriye'de oluşturduğu manda rejimine doğrudan bağlı olduğunu söylemek mümkündür.²³⁷

Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve BM Güvenlik Konseyi'nin etkisiyle Fransa'nın 25 yıl boyunca Suriye'de devam eden manda yönetimi sona ermek zorunda kalmış ve 17 Nisan 1946 tarihinde Suriye resmen bağımsızlığını kazanmıştır.²³⁸

3.2.1 Bağımsızlıktan Baas Partisine kadar Suriye'de İstikrarsızlık Dönemi (1946-1963)

1946 yılında Fransız kuvvetlerinin Suriye'den tamamen geri çekilmesiyle ülkede cumhuriyet rejimi ilan edilerek Şükrü el-Kuvvetli ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak Fransızların, Suriye'de manda döneminde azınlıklar arasında izlediği böl ve yönet politikası

²³⁵ Arı, 2012: 134-137.

²³⁶ Yazıcı, 2012: 19-20.

²³⁷ Çomak vd., 2016: 29.

²³⁸ Okur ve Salık, 2016: 24.

ardında olumsuz etkiler bırakmıştır. Fransa kendi yararına sistemi ayakta tutacak bir bürokrat ve siyasetçi tabakasını Suriye'de bırakmıştır. Bu siyasetçi ve bürokratlar, bağımsızlık sonrasında ülke yönetimini ele almış ve ülkede uzun bir zaman siyasi istikrar sağlanamamıştır. Bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Suriye, askeri darbeler ve radikal değişikliklere uğramıştır. Ülkenin ilk ciddi problemi, Mayıs 1948'de kurulmuş olan İsrail'e karşı yürütülen I. Arap-İsrail Savaşı'na Suriye ordusunun katılması ile yaşanmıştır. Suriye'nin bu savaşta başarısız olması sonucunda halkta ve askeri bürokraside sivil politikacılara karşı muhalefet oluşmaya başlamıştır. Böylece bu gerginlik neticesinde 30 Mart 1949 tarihinde Şam Kürtleri'nden olan General Hüsnü el-Zaim askeri bir darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir.²³⁹

Hüsnü el-Zaim iktidarı ele geçirdikten sonra Suriye'de tüm siyasetçileri tutuklayarak parlamentoyu feshetmiştir. Bütün siyasi partiler kapatılmış, gazeteler yasaklanmış ve memurlara siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Haziran 1949'da yapılan halk oylaması sonucunda Zaim, tek aday olarak girdiği seçimi kazanmış ve Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur. Bununla birlikte Zaim'in iç politikada gücünü pekiştirmek için izlediği otoriter politika ve iktidarı tekeline alması, toplumun büyük kesiminin hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Zaim'in kendisi gibi Kürt olan Muhsin el-Barazi'yi başbakanlığa getirmesi ve devlet yönetiminde gittikçe Kürt ve Çerkez azınlıklara yer vermesi, Suriye'deki Arap çoğunluğun rejime kuşkuyla bakmasına neden olmuştur. Ayrıca Zaim'in izlediği seküler politikalar, dini liderlerin ve muhafazakâr halkın tepkisine yol açmıştır. Böylece Zaim'in yürüttüğü politikalardan rahatsız olan General Sami el-Hinnavi önderliğinde 14 Ağustos 1949 tarihinde gerçekleştirilen bir karşı darbe ile Zaim yönetimden uzaklaştırılmış ve Başbakan Muhsin el-Barazi ile birlikte idam edilmiştir.²⁴⁰

Sami el-Hinnavi iktidara geldikten sonra ilk olarak Zaim'in döneminde yasaklanan siyasi partilerin tekrar aktif olmasına ve seçimlerin yeniden yapılmasına izin vermiştir. Ancak ülkede siyasi hayatın arka planında ordu büyük bir rol oynamaya devam etmiştir. Hinnavi'nin iç ve dış politikada milliyetçi ittifaklara yönelmesi, Albay Edip Çiçekli ile birlikte hareket eden askerlerin tepkisine neden olmuştur. Nitekim 19 Aralık 1949 tarihinde Albay Edip Çiçekli, Suriye'nin Irak ile birleşme fikrinin işlerlik kazandığı bir dönemde, Irak ile ülke çıkarları aleyhinde işbirliği yaptığını iddia ettiği Sami el-Hinnavi'ye karşı bir askeri darbe gerçekleştirerek Hinnavi rejimini sonlandırmıştır.²⁴¹

²³⁹ Koyuncu, 2013: 111-112.

²⁴⁰ Okur ve Salık, 2016: 37-38.

²⁴¹ Yazıcı, 2012: 23.

Albay Edip Çiçekli ilk döneminde iktidarı sivillerle birlikte yönetmeye başlamıştır. Ancak 1952 yılında söz konusu politikasından vazgeçmiş ve ülkedeki bütün siyasi partileri yasaklayarak Suriye'de tam bir diktatörlük kurmaya yönelmiştir. Ne var ki Çiçekli'nin de sonu diğerlerinden farklı olmamıştır. Çiçekli'nin baskıcı yönetimi ülkedeki muhalif grupların birleşmesine yol açmıştır. 1954 yılında iktidara karşı Dürziler ve Aleviler ayaklanmış ve Çiçekli, Lazkiye'deki Alevi dağları ile Suriye'nin güneyindeki Dürzi dağlarını bombalamıştır. Bunun sonucunda aynı yılda Albay Faysal el-Atasi öncülüğündeki askeri darbe ile Çiçekli'nin iktidarı sona ermiştir.²⁴²

Çiçekli'nin devrilmesinin ardından Suriye, tekrar sivil parlamenter bir hükümete kavuşmuştur. 1954 darbesinden sonra, Haşim el-Atasi geçici bir süre başbakanlık yapmış, ardından seçimleri kazanan Şükrü el-Kuvvetli yeniden Suriye devlet başkanı olmuştur. Ancak ülkede siyasi istikrar bir türlü yerleşmemiştir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisi devam etmiş ve hükümetin sağlıklı bir şekilde görevini yerine getirmesini engellemiştir. 1954-1958 yılları arasında Suriye siyaseti, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş geriliminden de doğrudan etkilenmiştir. ABD'nin başını çektiği batılı devletlerin İsrail'e yaklaşımı, Suriye'yi doğal olarak Sovyetler Birliği ile ittifak kurmaya mecbur etmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren Suriye'de etkili bir dış politika amacı olmaya başlayan Arap milliyetçiliği ideolojisi, Şubat 1958 tarihinde ülkeyi Mısır ile birleşmeye götürmüş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti kurularak Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır yeni devletin cumhurbaşkanı olmuştur.²⁴³

Suriye ile Mısır arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, uzun ömürlü olmamıştır. Kısa bir süre sonra birlik içerisinde huzursuzluk baş göstermiştir. Huzursuzluğun kaynağı, bu birliktelik veya ortaklıkta ağırlığı oluşturan Mısır'ın uyguladığı politikalar. Nasır, Suriye'nin iç işlerine müdahale ederek bütün siyasi partileri kapatmış ve tam mutlakıyetçi bir anlayışla ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Suriyeli politikacıları yönetimden uzaklaştırmış ve çıkarılan sosyalist kanunlarla orta sınıfın çıkarını tehdit etmiştir. Bütün bunlar birliğe karşı bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Böylece Eylül 1961 tarihinde Albay Kerim el-Nahlavi liderliğindeki Şamlı Sünni subayların giriştiği darbe ile Birleşik Arap Cumhuriyeti sona ermiştir. Söz konusu darbeyi gerçekleştiren subayların, darbeyi planlarken kendileriyle aynı mezhep ve bölgeden gelen subayları stratejik noktalara ataması dikkat çekicidir. Bu durum, Suriye'deki iktidar mücadelesinde mezhep ve bölgecilik faktörünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.²⁴⁴

²⁴² Ayhan, 2012: 354.

²⁴³ Okur ve Salık, 2016: 41-42.

²⁴⁴ Çomak vd., 2016: 53.

Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmasının hemen ardından yapılan parlamento seçimleri sonucunda Nazım el-Kudsi cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak bu dönemde ülkedeki sivil politikacılar arasında ve ordu içerisinde yaşanan mezhep çatışması sonucu ortaya çıkan siyasi kaos etkisini göstermiştir. Bu dönemde Sünni subaylar devlet üzerindeki kontrollerini artırma yoluna gitmiştir. Bunun sonucunda kendi aralarında iktidar rekabetine girmiş ve bu yeni yönetimde hâkimiyet tam anlamıyla Şamlı subayların elinde olmuştur. Ancak Şamlı subaylar arasında çatışmaların derinleşmesi üzerine iktidardaki güçleri de zayıflamaya başlamıştır. Bu kavgalar sonucunda 1962 yılında, Albay Kerim el-Nahlavi liderliğinde Şamlı subaylardan bir grup asker yeni bir darbe yaparak Suriye'nin Cumhurbaşkanı Nazım el-Kudsi'yi görevinden uzaklaştırmıştır. Söz konusu Nahlavi'nin ikinci darbesinin ardından Suriye ordusu içerisinde neredeyse iç çatışmaya dönüşecek şiddetli hizipçi mücadeleler yaşanmıştır. Bu dönemde Sünni subaylar kendi aralarındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde ve birbirlerini ordudan tasfiye etmeleri üzerine, Suriye'deki azınlık mensupları Sünni subayların ordu içindeki gücünü kırmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Sünnilerin Suriye'deki hâkimiyeti zayıflamaya başlamış ve azınlıkların, Suriye politikasındaki etkisinin artmasına yol açmıştır.²⁴⁵

Böylece bu sürecin hemen sonrasında Suriye'de, Sünni elitler siyaset arenasındaki rolünü kaybetmiş ve yerine kırsal sınıftan gelen Aleviler, ülkenin yeni elitleri olarak tarih sahnesine çıkmış ve 8 Mart 1963 darbesinin zeminini oluşturmuştur. Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından itibaren kesintili olsa da devam eden parlamenter demokratik sistem, 8 Mart darbesinden sonra bir daha geri dönülmemek üzere ortadan kalkmıştır.²⁴⁶

3.2.2 Baas Partisi'nin İktidara Yükselişi (1961-1970)

1960'lı yıllarda Orta Doğu bölgesinin iç gelişmelerinde yeni bir unsur olarak aktif şekilde rol oynamaya başlayan Arap Baas Sosyalist Partisi, 1943 yılında Mişel Eflak ve Salah Bitar tarafından kurulmuştur. Baas ideolojisi temelde tek bir Arap milletinden ve tek bir Arap devletinden söz etmektedir. Ayrıca Baas Partisi Suriye'nin toplumda hâkim konumda olmayan sınıflarının ve büyük ölçüde Aleviler, Dürziler ve Hristiyanlar gibi Sünni Müslüman çoğunluğun dışındaki cemaatlerin ilgisini cezbetmiştir.²⁴⁷

Suriye tarihinin dönüm noktası olarak nitelendirilen 8 Mart 1963 darbesiyle beraber Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir. 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle Suriye'deki

²⁴⁵ Van Dam, 2000: 61-63.

²⁴⁶ Eravcı, 2018: 132.

²⁴⁷ Armaoğlu, 2017: 208.

hemen hemen bütün siyasi yapılar bileşme fikrine destek verdiyse de başı çeken Baas Partisi olmuştur. Ancak Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmasının hemen ardından Nasır yanlısı ve karşıtı siyasi gruplar arasında çatışma başlamıştır. Bu çatışmaların sonucunda Suriye'nin Mısır ile birlik fikrini reddedenlere karşı 8 Mart darbesi gerçekleştirilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren cunta, 12 Baasçı ile 8 Nasırcı ve bağımsız subaydan oluşmaktaydı. 8 Mart darbesinin ardından 20 kişilik Ulusal Devrim Komuta Konseyi (UDKK) kurularak Suriye'de iktidarı ele geçirmiştir. 9 Mart'ta ise Salah Bitar'ın başbakanlığında Baas Partisi üyelerinin etkili olduğu bir hükümet oluşturulmuştur. Bu hükümette Askeri Komite'nin önde gelen üç Alevi ismi Muhammed Ümran, Salah Cedid ve Hafız Esad yönetiminde etkin bir konum elde etmiş ve Sünni Albay Emin el-Hafız İçişleri Bakanı olarak yer almıştır.²⁴⁸ Bunların dışında Dürziler de yeni hükümette önemli bir yer edinmekteydi. Böylece Suriye tarihinde ilk defa bu kadar azınlık mensubu, yönetim kademesinin tepe noktasına çıkmıştır.²⁴⁹

8 Mart darbesinden sonra yeni hükümet ile Mısır arasında birlik görüşmeleri tekrar gündeme gelmiştir. 17 Nisan 1963 tarihinde Mısır, Irak ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulacağı ilan edilmiştir. Ancak bu anlaşma cuntanın çeşitli kanatları arasındaki görüş farklılıklarını ortaya çıkartmıştır. Nasırcılar, Mısır ile tekrar birleşme noktasında önemli bir güç odağıyken Askeri Komiteyi oluşturan Baasçılar, Nâsır'ın Suriye'yi yeniden kontrol altına alma ihtimali nedeniyle birliğe soğuk bakmıştır. Bunun sonucunda Nasırcıların kışkırtması ile Mayıs 1963 tarihinde Halep ve Şam'da çıkan karışıklıkların arkasından, 18 Temmuz'da Nasırcılar Suriye'de başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak Baas hükümeti bu darbeyi kanlı bir şekilde bastırmıştır. Çok sayıda asker ve sivil idam edilmiş ve Nasır'ın taraftarları ordudan atılmıştır. Böylece 4 Ağustos'ta Salah Bitar'ın kurduğu yeni kabinede tek bir Nasırcı bile kalmamıştır. Bu tarihten sonra Suriye ve Mısır arasındaki ilişki iyice gerginleşmiştir. Nasır, Suriye'deki Baasçılar'ı “faşist” olmakla suçlayarak birlik anlaşmasından çekildiğini ilan etmiştir.²⁵⁰

Bununla birlikte 1963 Kasım'ından itibaren, Baas Partisi içinde bir iktidar mücadelesi meydana gelmiştir. Parti, radikal ve ılımlılar olarak ikiye bölünmüştür. Radikallerin liderlerinden en önemli isimleri ise Genelkurmay Başkanı olan Salih Cedid ve Muhammed Ümran temsil etmiştir. Mişel Eflak, Emin Hafız ve Suriye'de başbakan olan Salah Bitar da ılımlıların liderlerini temsil etmiştir. Parti içinde yaşanan bu iktidar mücadelesinin temel nedeni ise mezhep farklılığıydı. Baas içinde radikal grubu temsil eden Salih Cedid ve

²⁴⁸ Okur ve Salık, 2016: 42-47.

²⁴⁹ Ayhan, 2012: 356.

²⁵⁰ Armaoğlu, 2017: 211-212.

Muhammed Ümran, Alevi kökenliydi. Mişel Eflak ise Hristiyan, Bitar ve Emin Hafiz ise Sünni kökenliydi. Baas Partisi içerisindeki bu mücadele kısa sürede Ulusal Devrim Komuta Konseyini (UDKK'yı) de etkilemeye başlamıştır. UDKK liderleri arasındaki ilk mücadele, Sünni Emin el-Hafiz ve Alevi kökenli Muhammed Ümran arasında patlak vermiştir. Ümran'ın Alevilere yönelik ordu içerisinde izlediği açık mezhepçi politika, Emin el-Hafiz tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Emin Hafiz, Alevilerin ordu içerisinde bu derece güçlenmesinden rahatsız olmuştur. Söz konusu ikili arasındaki çatışmada, Alevi olan Salah Cedit ve Hafiz Esad, Emin el-Hafiz'i ile aynı safta yer almıştır. Bunun nedeni ise Cedit ve Esad'ın, Ümran'ın Alevî toplulukları içindeki artan rolünü sonlandırmayı istemesidir. Böylece 1964-1966 yılları arasında Suriye'de Baas Partisi'nde yaşanan güç mücadelesi nedeniyle sık sık hükümet değişiklikleri olmuştur.²⁵¹

Ancak Baas içindeki radikallerle ılımlılar arasındaki mücadele devam etmiştir. İkinci mücadele ise 1966 yılında Emin el-Hafiz ve Salah Cedit arasında başlamıştır. Bu mücadele esnasında Baas içindeki ılımlı liderlerden Eflak ve Bitar, Emin el-Hafiz'i desteklerken Hafiz Esad'ın etrafındaki Alevi subaylar ile Selim Hatum'un önderlik ettiği Dürzi subaylar, Salah Cedit'in yanında yer almıştır. Bunun sonucunda 23 Şubat 1966 tarihinde Salah Cedit ve müttefikleri kanlı bir askeri darbe yaparak iktidarı tamamen ele geçirmiştir. Bu darbenin ardından Eflak, Bitar ve Emin Hafiz başta olmak üzere, ılımlıların birçok lideri tutuklanmış veya yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Böylece bu dönemden sonra Suriye'de dört yıl sürecek olan neo-Baas dönemi başlamıştır.²⁵²

1966 yılında gerçekleştirilen neo-Baas darbesi ile birlikte, Suriye siyasetinde ilk kez bu kadar Alevi subay etkili pozisyona sahip olmuştur. Cedit, Alevi olması nedeniyle toplumsal tepkiden çekinerek devlet başkanlığına Sünni cemaatten Nur el-Din Attasi'yi getirmiştir. Ancak neo-Baas darbesi daha önceki darbeler gibi Suriye'de istikrar sağlayamamıştır. Bu dönemde Askeri Komite'nin iki önemli figürü Dürzi Selim Hatum ve Salah Cedit arasında yeni bir mücadele başlamıştır. 1966 darbesinde aktif şekilde rol oynayan Hatum, darbeden sonra güçlenmek için ordu içinde Dürzilerden oluşan kendi birliklerini kurmaya ve Salah Cedit aleyhine faaliyette bulunmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Hatum, Ağustos 1966 tarihinde Cedit'e karşı başarısız bir darbe gerçekleştirmiştir. Ancak Hatum'un darbesi başarısız olunca birçok Dürzi subay ordudan temizlenmiş ve Aleviler ordu kademelerinde en güçlü grup haline gelmiştir.²⁵³

²⁵¹ Okur ve Salık, 2016: 49-50.

²⁵² Armaoğlu, 2017: 212.

²⁵³ Okur ve Salık, 2016: 50-51.

Hatum ve Cedid arasındaki mücadele, Askeri Komite içerisindeki son çatışma değildi ve bu yüzden de Suriye’de darbeler zinciri son bulmamıştır. 1967 yılında Suriye-İsrail Savaşı’nda Suriye’nin yenilgiye uğraması ve İsrail’in Golan Tepeleri’ni işgal etmesiyle Salah Cedid ve Hafız Esad arasında çatışma başlamıştır. Bu çatışmanın sonucunda 13 Kasım 1970 tarihinde Hafız Esad, yoldaşı Salah Cedid yönetimine karşı askeri bir darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir. Esad, Cedid’e karşı gerçekleştirdiği darbeyi “Hareketü’t Tashih” (Düzeltilme Hareketi) olarak adlandırarak Cedid ve Suriye’nin Cumhurbaşkanı Nur el-Din Attasi’yi hapse atmıştır.²⁵⁴ Bu tarihten sonra günümüzde yaşanmakta olan Suriye krizine kadar herhangi bir askeri darbe söz konusu olmamıştır.

3.2.3 Hafız Esad Dönemi (1970-2000)

Hafız Esad, 6 Kasım 1930 tarihinde Lazkiye kentine bağlı Kardaha köyünde dünyaya gelmiştir. İlkokulu Kardaha’da tamamlamış 1940’lı yıllarda eğitimini tamamlamak üzere Lazkiye’ye gitmiştir. 1946’da Arap Sosyalist Baas Partisi’ne katılmıştır. 1952’de Humus kentinde askeri akademiye katılmış ve üç yıl sonra en iyi pilot unvanı alarak mezun olmuştur. Salah Cedid ile girdiği güç mücadelesi sonucunda 13 Kasım 1970’te iktidarı ele geçiren Esad, 12 Mart 1971 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda kendisini tek aday olarak göstermiş ve oyların %99,2’sini alarak Suriye’nin ilk Alevi Devlet Başkanı seçilmiştir. Böylece Esad, 30 yıl aralıksız şekilde iktidarda kalmıştır.²⁵⁵

Aslında kırsal sınıftan gelen bir Alevi’nin devletin en tepe noktasına ulaşması, Suriye’de Sünnilerin yıllarca devam eden siyasal hegemonyasının bitişi göstermesi açısından oldukça önemli bir sembol anlamına gelmekteydi. Esad iktidara geldiğinde, Suriye’de bağımsızlıktan sonra yaşanan siyasal istikrarsızlığı çok iyi değerlendirerek ülkede istikrarlı bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Esad, daha önceki rejimlerin sahip olduğu dar toplumsal tabanın yarattığı sıkıntılardan kaçınmıştır. Esad kendi rejimini güçlendirmek ve potansiyel muhalefeti etkisiz hale getirmek için 7 Mart 1972 tarihinde Baas Partisi’nin öncülüğünde solcu ve milliyetçi partileri bir araya getirerek “Ulusal İlerici Cephe” adlı bir siyasi yapı oluşturmuştur. Bu siyasi yapıda Komünist Parti, Arap Sosyalist Birliği, Arap Sosyalist Partisi ve Sosyalist Birlikçiler gibi siyasi partiler bulunmaktaydı. 1973 yılında ise Suriye’de yürürlüğe giren anayasanın 8. maddesi ile Baas Partisi, “toplumun, devletin ve Ulusal İlerici Cephe’nin lider partisi” olarak tanımlanmıştır. Böylece Esad, 30 yıl boyunca

²⁵⁴ Kıymaz, 2012: 23.

²⁵⁵ Emin Dağ, 2013: 34-45.

Suriye’de tek parti rejimini anayasal güvence altına alarak iktidarı sürdürmüştür.²⁵⁶ Ancak 8. Madde, 2011’de protestoların patlak vermesiyle anayasadan kaldırılmıştır.²⁵⁷

Esad, Suriye’de yeni sistemi inşa ederken demokratik yöntemler yerine otoriter bir çizgi takip etmiş ve kendi şahsı ile özdeşleşen bir dikta rejimi kurmaya çalışmıştır. Esad, Devlet Başkanlığı, Parti Genel Sekreterliği ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı gibi önemli makamları şahsında toplamıştır. 1973’te yürürlüğe giren anayasanın 85. maddesine göre başkanlık görev süresi halk oylaması sonucunda 7 yıl olacak şekilde belirlenmiştir. Esad, düzenli olarak meşruluk kazanmak için halk oylamasına başvurarak 1971, 1978, 1985 ve 1992 yıllarında neredeyse %100’e yakın bir oy oranıyla devlet başkanı seçilmiştir. Ancak tüm bu seçimler Esad’a rakip olmadan gerçekleştirilmiştir.²⁵⁸

Bununla birlikte Hafız Esad, Suriye’de askeri darbeleri engellemek ve yönetimini korumak için stratejik noktalara kendi ailesinden ve mezhebinden kişileri yerleştirerek ülkede tam anlamıyla bir “güvenlik devleti” oluşturmuştur. Cumhuriyet Muhafızları, Özel Kuvvetler, 3. Zırhlı Birlik ve Savunma Birlikleri gibi ordu birimleri kurmuş ve bunların komutanlarını doğrudan kendine bağlamıştır. Esad rejimini iç tehditlerden korumak ve ailesinin güvenliğini sağlamak için 15 civarında güvenlik ve istihbarat teşkilatı oluşturmuştur. Bunların en önemlisi Askeri İstihbarat, Hava Kuvvetleri İstihbaratı, Genel İstihbarat ve Siyasal Güvenlik teşkilatlarıydı. Bu güvenlik birimleri, doğrudan Esad’a bağlanmış ve rejimin en önemli silahlarının başında gelmekteydi. Ayrıca hem ordu hem de istihbarat teşkilatlarının başında bulunanların %90’ına yakını Alevilerden oluşmaktaydı. Böylece rejimin güvenlik ve istihbarat teşkilatları üzerinden kurduğu toplumsal kontrol ağları, alternatif bir muhalif hareketin ortaya çıkmasını engellemiştir. 1970’lerin sonlarında istihbaratın toplum katmanları içerisinde yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan muhbir ağları neticesinde Suriye’de “yolda yürüyen 5 kişiden 4’ü istihbarat elemanı” düşüncesi oluşmuş ve binlerce Suriyelinin iş arkadaşları, komşuları, hatta eşleri tarafından ihbar edilmesine yol açmıştır.²⁵⁹

Görüldüğü üzere 1970 sonrası ortaya çıkan rejim yönetiminin en tepesinde Esad, ordu ve istihbarat servisleri bulunmaktaydı. Hafız Esad 2000 yılında öldüğünde istihbarat örgütleri mensubu sayısı 500.000 civarında bulunmaktaydı ve bunlar Suriye halkının üzerinde rejimin kontrol ve baskı aracı olarak görev yapmıştır. Böylece Hafız Esad ülke içinde bir korku imparatorluğu kurarak rejime karşı çıkabilecek herhangi bir muhalif hareketi engellemiştir.

²⁵⁶ Okur ve Salık, 2016: 54.

²⁵⁷ Kıymaz, 2012: 26.

²⁵⁸ Athıoğlu, 2007: 51.

²⁵⁹ Çomak vd., 2016: 187.

Bununla birlikte Esad, iktidarı ele geçirdiğinde Olağanüstü Hal Kanunu çıkartarak ülkeyi insanlar için açık hava hapishanesine çevirmiştir. 2011'e kadar yürürlükte kalan Olağanüstü Hal Kanunu istihbarat örgütlerine şüpheli gördükleri kişiler hakkında herhangi bir karar olmadan tutuklama yetkisi vermiştir. Söz konusu bu kanuna göre soruşturma ve gözaltına alınan insanlar, süresiz bir şekilde devlet güvenlik mahkemeleri tarafından tutuklu kalmıştır. Bu mahkemeler yargılama usulleri bakımından uluslararası hukukun temel ilkelerine uygun olmayan bir tutum sergilemiştir.²⁶⁰

Öte yandan Esad, Suriye'de Sünni çoğunluktan gelecek tepkileri hafifletmek, Alevi azınlığa dayalı bir devlet yapılanmasına gitmediğini ve ulusal bir lider olduğunu kanıtlamak için birçok Sünni'yi de devletin üst yönetimine dâhil etmiştir. Hişam İhtiyar, Faruk el-Şara, Abdullah el-Ahmar, Züheyr el-Maşarka, Mustafa Talas, Naci Cemil, Hikmet Şihabi, Muhmut Zubi, Abdülhalim Haddam, Ali Memlük, Velid Muallim ve Buseyne Şaban gibi kişileri rejimin önemli noktalarına getirmiştir.²⁶¹ Ancak Suriye kabinesinde Sünniler önemli mevkileri ellerinde tutmuş gibi gözükse de özellikle güvenlik güçleri ve istihbarat teşkilatlarında Alevilerin yönetim içerisindeki mutlak hâkimiyeti bulunmaktaydı. Esad, yüksek askeri pozisyonlara ve güvenlik teşkilatlarına atadığı Sünnilerin kendisinden yetki almadan hareket etmesini engellemek için onlara Alevi yardımcılar atayarak sistem içerisinde paralel bir mezhepçi kontrol ağının kurulmasını sağlamıştır. Örneğin Naci Cemil, Hava Kuvvetleri Komutanı olmasına rağmen Hava Kuvvetleri İstihbaratının ve Başkanlık İstihbarat Komitesinin başında olan Alevi Muhammed el-Huli'nin bilgisi olmaksızın herhangi bir savaş uçağını askeri havaalanından kaldırma yetkisine sahip değildi. Bununla birlikte ordunun harekete geçirilmesinde Alevi Genelkurmay Başkan Yardımcısı Ali Aslan, Sünni Genelkurmay Başkanı Hikmet Şihabi'den daha etkili bir pozisyonda bulunmaktaydı. Böylece Hafız Esad ülkedeki mutlak otoritesini güçlendirirken Suriye'de "Başkanlık Monarşisi"ne benzeyen yeni bir sistem kurduğunu söyleyebiliriz.²⁶²

Hafız Esad iktidarı ele geçirdikten sonra ülkedeki azınlık yönetimine karşı güçlü bir Sünni muhalefet oluşmasına yol açmıştır. Özellikle 1976 yılından itibaren Esad rejimini ciddi bir şekilde tehdit eden Müslüman Kardeşler öncülüğünde İslami bir ayaklanma patlak vermiştir. Bu bağlamda Sünni kesimin özellikle vurguladığı nokta yönetimin Suriye'de azınlığı oluşturan grupların eline geçmiş olmasıydı. Bu nedenle ortaya çıkan Sünni muhalefet doğrudan Alevi grupları hedef almıştır. Başka bir deyişle muhalefetin özellikle Hama, Şam,

²⁶⁰ Güçtürk, 2014: 29.

²⁶¹ Arı, 2012: 148.

²⁶² Okur ve Salık, 2016: 53-57.

Halep gibi Sünni Müslümanların bulunduğu şehirlerde destek bulmasının ana nedeni, bu şehirlerin güçlü Sünni ailelerinin bir zamanlar Suriye siyasetinde önemli roller oynamasıydı. Daha önce de belirtildiği gibi 1960'ların ilk yarısına kadar azınlıkların iktidarı ele geçirmesine kadar Şamlı, Halepli, Hamalı politikacılar Suriye'nin politikasına yön veren insanlardı. Fakat Baasçılar'ın iktidarı ele geçirmesi ile birlikte Sünni politikacılar yönetiminden uzaklaştırılmış ve böylece Sünni muhalefetin başlamasına yol açmıştır.²⁶³

1980 yılında İdlib şehrine bağlı olan Cısr el-Şugur'da Müslüman Kardeşler, Baas karşıtı bir protesto hareketi başlatmıştır. Bu protestolar kısa sürede Halep, Hama ve Şam bölgesine yayılmıştır. Esad, bu ayaklanmaları bastırmak için ordu birliklerini kullanmış ve Baas Partisi'ne üye olan vatandaşları silahlandırma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte muhaliflerin silahlı mücadelesine karşı, Hafız Esad'ın kardeşi Rifat Esad'ın aldığı sert güvenlik önlemleri rejim ve muhaliflerini mezhepsel bir mücadeleye sürüklemiştir. 1976-1982 yılları arasında Esad rejimi ile Müslüman Kardeşler arasındaki kanlı çatışmaların sonucunda birçok Alevi lider suikast sonucu öldürülmüştür. Bu çatışmaların sonucunda Esad rejimi Halep ve Hama'da kapsamlı bir saldırı başlatarak Müslüman Kardeşler isyanına son vermiştir. Çeşitli kaynaklara göre "Hama katliamı" olarak bilinen bu çatışmalarda 10.000 ile 30.000 arasında çoğu sivil insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Böylece Suriye'deki azınlık yönetimi Müslüman Kardeşler ayaklanmasına karşı düzenlediği toplu cezalandırma yöntemiyle Sünni muhalefetin direncini kırmayı başarmıştır.²⁶⁴ 1982 olayları toplumda yoğun bir korku durumu yaratmış ve rejim ülkedeki otoriter sistemi daha da pekiştirmiştir. Hatta bu tarihten sonra Esad'a karşı ciddi bir toplumsal muhalefet ortaya çıkması söz konusu olmamıştır.

Bunun dışında 1983 yılında Hafız Esad'ın yönetimini tehdit eden bir başka unsur ise kardeşi Rıfat Esad tarafından gelmiştir. Rıfat Esad, ağabeyi Hafız Esad'ın geçirdiği kalp krizinden istifade ederek iktidara el koymaya çalışmıştır. Rejimin temel dayanağını oluşturan ordu ve güvenlik teşkilatları içerisinde Rıfat Esad ve Hafız Esad arasında bir bölünme yaşansa da Hafız Esad durumu kontrol altına alarak kardeşini ülke dışına sürgüne göndermiştir.²⁶⁵

Bu olaydan sonra Esad ülkeyi daha sıkı bir otoriterlikle yönetmeye başlamış ve kendisinden sonra iktidarı kime bırakacağı konusunda düşüncelerini yoğunlaştırmıştır. Bunun ilk çözüm yolu, en büyük oğlu Basil'i 1990'lardan itibaren siyaset içinde veliahttı olarak ön plana çıkartmak olmuştur. Ancak Basil Esad 1994 yılında bir trafik kazası sonucu hayatını

²⁶³ Ayhan, 2012: 358.

²⁶⁴ Eravcı, 2018: 138.

²⁶⁵ Arı, 2012: 152.

kaybetmiş ve böylece babasının yerini alması yönünde spekülasyonlar da sona ermiştir. Basil Esad'ın ölümü, Hafız Esad sonrası Suriye'nin geleceği konusunda belirsizlikleri arttırdığı gibi yeni veliahtın kim olacağı tartışmasına yol açmıştır. Nihayet Hafız Esad'ın veliaht sorununun çözümü olarak gördüğü kişi, 1992 yılında İngiltere'ye göz doktorluğu kariyeri için giden oğlu Beşşar Esad olmuştur. Beşşar Esad, Hafız Esad'ın yerine geçmesi için ikinci tercihiydi. 1994 yılında İngiltere'den geri dönen Beşşar Esad, babasının hayatını kaybettiği 2000'li yıllara kadar Suriye devlet başkanlığı için belli bir plan dâhilinde hazırlanmıştır.²⁶⁶

Hafız Esad'ın, Beşşar'ı devlet başkanlığına hazırlanma planı iki aşamadan geçmiştir. İlk olarak babasının mezun olduğu Humus Askeri Akademisi'ne başlamıştır. 17 Kasım 1994'te zırhlı birlikler sınıfından bölüm birincisi olarak yüzbaşı rütbesiyle mezun olan Beşşar Esad, Ocak 1995'te Başkanlık Muhafız Alayı'nda binbaşılığa getirilmiş, 1997 tarihinde ise yarbay ve 1999 yılında albay rütbesi almıştır. İkinci ve belki de en önemli hazırlanma aşaması ise babasının ölümünden sonra iktidar için Beşşar Esad'a rakip olabilecek ve ülkede bir iktidar mücadelesi yaratabilecek kişilerin ortadan kaldırılması veya etkisiz hale getirilmesidir. Bunun amacı, Beşşar Esad'ın otoritesi altına girmek istemeyecek tecrübeli isimleri tasfiye etmek ve yerine Beşşar'a sadık genç gruplardan bir kadro oluşturmaktır. Örneğin Hafız Esad, ilk olarak ordu ve istihbarat kurumlarından başlayıp bazı üst rütbeli subaylar ve etkili liderleri emekli etmiştir. Haziran 1998 tarihinde Esad, kendisine çok yakın ve samimi Sünni Genelkurmay Başkanı Hikmet Şihabi'yi görevden alıp yerine Alevi olan Ali Haydar getirilmiştir. Şihabi'den sonra Alevi olan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed el-Khawli ve Askeri İstihbaratın Başkanı Ali Duba emekliye ayrılmıştır. Hafız Esad'ın bu iki Alevi'yi görevden almasının temel nedeni, hem Alevilerin hem de ülkenin önderliğini hedefleyebilecek güce sahip olmaları ve Beşşar Esad'a iktidar yolunda önemli bir engel teşkil etmeleriydi.²⁶⁷

Böylelikle Hafız Esad'ın, 10 Haziran 2000'deki ölümünden önce oğluna oldukça güçlü ve otoriter bir devlet yapısı bıraktığı söylenebilir. Esad ölümünden önce her şeyi ince ayrıntısına kadar tasarlamış ve oğlunun yönetime geçmesinde karşılaşılabileceği sıkıntıları hâlâ hayattayken çözmenin yollarını aramıştır. Bu nedenle 2000 yılında iktidarı devralan Beşşar Esad, neredeyse hiçbir çaba göstermeden ülkenin yönetimini ele geçirmiştir.

3.2.4 Beşşar Esad Dönemi (2000-...)

11 Eylül 1965 tarihinde Şam'da dünyaya gelen Beşşar Esad, babası 2000 yılında öldüğünde 34 yaşındayken Suriye'nin yeni başkanı olarak seçilmiştir. Oysa Suriye

²⁶⁶ Athloğlu, 2007: 31-32.

²⁶⁷ Çomak vd., 2016: 70-71.

anayasasına göre başkan seçilme yaşı 40 olmasına rağmen, Beşşar Esad o tarihte henüz 34 yaşında olduğu için acil bir anayasa değişikliğiyle başkan seçilmek için gerekli olan yaş şartı 40'tan 34'e indirilmiştir. Bunun hemen ardından Baas Partisi, Beşşar Esad'ı babasının yerine aday gösterme kararı alırken devlet başkanlığı koltuğuna vekâlet eden devlet başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam da Beşşar'ın rütbesini albaylıktan korgeneralliğe yükseltmiş ve böylece Beşşar Esad'ı Suriye Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'na atamıştır.²⁶⁸ Böylelikle 40 yaşını henüz doldurmamış olan Beşşar Esad'ın devlet başkanı olmasının önündeki yasal engeller ortadan kaldırılmıştır. 10 Temmuz 2000 tarihinde düzenlenen referanduma tek aday olarak giren Beşşar, %97.29 oy oranıyla Suriye'nin cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁶⁹

Beşşar Esad iktidara geldiğinde Suriye'de, babasının kurduğu rejimin temel taşlarını oluşturan ordunun, istihbarat teşkilatlarının, Alevi ileri gelenlerinin ve Baas Partisindeki kökleşmiş kadroların desteğini de almıştır. Örneğin Başbakan Muhammed Mustafa Miro, Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara, Savunma Bakanı Mustafa Talas ve Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam dörtlüsü, deneyimsiz Beşşar Esad'ın siyasi kadroda en önemli yardımcıları olmuştur. Bununla birlikte Beşşar'ın güvenliği için sağ kolu olarak sayılan iki önemli kişi, küçük kardeşi Mahir ve kız kardeşi Buşra'nın kocası Asef Şevket'tir.²⁷⁰

Öte yandan Batı'da eğitim görmüş Beşşar Esad iktidara geldiğinde siyasal alanda özgürleşme ve ekonomik alanda liberalleşme beklentisi oldukça yüksekti. Çünkü Batıda iyi eğitim almış biri olan Beşşar'ın küresel gelişmelerden haberdar olduğu ve Baas rejimini demokrasiye doğru götürebilecek vizyonu olduğu düşünülmekteydi. Aslında Beşşar Esad'ın önünde babasının oluşturduğu siyasal sistemi dönüştürmek adına tarihsel bir fırsat bulunmaktaydı. Beşşar, ülkede yıllarca beklenen özgürlükleri getirecek ve değişime yol açacak reformları hayata geçirebilirdi. 2000 yılında Suriye, Beşşar Esad'ın liderliğinde yeni bir dönemin eşiğinde bulunuyordu. Bu bağlamda Esad'ın 17 Temmuz 2000 tarihinde devlet başkanı olarak Suriye halk meclisinde yaptığı ilk konuşması, ülkede yeni bir heyecan dalgasına yol açmıştır. Bu konuşmada Beşşar Esad, geçmişte yapılan hatalarla ilgili öz eleştiride bulunmuş ve gelecek dönemde yoğun bir modernleşme ve kalkınma vurgusu yapmış, her Suriye vatandaşını bu sürece dâhil olmaya çağırmıştır. Ayrıca babasından farklı bir bakış açısına sahip olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

²⁶⁸ Eravcı, 2018: 139.

²⁶⁹ Kıymaz, 2012: 29.

²⁷⁰ Athioğlu, 2006: 35-36.

“Büyük lider Hafız Esad’ın yaklaşımı şahsına münhasırdır. Bu nedenle onun yaptıklarını yapabilmek hiç de kolay değildir ki; biz yönetimi sürdürmekle yetinmek değil aynı zamanda yönetimin geliştirilmesini de istiyoruz”.²⁷¹

Bununla birlikte Beşşar Esad, ülkenin gelecekte arzuladığı konumda olabilmesi için üç şartın sağlanması gerektiğini açıklamıştır. Bunlardan ilki her alanda yeni fikirler üretmek, ikincisi zamanın gerçekleriyle uyuşmayan eski fikirleri yenilemek ya da bunlardan tamamen kopmak, üçüncüsü ise eski fikirleri geliştirip yenileyerek gelecek hedefleri ile uyumlu hale getirmektir. Esad, ülkenin büyük oranda yaratıcı zihinlere ihtiyaç duyduğunu, yapıcı eleştiri ve objektif olmanın önemini belirtmiştir. Ayrıca yolsuzlukla mücadele edeceğinin, Suriye’deki hesap verilebilirlik mekanizmasını güçlendireceğinin, şeffaflık ve demokrasi ilkeleri doğrultusunda hareket edeceğinin mesajlarını vermiştir.²⁷²

Böylece Beşşar Esad iktidara geldiğinde Suriye'deki herkes gibi değişimin gerekliliğinin tamamen farkında olmuştur. Ancak Beşşar Esad, her ne kadar babasından farklı ve değişim yanlısı bir lider izlenimi verse de Suriye'de gerçekleştirilecek siyasi ve ekonomik reformların Hafız Esad tarafından altyapısı kurulan rejim üzerinde yapılacağı unutulmamalıydı.

Başka bir deyişle Beşşar Esad, değişim sözleri verirken babasının döneminden kalan danışmanların muhalefetine uğramıştır. Böylece ülkedeki demokrasi süreci için atılan adımlar sınırlı kalmış, hatta başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁷³

3.3 Suriye'de Beşşar Esad Döneminde Toplumsal Hareketlerin Ortaya Çıkışı

Hafız Esad döneminin, Suriye halkının siyasi katılım gücünü ortaya koyması ve sivil toplumun gelişme olanakları açısından oldukça sorunlu olduğu söylenebilir. Bu dönemde ülkedeki düşünce, ifade ve toplanma özgürlükleri gelişme gösteremediği gibi toplum devlet tarafından depolitizasyona uğratılmıştır. Esad iktidarının depolitizasyon politikası, kitlelerin örgütlenme hakkını elinden alırken siyasi katılım yolları devlet tarafından kısıtlanmış ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Ülkede siyasetle uğraşmak isteyenler genellikle siyasi iktidar tarafından belirlenirken rejim için tehdit olarak görülen farklı ve eleştirel bakışlar, Suriye siyasi kültüründe yok sayılmıştır. Böylece Hafız Esad döneminde, Suriye otoriter devletin öncelikleri arasında güvenlik ve rejimin sürekliliği yer aldığından rejime karşı oluşabilecek tepkiler ve tehditler güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının sivil alanı kuşatması

²⁷¹ Çomak vd., 2016: 73-74.

²⁷² Okur ve Salık, 2016: 68.

²⁷³ Çomak vd., 2016: 74.

yoluyla yok edilmeye çalışılmıştır. Rejimin etkin güvenlik ve istihbarat örgütleri toplum üzerinde şiddet ve zorlama yöntemlerini kullanarak baskı psikolojisi yarattığı gibi ülkedeki cezaevlerinin sürekli siyasi suçlularla dolmasına neden olmuştur.²⁷⁴

Beşşar Esad'ın ise iktidara ilk geldiğinde, reform ve demokratik bir sistemin kurulmasına yönelik yaptığı vurgu, Suriyeli aydınların siyasi reform talepleri içeren yazılı belgeler hazırlamasını cesaretlendirmiştir. Bu dönemde toplumunda, siyasi reformlar üzerine ciddi bir tartışma süreci başlamıştır. Reform tartışmalarına liderlik eden toplumsal grupların başında entelektüel, aydın, akademisyen, avukat, sanatçı ve gazeteciler gelmekteydi. Tüm bu gruplar bir araya gelerek "Sivil Toplumun Canlanması" adı altında örgütlenmiş ve reform konularında birçok taleplerini dile getirilmiştir.²⁷⁵

Aslında Beşşar Esad'ın 17 Temmuz 2000'deki konuşmasında demokrasi ve özgürlüklere yer vermesi, demokratik dönüşümü benimseyen hareketlere destek olarak algılanmıştır. Bu dönemde Ulusal Tartışma Forumu'nun kurucusu olan Riyad Seif gibi birçok parlamenter, kendi evlerinde yaptıkları toplantılarda değişimin nasıl olması gerektiği yönünde toplumsal bir taban oluşturmaya başlamıştır. Bununla birlikte Hristiyan yazar Michel Kilo, reform talep eden gruplar arasında ortak talepler oluşturmak için çaba harcamıştır. Kürtler ise Kamışlı bölgesinde kurdukları örgütlerle reformları tartışması başlamıştır. Böylece entelektüeller tarafından başlatılan bu reform tartışmaları, Suriye'de 1980'de Müslüman Kardeşler olayları sonrasında ilk kez siyasi değişim taleplerinin toplum içinde yükselmesini sağlamıştır.²⁷⁶

Beşşar Esad'ın iktidara gelmesiyle Suriye'de sivil toplum hareketlerinin ortaya çıkışı, iki aşamadan geçmiştir. Bunların ilki "Şam Baharı" olarak adlandırılan devletin otoriterlikten demokrasiye geçişi üzerine tartışılmıştır. Bu dönem çok kısa sürmüş ve Şubat 2001 tarihinde siyasi reform talep eden muhalifler hapse atılmıştır. İkinci değişim dalgası ise "Şam Deklarasyonu" olarak adlandırılmıştır.

2005 yılında ise ülkede demokrasi ve reform talep eden muhaliflerin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

3.3.1 Şam Baharı Dönemi (2000-2005)

Suriye literatüründe "Şam Baharı" olarak adlandırılan süreç, 2000 yılında Hafez Esad'ın ölümünün ardından toplumun rejimi özgürlük ve demokrasiye davet ettiği barışçıl

²⁷⁴ Atlıoğlu, 2007: 73-74.

²⁷⁵ Özdağ, 2012: 35.

²⁷⁶ Ayhan, 2012: 366.

reform faaliyetleridir. Suriye toplumsal muhalefeti için en önemli dönüm noktalarından biri, 27 Eylül 2000 tarihinde "99'lar Manifestosu" olarak adlandırılan bir reform paketidir. 99 Suriyeli yazar ve entelektüel tarafından imzalanan bildiride yer alan talepler şu şekildeydi:

- 1963'ten beri uygulanan sıkıyönetim ve olağanüstü hal yasasının kaldırılması,
- Siyasi mahkûmlar serbest bırakılması,
- Sürgünden geri dönüşler dâhil tüm siyasi tutuklulara genel af çıkarılması,
- Toplanma, ifade ve basın özgürlüğünün yasal düzenlemelerle garanti altına alınması,
- Siyasal, ekonomik ve düşüncel çeşitliliğe saygı duyulması ve sivil özgürlüklerin tanınması talepleri dile getirilmiştir.²⁷⁷

Yukarıdakilere dayanarak bu bildirinin oldukça yumuşak bir tonda olduğu söylenebilir. Şeffaf ve adil yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi veya çok partili siyasi sistem talebinde bulunmamalarına karşın birçok alanda değişim talepleri ortaya konmuştur. Esad rejimi, başlangıçta bildiriye görmezden gelmiştir. Ancak daha sonra çeşitli adımlar atarak hapishanelerdeki yaklaşık 600 siyasi tutuklu serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılanların çoğunluğu Müslüman Kardeşler üyesiydi.²⁷⁸ Ayrıca bu dönemde basın özgürlüğü alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şubat 2001 tarihinde Ulusal İlerici Cephe'yi oluşturan diğer partilere kendi gazetelerini basma hakkı tanınmış ve "El-Dommari" adlı gazete, ülkenin ilk özel ve bağımsız gazetesi olmuştur.²⁷⁹

Beşar Esad Suriye'de artan değişim taleplerine yönelik bazı olumlu adımlar atmış olsa da attığı adımlar, Suriyeli aydınlar tarafından yetersiz bulunmuştur. Ocak 2001'de reform yanlısı entelektüeller bir adım daha ileri giderek "1000'ler Bildirisi" olarak adlandırılan ikinci hak taleplerini daha ileri bir noktaya taşıyarak bir manifesto sunmuştur. Bu bildiride, bir önceki bildiriden farklı olarak daha geniş siyasal reformlardan bahsedilmiştir. Ülkenin siyasi muhalefet hareketi tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilecek bildirideki en önemli taleplerden, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gündeme getirilmiş olması, kapsamlı siyasal reformların yapılması, tek parti yönetiminin terk edilmesi ve çok partili siyasal hayata geçilmesi gibi konular ortaya atılmıştır.²⁸⁰ Ayrıca bildiride acilen atılması gereken sekiz adım talep edilmiştir. Bunlar:

- Olağanüstü hal, özel mahkemeler, sıkıyönetim ve ilintili diğer yasaların kaldırılması, bütün siyasi tutukluların serbest bırakılması, vatandaşlık ve çalışma haklarından

²⁷⁷ "Statement by 99 Syrian Intellectuals", *Al-Hayat Gazetesi*, 27.09.2000.

²⁷⁸ "Syria to free 600 political prisoners", *The Guardian*, 17.11.2000.

²⁷⁹ Ayhan, 2012: 368.

²⁸⁰ Eravcı, 2018: 140.

mahrum olan Kürtlerin durumu düzeltilmesi, siyasi nedenlerden dolayı ülkeyi terk edenlerin geri dönmelerine izin verilmesi,

- Siyasal ve ifade özgürlüklerin genişletilmesine yönelik bir yasanın çıkarılması,
- Basın ve medya özgürlüğünü garanti altına alan yasaların çıkarılması,
- Bağımsız bir yargı gözetiminde yapılan seçimleri düzenleyecek bir demokratik seçim yasanın çıkarılması ve böylelikle parlamentonun kalkın iradesinin tam olarak yansıtıldığı gerçek bir yasama ve denetleme kurumu haline getirilmesi,
- Yargı bağımsızlığının garanti altında alınması ve hukukun yönetenle yönetilene eşit olarak uygulanması,
- Vatandaşların ekonomik haklarının tanınması, ulusal zenginlikten ve iş olanaklarından adil bir şekilde pay almalarına olanak tanınması,
- Baas Partisi'nin “toplum ve devletin lider partisi” olarak statüsüne son verilmesi,
- Son olarak kadınlara yönelik ayrımcılığın sona vermesidir.²⁸¹

Şam Baharı döneminde Suriyeli aydınlar tarafından ortaya atılan reform talepleri, kısa bir süre sonra rejimi ciddi anlamda tehdit etmeye başlamıştır. Yönetimde büyük güç sahibi olan Alevilerin ve Baas Partisi'nin egemenliğine son verilmesi yönünde kaygılar artmıştır. Bu bağlamda Şubat 2001 tarihinden sonra muhalefetin bir bütün olarak sistemin yıkılmasına yol açacak adımlar attığını ve bu anlamda kontrol dışına çıktığını düşünen rejim taraftarları, reform çağrısına müdahale etmek için harekete geçmiştir. 2001 sonlarına doğru, muhalefet faaliyetlerine karşı tutuklama kampanyası başlamış ve birçok muhalefet lideri cezaevine gönderilmiştir. Böylelikle muhalefet liderlerine karşı saldırıların düzenlenmeye başlamasıyla, reform yönündeki beklentiler büyük oranda tersine dönmüş ve demokratikleşme yönünde geri adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerin ardından Esad'ın yardımcısı Abdulhalim Haddam yaptığı açıklamada; “sivil toplum örgütlerini ülkenin birliğini tehdit etmemeleri konusunda uyarmış ve toplantıları yapmadan 15 gün öncesinden ilgili otoritelerden izin almaları gerektiğini” belirtmiştir. Ancak Papa'nın Mayıs 2001'deki Suriye ziyareti sırasında Esad rejimi, bazı siyasi tutukluları serbest bırakmıştır. Bu duruma karşın sivil toplum örgütlerinin izinsiz şekilde toplantılar düzenleme girişimleri sert tepkilere yol açmış ve birçok lider tekrar tutuklanmıştır.²⁸²

Böylece “Şam Baharı” olarak adlandırılan birinci reform dalgası, Beşşar Esad'ın iktidarını sağlamlaştırmasıyla sona erdirilmiştir. Ancak yaşananlar aynı zamanda Beşşar

²⁸¹ Okur ve Salık, 2016: 70-72.

²⁸² Ayhan, 2012: 368-369.

Esad'ın reform talep eden kesim üzerindeki meşruiyetini ve güvenini yetirmesine neden olmuştur.

Başka bir ifadeyle Beşşar Esad'ın reformcu olmadığı, babası Hafız Esad gibi otoriter bir yönetim anlayışına sahip olduğu, Suriye muhalefeti tarafından açıkça eleştirilmiştir.²⁸³ Ancak rejimin muhalefet faaliyetlerine sert tepkisine rağmen Suriye’de sivil ve barışçıl reform talepleri güçlenerek devam etmiş ve Kasım 2005’te “Şam Deklarasyonu” ilan edilmiştir.

3.3.2 Şam Deklarasyonu ve Protestolara Giden Süreç (2005-2011)

Suriye’de Mart 2011 öncesinde Beşşar Esad’a karşı gerçekleşen en önemli muhalif faaliyetler ise 1 Kasım 2005 tarihinde Şam Deklarasyonu adı altında meydana gelmiştir. Şam Deklarasyonu, 99’lar Bildirgesi ve 1000’ler Bildirgesi’nin devamı olarak Suriye’deki seküler muhalefeti bir araya getirerek özgürlük taleplerini Şam yönetimine bir kez daha bildirmiştir. Deklarasyonda Baas rejimi “otoriter, totaliter ve hizipçi” bir yönetim kurmakla suçlanmış ve demokratik bir anayasa hazırlanması, kurucu bir meclisin oluşturulması ve adil seçimlerin yapılması talepleri dile getirilmiştir.²⁸⁴

Bununla beraber Şam Deklarasyonu, demokratik ulusal bir rejimin kurulmasını değişim ve siyasi reformun temeli olarak görmüştür. Bu değişimin barışçıl, adım adım ilerleyen, uzlaş, diyalog ve ötekinin tanınması üzerine inşa edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her türlü totaliter düşünceden ve şiddetten uzak kalınması, dışlama ve vesayet siyasetinin terk edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda bu bildirgede, Suriye’deki Kürtlerin sorunu ilk kez ulusal muhalefetin gündemine gelmiştir. Kürtlerin sorununa demokratik bir çözüm getirilmesi ve azınlık haklarına saygı gösterilen bir devlet talebi çağrısında bulunulmuştur.²⁸⁵

Ancak Esad rejimi, 2011 tarihinde Suriye’deki protestoların patlak vermesinden önce ortaya çıkan demokrasi ve reform gerektiren toplumsal hareketlerin taleplerini görmezden gelmiştir. Mart 2006 tarihinde Esad rejimi, tekrar geniş çaplı bir tutuklama kampanyası gerçekleştirmiştir. Böylelikle Şam Deklarasyonu süreci de kısa sürmüş ve Deklarasyona katılan muhaliflerin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸⁶

Son olarak toparlamak gerekirse, Suriye’yi demir yumrukla yöneten Hafız Esad’ın ölümünden ve Beşşar Esad’ın iktidara gelmesinin ardından ilk açıklamasında verdiği reform mesajları, ülkedeki özgürlüklerin genişlemesi yönündeki umutları arttırmıştır. Ancak Beşşar Esad’ın siyasi reform gerçekleşmesi konusunda verdiği mesajların inandırıcı olmadığı

²⁸³ Güçtürk, 2014: 26.

²⁸⁴ <https://carnegie-mec.org/diwan/48514?lang=en> (erişim tarihi: 16.06.2020).

²⁸⁵ Okur ve Salık, 2016: 73.

²⁸⁶ Ayhan, 2012: 373.

söylenbilir. Çünkü o dönemde hem Baas rejiminin gerçekte böyle bir amacı yoktu hem de rejimi demokrasiye zorlayacak bir güç de bulunmamaktaydı.²⁸⁷ Özellikle Suriye’de Beşşar Esad’ın iktidara geldiği ilk dönemlerde etkili bir sosyal sınıf ya da siyasal oluşum mevcut değildi. Devletten bağımsız bir burjuva sınıfı ya da geniş bir işçi sınıfı olmadığı gibi özgür medya, kurumsallaşmış medya organları ya da ülke genelinde faaliyet gösterebilen sivil toplum örgütleri de bulunmamaktaydı. Sivil özgürlüklerin, bağımsız yargının ve demokratik denetim mekanizmalarının olmaması zaten zayıf olan sivil toplumu devlete karşı daha da güçsüzleştirmekteydi.²⁸⁸ Böylece bu durum, halkın devlet üzerindeki etkisini büyük oranda sınırlamış ve rejimin belli periyotlarla halktaki gerilimi boşaltmak amacıyla verdiği özgürlükleri kolaylıkla geri alabilmesini sağlamıştır. 2000’lerin başındaki Şam Baharı ve Deklarasyonu ile başlayan göreceli özgürlük ortamı, Esad rejimi kendini tehdit altında gördüğünde yerini tekrar baskı ortamına bırakmıştır.

Bu çerçevede daha önce de belirttiğimiz gibi toplumsal hareketlerin doğası ve ortaya çıkışında, ülkenin siyasi sistem yapısının büyük önem taşıdığı unutulmamalıdır. Devletin siyasi yapısının demokratik ya da otoriter olması, toplumsal hareketlerin çıkmasında ve gelişmesinde çok etkili bir unsurdur. Otoriter rejimler kendi toplumunu kontrol altında tutarak iktidara karşı herhangi bir toplumsal faaliyeti önlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Hafız Esad döneminde, Suriye’deki toplumsal hareketlerin rejimin baskıcı politikası nedeniyle siyasi faaliyetlerde bulunma olanağı sağlayamadıkları görülmektedir. Ancak Hafız Esad rejiminin 30 yıl boyunca uyguladığı baskıcı politika, Suriye’deki toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir. 2000 yılında Beşşar Esad tarafından yapılan reform vaatleriyle Suriye’deki sivil toplum hareketlerinin aktif ve belirgin şekilde siyasi bir hareket başlattığı söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle Suriye’de Şam Baharı ve Şam Deklarasyonu süreci incelendiğinde, bunların bilinçli, örgütlü, planlı, kurumsal kanalların dışında faaliyet göstermesi ve otoritelere yönelik ortak bir hedefi olması gibi sebeplerden dolayı, toplumsal hareketlerin tanımına uygun olduğunu söylemek mümkündür.

3.4 Suriye’de Arap Baharı ve Protestoları Tetikleyen İçsel Faktörler

2010 yılının sonunda Tunus’ta meydana gelen, ardından Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelere yayılan kitlesel protesto eylemlerinin Mart 2011 tarihinde Suriye’nin güneyindeki Dera şehrine yayılmasıyla Suriye de Arap Baharı rüzgârına yakalanmıştır. Arap Baharı’nın ilk ortaya çıktığı dönemlerde önce Tunus’ta Bin Ali iktidarının, peşinden Mısır’da

²⁸⁷ Güçtürk, 2014: 14-15.

²⁸⁸ Athioğlu, 2007: 78-79.

Mübarek iktidarının devrilmesi ve sonrasında Libya'ya NATO müdahalesi ile Kaddafi'nin devrilmesi, Suriye halkını da heyecanlandırarak bir ayaklanma çıkartmıştır.

Aslında Arap Baharıyla birlikte Tunus ve Mısır'daki rejimlerin hızlı şekilde yıkılması, gözlerin Suriye'ye çevrilmesine neden olmuştur. Ancak Suriye halkı ayaklanmaların ilk aylarında bölgede yükselen yeni dalgadan pek etkilenmemiştir. Böylece Beşşar Esad, ülkenin neden bu durumdan etkilenmediğini, Suriye'nin Tunus ve Mısır'dan neden farklı olduğunu 31 Ocak 2011'de *The Wall Street Journal* gazetesine yapılan bir röportajda şu sözlerle izah etmiştir:

“Eğer Tunus ve Mısır hakkında konuşmak istiyorsanız, son noktada biz Tunuslu ya da Mısırlı değiliz... Biz birimizin kopyası değiliz Fakat birçok ortak şeye sahibiz... Biz, Arap ülkelerinin birçoğundan daha zor şartlara sahibiz ancak Suriye istikrarlı. Neden? Çünkü siz insanların inançlarına çok yakın olmak zorundasınız. Temel mesele budur. Sizin politikanız ile insanların inançları ve çıkarları arasında ayrışma olduğunda, rahatsızlık yaratan bu vakum ortaya çıkacaktır”. Ayrıca Beşşar Esad, Mısır, Tunus ve Yemen'deki protesto gösterilerinin Orta Doğu'da “yeni bir döneme öncülük ettiğini” ve Arap yetkililerin halklarının siyasi ve ekonomik taleplerini karşılamak için daha fazlasını yapması gerekeceğini açıklamıştır.²⁸⁹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Beşşar Esad 2000'li yıllarda iktidara geldiğinde Suriye'de değişim ve demokratikleşme yönünde güçlü bir toplumsal taban ortaya çıkmıştır. Ancak Esad rejimi bu yönde herhangi bir adım atmamıştır. Tunus'taki halk ayaklanmasının ardından birçok Arap ülkesinde rejimler toplumsal muhalefet dolayısıyla değişim yönünde adımlar atmak zorunda kalırken Esad yönetimi Batıyla işbirliği yapan Arap rejimlerin halktan uzaklaştığını ileri sürmüş ve kendi iktidarının güçlü olduğunu belirtmiştir. Ne var ki Beşşar Esad'ın tespitleri doğru çıkmamıştır. Suriye'de baskı ve istihbarata dayanan rejimin ciddi bir muhalefetle karşı karşıya olduğu göz ardı edilmiştir. Güce dayalı istikrarın yanıltıcı olduğu ve toplumsal istikrarsızlığın ciddi boyutlarda olduğu realitesi, 15 Mart 2011'de Arap Baharının ilk aylarında Suriye'de yaşanan sessizliğin Dera'da bozularak Suriye coğrafyasında baş gösteren protesto dalgasıyla bir kez daha ortaya çıkmıştır. Dera şehrinden 15 genç rejime karşı duvar yazısı yazdıkları için istihbarat birimleri tarafından işkence görmüştür. Bu olay önce şehirde, ardından da hızlı bir şekilde ülkenin büyük bir kısmında protestoların fitilini ateşlemiştir.²⁹⁰

²⁸⁹ “Interview With Syrian President Bashar al-Assad”, *The Wall Street Journal*, 31.01.2011.

²⁹⁰ Emin Dağ, 2013: 86-87.

Suriye’de barışçıl gösteriler olarak başlayan protesto eylemleri, istihbarat servislerinin sert müdahalesi ile ülkeyi daha sonra kanlı bir çatışmaya sürüklemiştir. Beşşar Esad'ın protestolara yönelik yaklaşımı, babası Hafız Esad'dan farksız olmamış ve askeri yöntemlerle yaşanan krizi aşmaya yönelmiştir. Ancak ilk kitlesel eylemlerini Dera'da gerçekleştiren muhalifler için protestoların dışında başka bir seçeneğin olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır.²⁹¹

Suriye’deki gelişmeler dünya kamuoyunda oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Bu gelişmelerin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, Batı ve Arap düşünce merkezlerinin dikkatini çekmiştir. Ülkenin 2011 yılından bu yana yaşadığı trajedi, birçoğu için ilk bakışta anlaşılabilir görünmekteydi. Başka bir ifadeyle ülkede meydana gelen olayların bir toplumsal hareketten ziyade iç savaş olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konuydu. Öte yandan bugün Suriye’nin geldiği noktanın, yaklaşık bir asırdır biriken hayal kırıklıklarının neticesi olduğu söylenebilir. Suriye halkını, ülkeyi 50 yıldır demir yumrukla yöneten bu otoriter rejime karşı protesto etmeye iten siyasi, ekonomik ve sosyal koşullara baktığımızda birçok meşru neden bulunabilir.

Suriye'de Mart 2011 tarihinde meydana gelen protestolar, ilk olarak şiddet içermeyen gösterilerle başlamıştır. Ancak güvenlik güçleri protestolara şiddetli bir şekilde tepki verdiğinde protestolar Esad'ın istifasını ve otoriter liderliğinin sona ermesini talep ederek ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Esad rejimi iktidardan vazgeçmeyince protestolar bugün Suriye iç savaşı olarak bildiğimiz sürece dönüşmüştür.

3.4.1 Protestoları Tetikleyen Siyasi Nedenler

Suriye halkını yaklaşık 50 yıldır var olan Baas rejimine karşı protesto etmeye iten birçok siyasi neden bulunmaktadır. Baas Partisi rejimi, 8 Mart 1963 darbesi ile Mart 2011 protestoları arasındaki dönemde Suriye’de herhangi bir demokratik gelişmeyi önlemek için çeşitli yöntemler izlenmiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Baas Partisi, Suriye’deki 1946-1963 yılları arasındaki siyasi istikrarsızlık döneminden yararlanarak iktidara gelmiştir. Ardından Hafız Esad, 1970’te askeri bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Hafız Esad, iktidara geldikten sonra ilk atılan adım, ülkedeki rejimi tehdit eden tüm rakipleri veya muhalifleri tasfiye ederek tam “totaliter-bürokratik diktatörlük” tarzı bir yönetim sistemi oluşturmuştur. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünden sonra oğlu Beşşar Esad iktidara gelmiştir. Beşşar Esad’ın Suriye’deki politikası, babasından farklı olmamıştır. Baas Partisi devlet üzerindeki tekeli sürdürmüş ve 1963’ten beri Suriye’de uygulanan olağanüstü hal yasalarına devam

²⁹¹ Ayhan, 2012: 374.

etmiştir. Bu çerçevede Suriye’de protestolara zemin hazırlayan siyasi nedenlerin başında, demokrasi eksikliği ve baskıcı bir yönetim olması gelmektedir.

Suriye, teorik olarak baktığımızda çok partili yarı-başkanlık tipi bir sisteme sahiptir. Ancak Baas Partisi'nin 1963'te iktidara geldiğinden bu yana Suriye'de gerçek anlamda siyasi bir hayat yoktur. Örneğin anayasanın 8. Maddesine göre Baas Partisi "toplumdaki ve devletteki önder parti" olarak tanımlanmış ve böylece yaklaşık 50 yıl süre ile Suriye tek partili bir sistemle yönetilmiştir. Baas Partisi, alt kolları aracılığıyla toplumu tahakküm altına alarak iktidarın güvenliğini sağlamak için tek tip ve siyasi olarak pasifsiz edilmiş bir toplum yaratılmıştır. Bununla birlikte Suriye'de siyasi partiler kanunu olmadığı için bağımsız partiler faaliyet göstermemektedir.²⁹² Ayrıca var olan partiler de Baas önderliğinde Ulusal İlerici Cephe içinde varlıklarını sürdürmüş olsa da yönetimde nerdeyse hiçbir tesirleri olmamıştır.

Öte yandan Hafız Esad, 1970'te iktidara geldiğinde Suriye anayasası Esad'a uyacak şekilde formüle edilmiştir. Esad'ın, 30 yıl boyunca iktidarda kalabilmesinin en önemli nedenlerinden biri, kendine siyasal, askeri ve yasama konularında geniş yetkiler veren bir başkanlık sistemi oluşturmastır. 1973 yılında yapılan yeni anayasa ile Esad'a ülkenin bütün kurumları üzerinde mutlak bir hâkimiyet verilmiştir. Hazırlanan anayasaya göre yürütme gücünün başında Suriye devlet başkanı bulunmaktaydı. Anayasası'nın yürütme gücüne ayrılmış ikinci bölümünün içinde Suriye Devlet Başkanı'nın iktidar alanını, görev ve yetkilerini belirten maddeler yer almaktaydı. Anayasanın 83. maddesinden 114. maddesine kadar olan kısım devlet başkanının iktidardaki durumunu tanımlamaktadır. 83. maddede devlet başkanının 40 yaşını tamamlamış Suriyeli bir Arap olması gerektiği söylenirken 85. maddeye göre görev süresi 7 yılda bir yapılacak halk oylamasıyla belirlenecektir.²⁹³

Ancak devlet başkanı olma yaşı, Hafız Esad döneminde 40 olarak belirtilmişse de 2000 yılında Hafız Esad öldüğünde 34 yaşında devlet başkanı olan Beşşar Esad'ın hukuki meşruluğunu sağlayabilmek için Halk Meclisi 11 Haziran 2000'de devlet başkanı olma yaşını 34'e indirmiştir.²⁹⁴ Bununla birlikte Suriye'de normal şartlarda devlet başkanının halk tarafından direkt seçilmesi, meşruluğunu halkın iradesinden almasına, parlamento karşısında başkanın büyük prestij ve güç kazanmasına neden olmuştur. Böylelikle Hafız Esad ve oğlu Beşşar, düzenli olarak meşruluk kazanmak için halk oylamasına başvurmaktaydı. Ancak ülkedeki tüm seçimlerin demokratik ve adil bir atmosferde yapılmadığına şüphe yoktur. Hem

²⁹² Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 103.

²⁹³ <https://carnegie-mec.org/diwan/50255?lang=en> (erişim tarihi: 25.06.2020).

²⁹⁴ <https://carnegie-mec.org/diwan/55541?lang=en> (erişim tarihi: 25.06.2020).

Hafız Esad hem de oğlu Beşşar Esad döneminde yapılan devlet başkanı seçimlerinde rakip olmadan ve neredeyse %100'e yakın bir oy oranıyla devlet başkanı seçilmiştir.²⁹⁵

Suriye'nin 1973'te Hafız Esad döneminde uygulanan anayasasına baktığımızda devletin kişisel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, kadın hakları gibi konuları anayasal güvence altına aldığı görülmektedir. Örneğin Anayasanın "Özgürlükler: Kamusal Haklar ve Sorumluluklar" başlıklı 4. Bölümündeki 25. maddenin ilk kısmında "özgürlük kutsanmış bir haktır ve devlet vatandaşlarının bireysel özgürlüklerini garanti eder. Onların şeref ve güvenliğini sağlar" denmektedir. 25. maddenin ikinci paragrafında hukukun üstünlüğünün toplumun ve devletin temel prensibi olduğu belirtilir. Aynı maddenin devamında vatandaşların fırsat eşitliğinin, hak ve sorumluluklarının kanun önünde eşit olduğu, devlet garantisi altına alındığı üzerinde durulmuştur. 26. maddede ise her yurttaşın ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamına katılma hakkına sahip olduğu, bu hakkın hukuk tarafından düzenleneceği belirtilir.²⁹⁶

Ne var ki otoriter devletlerde her zaman olduğu gibi, yasalar birtakım haklar verir, ancak bireyin bunları kullanacak imkânları yoktur.²⁹⁷ Suriye anayasasında verilen özgürlükler ve haklar, uygulanma açısından oldukça uzaktır. Bunun en iyi örneği ülkedeki 48 yıl boyunca yürürlükte olan Olağanüstü Hal Kanunudur. Aslında bu noktaya odaklanmanın nedeni, öncelikle devletin bu yasalar çerçevesinde otoriter ve baskıcı yönetim sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Suriye'de Baas rejimi yıllardır sıkıyönetim yasasını kullanarak devlet kurumlarında mutlak bir otorite oluşturmuş ve Suriye toplumunun siyasetten dışlanmasına neden olmuştur. Sıkıyönetim kanunları çerçevesiyle Suriye'de, onlarca yıldır özgürlük ve sosyal adalet çağrısında bulunan herhangi bir sesi bastırmak suretiyle ciddi insan hakları sorunlarına yol açmıştır. Hafız Esad, siyasal iktidarı sağlamak ve iktidarı kaybetmemek için devletin güvenlik örgütlerini etkin bir şekilde kullanmıştır. Rejim muhaliflerini yok etme adına güvenlik örgütlerinin uyguladığı baskı ve şiddet eylemleri, Suriye halkını sürekli bir korku psikolojisi içine sokmuştur.

Hafız Esad yönetimi sırasında çıkarılan uluslararası insan hakları kuruluşlarının raporları dikkate alındığında, insan haklarının ilk kategorisi içinde değerlendirdiğimiz yaşama hakkının ihlali, keyfi tutuklamalar, alıkoymalar, işkence, gözaltında kaybolma ve ölümler, yargısız infaz, adil yargılanmama gibi suçlar, Suriye'de oldukça yaygın görülmüştür.²⁹⁸

²⁹⁵ Atlıoğlu, 2007: 50-51.

²⁹⁶ <https://www.loc.gov/law/help/guide/nations/syria.php> (erişim tarihi: 26.06.2020).

²⁹⁷ Aron, 1995: 172.

²⁹⁸ Annual Report On Human Rights Situation in Syria, 2005: 4-6.

Beşşar Esad döneminde ise ilk yıllarda verdiği demokratik reform sözlerine rağmen ülkedeki özgürlük ve insan hakları ihlalleri hız kesmeden devam etmiştir. Ülkede olağanüstü hal kanunu devam ederek istihbarat teşkilatlarının topluma yönelik baskı politikası sürdürülmüştür. Bu teşkilatlar herhangi resmi bir tutuklama emiri olmadan, güvenliği tehdit ettiğinden şüphelenilen kişilerin hapse atılabilmesine ve işkence edilebilmesine izin veren geniş yetkilerle donatılmıştır. Tutuklanan kişilerin nerede olduğunu ve hangi suçlamayla tutuklama yapıldığına dair hiçbir bilgi verilmeden yıllarca istihbarat hapishanelerinde tutuklu kalmıştır. Ayrıca Suriye’de Hafız Esad tarafından kurulan istihbarat teşkilatları, Orta Doğu’nun en büyük güvenlik teşkilatları arasındadır. Bu teşkilatların temel amacı Esad rejiminin güvenliğini sağlamaktır.²⁹⁹ Böylelikle hem Hafız Esad hem de Beşşar Esad’ın döneminde, Suriye toplumunun siyasetten uzak olmasının en önemli nedenlerinin, ülkedeki istihbarat kurumları tarafından sık sık yapılan siyasi tutuklamalar, gözaltında kaybolma ve ölümler olduğu söylenebilir.

Bununla beraber daha önce bahsedildiği gibi Beşşar Esad iktidara geldiğinde, Suriye’deki muhalefet ve seçkin aydınlar, otoriter rejimin davranışını değiştirmek için harekete geçmiştir. Ancak kısa bir süre sonra rejimin otoriter davranışının hiçbir zaman değişmeyeceği anlaşılmıştır.

Örneğin Beşşar Esad döneminde dünya kamuoyuna yansıyan en önemli kaybolma olayı, muhalif Şeyh Maşuk Haznevi’nin 8 Mayıs 2005’te Şam’daki İslami Etütler Merkezi’ne yaptığı ziyaret sırasında ortadan kaybolmasıdır. Kürt kökenli Haznevi’den 22 gün içinde bir daha haber alınamamıştır. Suriye resmi makamları, 1 Haziran’da Haznevi’nin öldürüldüğünü açıklarken olayı da siyasi bir vaka olarak nitelendirmemiştir. Haznevi’nin ölümünden Şam yönetimini sorumlu tutan Suriyeli Kürtler, başta Kamışlı olmak üzere Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde protestolar başlatmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Suriye makamları, protestocuları sakinleştirmek için Haznevi cinayetine karıştıklarını itiraf eden Muhammed Matar el-Abdullah ve Yasin Matar el-Hindi adlı iki kişinin yakalandığını açıklamıştır.³⁰⁰ Fakat Uluslararası Af Örgütü’ne göre olaylar devletin açıkladığından daha farklı gelişmiştir. 8 Mayıs’ta Suriye askeri istihbarat görevlileri tarafından kaçırılan ve bilinmeyen bir yerde tutulan Haznevi, uzun süre işkenceye maruz kalmış ve 27 Mayıs’ta tedavi edilmek amacıyla Teşrin Askeri Hapishanesi’ne getirilmesinin ardından 30 Mayıs’ta hayatını kaybetmiştir.³⁰¹

²⁹⁹ Çomak vd., 2016: 62-63.

³⁰⁰ Athoğlu, 2007: 95.

³⁰¹ <https://www.amnesty.org/en/documents/mde24/035/2005/en/> (erişim tarihi: 27.06.2020).

Bu olaydan sonra Suriye halkının, özellikle rejim muhaliflerinin korkusu oldukça artmaya başlamış, Esad rejimi özgürlük ve ifade hakkına saygı konusunda daha da sertleşmiştir. BM İnsan Hakları Komitesi, Beşşar Esad yönetiminin ilk on yılında Suriye'de neler olduğuna dair endişelerini gözlemleyerek şu şekilde dile getirmiştir:

- 1963'ten beri olağanüstü hal yasalarının devam etmesi,
- Gözaltında bulunanlara işkence yapılmasının sürmesi,
- Uluslararası Medeni ve Siyasi haklar Sözleşmesi'ne aykırı olarak ölüm cezalarının devam etmesi,
- Dernek kurma, düşünce ve ifade özgürlükleri üzerindeki geniş kapsamlı sınırlandırmaların varlığı,
- Kadınlara yapılan ayrımcılık ve ihlaller, insan hakları savunucularını hedef alma gibi birçok alanda insan haklarının ihlal edildiği kanısına vardığını açıklamıştır.³⁰²

Görüldüğü gibi 2011 yılında Suriye'de kitlesel protestolara yol açan siyasi nedenler diğer Arap ülkelerinden farklı değildir. Suriye'de yıllarca uygulanan otoriter ve baskıcı politikalar halkı isyan noktasına getirmiştir. Vatandaşlara yönelik güvenlik kontrolünün artırılması, keyfi tutuklamaların artması, ifade özgürlüğünün önlenmesi, insan haklarının yokluğu ve hukuk devletinin olmaması gibi baskıcı politikalar, protestoların temelini oluşturan en önemli faktörler arasındadır.

3.4.2 Ekonomik Nedenler

Ekonomik sorunlar da 2011 yılında Esad rejimine karşı protestoların patlak vermesine katkıda bulunan önemli faktörler arasındaydı. Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun yıllar sosyalist ekonomik politikalar çerçevesinde bir sistem yürütmüştür. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte Hafız Esad, serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu dönemde Hafız Esad, daha pragmatik ve rasyonel bir adım atarak Batı karşıtı bir çizgiden Batı yanlısı bir çizgiye geçmiş ve onlara yönelik ekonomi politikalarına kapılarını açmıştır. Liberal ekonomik reformlar daha da genişletilerek yabancı sermayenin ülkeye girmesine izin veren reformların önü açılmıştır. Örneğin Mayıs 1991'de yatırım yasasının yürürlüğe girmesiyle Suriye'de ekonomik serbestleşme yolunda önemli adımlar atılmış ve yabancı yatırımcılara dış ticaret, döviz ve vergi alanlarında avantajlar sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Suriye, Sovyetler Birliği yerine Avrupa Birliği ülkeleriyle ekonomik ilişkiler ve yeni ticaret ortaklıkları geliştirmeye

³⁰² Human Rights Watch, 2010: 5-13. Ek Rapor: Human Rights Watch, 2007: 4-36.

başlamıştır. Ardından özel sektörü kısıtlayan yasalar yürürlükten kaldırılmış ve böylece özel sektör mülkiyeti 1970'lerde %30 iken 1992 yılında ise %66'lar seviyesine ulaşmıştır.³⁰³

Ancak 1990'lı yıllardan beri Suriye'de izlenen ekonomik liberalleşme politikası sonucunda ülkede, parti ve ordu ile derin ilişkiler içerisinde olan “bürokratik burjuvazi” adlı bir sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle özel yatırımlara kapı açılarken bundan yalnızca rejimle bağı olan zengin, ayrıcalıklı aileler fayda görmüştür. Devletin içinde en önemli organı olan Baas Partisi, Suriye ordusu ve güvenlik birimlerini kontrol eden Alevi kökenli yönetici sınıf, gerçekleştirilen liberalleşme programlarından en fazla yararlanan kesimler olmuştur.³⁰⁴ Aynı zamanda bunlar ekonomik sistem içinde de önemli bir yer işgal etmiştir. Örneğin Hafız Esad'ın akrabaları olan Şaliş ailesi, Suriye ticari hayatında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Asif Isa Şaliş ve Başkanın özel koruma birliğinin başkanlığını yapan General Zu el-Himma Şaliş, bu ailede öne çıkan kişiler arasında yer almıştır. Bunların dışında rejimde etkili olan diğer Alevi aileleri ise Nasef Kheir Bey, Khouli, Haydar, Kanan, Umran ve Duba aileleridir. Hafız Esad'a yakın olan bu aileler, merkezi iktidarla ilişkileri yoluyla servet toplayan Suriye'nin en büyük sermayedar aileleri arasındadır.³⁰⁵

Böylece 2000 yılında Beşşar Esad'ın babasından devraldığı ekonomik sistem, merkezi iktidarla ayrıcalıklı ekonomik sınıflar arasındaki ilişkinin şekli, görev ihmalleri, usulsüzlükler, rüşvet, suiistimaller, kamu görevinden zenginleşme, siyaseti zenginleşme aracı olarak kullanma gibi etik sorunların artması ile karakterize edilmiştir. Bunun dışındaki sıkıntılar geniş ve işlevini yetirmiş kamu sektörü, artan işsizlik, yüksek dış borç, yolsuzluklar, geri kalmış teknoloji, düşük yatırım düzeyi, mali dengesizlikler, aşırı devletçi yasalar, siyasi yozlaşma ve bürokrasi gibi sorunları içinde barındırmaktaydı.³⁰⁶

Beşşar Esad'ın Temmuz 2000'de iktidara gelmesiyle birlikte Suriye'de siyasi ve ekonomik reformların yapılmasına yönelik verdiği mesajlar neticesinde ülkenin daha iyi bir ekonomik kalkınmaya doğru ilerlemesi beklenmekteydi. Beşar Esad, babasının son döneminde ekonomik liberalleşme politikasını sürdürmek istemiş ve uygulamaya koyduğu dışa açılma politikasıyla Suriye ekonomik sisteminde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dönemde öncelikle ciddi ve planlı bir ekonomik reform programı ve ticari liberalizasyon politikası uygulamaya konulmuştur. Ekonomik reformlar, özel bankacılık sisteminin kurulması, yeni kur politikaları, menkul kıymetler borsası kurulması ve ülkeye

³⁰³ Çomak vd., 2016: 96-97.

³⁰⁴ Çomak vd., 2016: 97.

³⁰⁵ Ayhan, 2012: 365.

³⁰⁶ Athoğlu, 2007: 104.

yabancı sermaye girişini hızlandırarak ülke ekonomisini daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Ayrıca reform programına paralel olarak Suriye ilk kez 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik için başvuruda bulunmuştur. Ancak politik nedenlerden ötürü ABD'nin yaptığı muhalefet nedeniyle örgüte üyeliği kabul edilmemiştir. Bununla birlikte Suriye ile Avrupa Birliği (AB) arasında Ekim 2004'te bir Ortaklık Anlaşması paraf edilmiş ve 21 Arap ülkesiyle Arap Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalanmıştır.³⁰⁷

Ancak Suriye'de ekonomik reformların süreci, siyasi reformlarda olduğu gibi başarısız olmuştur. Ekonomideki önemli sektörleri denetiminde tutan eski yöneticilerin (devlet burjuvazisi) ve devletin içinde barındırdığı hâkim siyasi ve ekonomik sınıflar, sistemin reforma edilmesi sonrasında sahip oldukları ayrıcalıklı konumlarını kaybetmek istememiş ve böylece reformların yapılmasının önünde engel olmuştur. Ek olarak Beşar Esad, ekonomik reformlar yaparken bunları iktidara yakın burjuvazi sınıfına dayandırmıştır. Örneğin Beşar Esad yönetimindeki bir iş imparatorluğu kurucusu olarak öne çıkan kuzeni Rami Makhlouf, ülkenin en önemli sermaye gruplarından biri olmuştur. Rami Makhlouf, 2000'li yıllarda Beşar Esad'ın iktidara gelmesiyle birlikte ülke ekonomisinin yarıdan fazlasını kontrol eden en zengin iş adamı olarak öne çıkmaktadır. Makhlouf ailesi ülkedeki cep telefon şirketi Syriatel'in yanı sıra, bankacılık, serbest ticaret bölgesi ve gümrük bölgelerinde (duty free shopları) çeşitli işletmelere sahiptir.³⁰⁸

Genel olarak bakıldığında 2011 protestoları öncesinde Suriye'de başlatılan reform girişimleri, toplumun geniş bir kesimini teşkil eden ve on yıllar boyunca dışlanan yoksul ve yoksun kesimlerin sorunlarına çözüm bulmamıştır. Bu sorunları incelemek gerekirse, şu şekilde özetleyebiliriz:

- Kişi başına düşen gelir düzeyinin düşük olması, Dünya Bankası 2010 verilerine göre ülkenin GSYH değeri 60107 olup kişi başına düşen milli gelir ortalama 4673 dolar seyretmektedir.³⁰⁹ Ancak kişi başına düşen bu rakamlar ülkede yaşama maliyetini karşılayabilmek için oldukça yeterli değildir. Devlet kurumlarında çalışan bir doktor veya mühendisin aylık geliri 200 ile 300 dolar arasındaydı. Böylece 2011 öncesinde toplumda aşırı bir yoksulluk bulunmaktaydı. “Uluslararası Şeffaflık Örgütünün” 2010'da yayıldığı rapora göre Suriye'de toplam nüfusunun, yaklaşık %37,5 yanı yedi milyon kişi yoksulluk sınırının altında olduğu ileri sürülmüştür.³¹⁰

³⁰⁷ Sandıklı ve Çakmak, 2014: 56-57.

³⁰⁸ Butter, 2015: 7-8.

³⁰⁹ Kuyumcu, 2011: 2.

³¹⁰ Human Development Report, 2010: 162.

- Artan İşsizlik, ülkede resmi verilere göre %10 civarında olan işsizlik oranı gayri resmi kaynaklara göre %20 civarında olduğu ileri sürülmektedir. Üstelik ülkedeki ekonomik gelişme ile doğum oranları arasındaki farkın oldukça büyük olması işsizlik oranını yıllar gittikçe büyötmektedir. Yaklaşık 23 milyon olan Suriye nüfusu, %2,4 gibi yüksek bir oranda büyömekte ve 2050’li yıllarda 50 milyon civarında olacağı tahmin edilmektedir.³¹¹ Bu durum da işsizliğin temel nedeninin ekonomik yapı ve nüfus artışı olduğuna işaret etmektedir. Örneğin dinamik ve genç bir nüfus yapısına sahip olan Suriye’de 10-24 yaş arası gençlerin toplam nüfusunun %36,3’ünü oluşturması dikkat çekmektedir. Bu oran 15-24 yaş arası gençler için %22,2’e denk gelmektedir. Ülkenin nüfusunun genç olması beraberinde istihdam ve yeni iş sektörleri yaratılması gibi ciddi sorunları getirmiştir.³¹²
- Enflasyon, Suriye 2000-2010 yıllar arasında ortalama enflasyon oranı %6-8 olduğu görölmektedir.³¹³
- Petrol sektöründe ihracattaki düşüşü, petrol Suriye açısından önemli bir sektördür. Çünkü petrol, devlet gelirlerinin en az üçte birini, kamu bütçesinin yaklaşık dörtte birini ve Suriye’nin toplam ihracatının yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır. Ancak ülkede petrol ihracatının GSYH’ya oranı 2001 yılındaki %20’ler düzeyinde iken 2010 yılında yaklaşık olarak yarı yarıya azalarak %10’lar düzeyine gerilemiştir. Bu gerilemede Suriye’de petrol rezervlerindeki azalması ile birlikte sektördeki yatırım yetersizliği ve teknolojik gerilik yanında enerjinin oldukça verimsiz kullanımı da önemli bir rol oynamaktadır.³¹⁴
- Yolsuzluğun yayılması ve vergi kaçakçılığının artması, özellikle iktidara yakın burjuvazi sınıfı vergi kaçaklığını yapan başta gelmekteydi. Örneğin son zamanlarda Beşşar Esad ve kuzeni Rami Makhlouf arasındaki bir gerginlik sonucunda, Suriye makamları Makhlouf şirketlerinin vergi kaçakçılığına ilişkin soruşturma başlatmış ve Makhlouf’u 180 milyon dolar geri vergi borçlu olmakla suçlanmıştır.³¹⁵

Göröldüğü üzere Suriye’de, yaygın işsizlik, düşük yaşam standartları, düşük satın alma gücü ve yaygın yoksulluk gibi bahsettiğimiz tüm bu farklı sorunlara ek olarak, ülkedeki

³¹¹ Atlıoğlu, 2007: 106-107.

³¹² Ayhan, 2012: 349.

³¹³ Kuyumcu, 2011: 2.

³¹⁴ Eravcı, 2018: 153.

³¹⁵ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-52705469> /(erişim tarihi: 20.06.2020).

ekonomik yaşam yolsuzluk ve rüşvet ile doluydu. Daha önceden bahsedildiği gibi "Uluslararası Şeffaflık Örgütü" 2012'de dünyanın 176 ülkesindeki yolsuzluk göstergelerine göre Suriye'yi 144. sıraya koymuştur. Bu doğrultusunda Suriye toplumunun 2011 öncesinde iki parça haline geldiğini söyleyebiliriz: Birincisi, ülkenin tüm servetini ve varlıklarını elde tutan küçük bir toplum kesimi, Esad ailesi ve etrafındaki kişilerdir. İkincisi ise aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanlardır. Böylece tüm bu ekonomik sıkıntılar bir araya gelerek Suriye halkını patlama noktaya getirmiş ve Mart 2011'de meydanlara dökülmüşlerdir.

3.4.3 Sosyo-Kültürel Nedenler

Suriye'deki protestolara yol açan siyasi ve ekonomik nedenlerin yanı sıra sosyo-kültürel sorunlar da vardır. Siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların tahammül edilemeyecek boyutlar kazandığı 2011 yılında Suriye'de protestolar gerçekleşmiştir. Bu protestoların arkasında yatan sosyal nedenlerden bazılarını incelediğimizde, ülkede yıllardır var olan toplumsal haksızlık ve sosyal adaletin olmaması gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Suriye genellikle “azınlık rejimi” olarak tanımlanmaktadır.³¹⁶ Daha önce bahsettiğimiz gibi Suriye etnik ve dini kimlik açısından büyük çeşitlilik sergileyen bir ülkedir. Fransız manda yönetiminin döneminde ülkede uyguladığı böl ve yönet politikasının bir sonucu olarak Aleviler toplumda önemli yer edinmeye başlamıştır. Ardından Baas Partisi içerisinde de önemli yer edinmişlerdir. Hafız Esad'ın 1970'te iktidara gelmesiyle Aleviler ülkedeki en önemli mevkileri tamamen kontrol altında tutmuştur. Böylece 1970'ten bu yana Suriye nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan Sünni çoğunluğa, ülke nüfusunun yaklaşık %13'ünü oluşturan Alevî azınlık hâkimdir. Ancak bu durum rejimin sadece Alevilere dayandığı anlamına gelmemektedir. Günümüzdeki Suriye rejiminin temellerini atan Hafız Esad, yönetimin tepesine ve etkili yerlere Alevi azınlığı yerleştirmesine rağmen sistem çok daha geniş toplumsal bir tabana dayanmıştır. Başka bir deyişle Hafız Esad ve ardından oğlu Beşşar Esad, yönetime birtakım Sünni gruplar, özellikle de Şam ve Halep'teki burjuvazi sınıfından gelen aileleri getirerek hükümet içinde önemli pozisyonlara yerleştirmiştir. Fakat rejimin elitleri, ülkenin %13'ünü oluşturan Alevi toplumundan gelmektedir. Ayrıca Suriye rejimine dâhil edilmiş Sünni kesimler, genellikle patronaj ilişkilerine sahiptir.³¹⁷ Söz konusu bu durum Esad yönetimini sürdürmeyi amaçlayan siyasi bir propagandadan başka bir şey değildir.

³¹⁶ Wimmen, 2016: 6-7.

³¹⁷ Şen, 2013: 60-61.

Çünkü ülkedeki Sünniler tarafından yönetilen tüm önemli mevkiler, doğrudan %90'ına yakını Alevilerden oluşan istihbarat teşkilatlarına bağlantılıdır.³¹⁸

Bununla birlikte Suriye'de halk protestolarının arkasında yatan bir diğer unsur, kentler ve kırsal bölgeler arasındaki artan toplumsal eşitsizliktir. Suriye'deki toplumsal eşitsizlik, özellikle Hafız Esad'ın son yıllarında serbest piyasa politikalarına başlamasından sonra önemli ölçüde artmıştır. Hem Hafız Esad hem de oğlu Beşşar Esad, ülkenin tüm servetini bir avuç burjuva ailenin eline bırakmıştır. Kırsal bölgeler sefalet içinde yaşarken iktidarın nimetlerinden faydalanan bir grup bolluk içinde yaşamaktaydı. Suriye'nin kırsal bölgelerinde yaşayan insanlar, "Hükümet, turistler gibi sadece Şam'ı ve diğer turistik bölgeleri bilir" algısı altındaydı. Ayrıca 2003 sonrasında ülkede yaşanan kuraklık yılları, tarım ile uğraşanların kentlere göç etmesine yol açmıştır. Bu iç göçün, 6 yıl gibi bir sürede 1,3 milyon insana ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu büyük göç dalgası, toplumsal dengesizlikleri daha da derinleştirerek ülkenin ekonomisine de olumsuz şekilde yansımış ve tarım sektörü büyük oranda ihmal edilmiştir. Bunun neticesinde tarımsal ürün fiyatlarının, özellikle gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuş ve Suriye nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan kırsal kesim daha da fakirleşmiştir. Buna ek olarak 2008'de 1 litre akaryakıtın fiyatının 7'den 25 Suriye lirasına yükselmesi ve 1 ton gübre fiyatının 12 bin liradan 48 bin Suriye lirasına çıkmasıyla Suriyeli çiftçilerin %12'si çiftliklerini terk etmek zorunda kalmıştır.³¹⁹

Öte yandan Suriye'de son zamanlarda yaşanan zorunlu göç, büyük şehirlerdeki gecekondu mahallelerini arttırmış ve bir "barınma krizine" yol açmıştır. Bu barınma krizi 2003'teki Irak Savaşı'ndan kaçıp Suriye'ye sığınan Iraklı mültecilerle de derinleşerek büyük kentlerde konut maliyetleri ve kira bedeli artmasına neden olmuştur.³²⁰ Böylece çoğu fakir göçmen ve mülteciler, kamu hizmeti ve imkânları olmayan kalay çatılı gecekondu mahallelerinde yaşamak zorunda kalmıştır. 2011'den önce Suriye nüfusunun %42'sinin gecekondu bölgesinde yaşadığı tahmin edilmekteydi. Suriye'de konut maliyetleri ve bedeli artmasıyla orta ve alt sınıf grupları konut bulma konusunda gerçek bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Ülkede konut krizi üzerine yapılan çalışmalarda, bu krizi aşmak için 1,5 milyon eve ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.³²¹

Tüm bunlar, devletin halkın ihtiyaçlarını karşılayamama ve kamu hizmetlerinin kalitesindeki düşüş ile birlikte devletin idari aygıtındaki yaygın yolsuzlukla örtüşmektedir.

³¹⁸ Çomak vd., 2016: 187.

³¹⁹ Kilo, 2011: 435-437.

³²⁰ Şen, 2013: 62.

³²¹ Kilo, 2011: 435.

Suriye'de kamusal yaşamın her alanında yüksek düzeyde yolsuzluk bulanmaktaydı. Siyasi Risk İndeksine göre Suriye'deki yolsuzluğun kontrolü 1996 yılındaki 0.666 oranından 2009 yılında 0.333 oranına (0'dan 1'e kadar bir ölçek, 1 en iyi performansı gösterir) gerilemiştir.³²²

Görüldüğü gibi Suriye'nin kırsal bölgelerinde yaşayan insanlar çok kötü durumdaydı. Bu nedenle 2011'de ülkede protestolar patlak verdiğinde, ilk kıvılcım en az gelişmiş ve kırsal alanlardan başlamıştır.³²³

Son olarak Suriye'de protestolara yol açan ve daha sonra toplumunun yapısını büyük ölçüde etkileyen sosyal ve kültürel faktörlerden biri de Baas Partisi'nin Suriye Kürtlerini ötekileştirme ve kültürel haklardan mahrum etme politikasıdır. Kürtlerin hali gerçekten özel bir durumdur, çünkü onların sorunu sadece rejim ile değildir, aynı zamanda ülkedeki Sünni Arap çoğunluğuyla da sorunlu hale gelmiştir. Bunun nedeni ise Suriye hükümetlerinin Kürtlere yönelik zorla Araplaştırma politikasıdır.³²⁴ Daha önceden bahsedildiği gibi Kürtler, Suriye'deki en büyük Arap olmayan etnik azınlıktır. 1950'lerden bu yana birbirini takip eden Suriye hükümetleri, Kürtleri toplumun bir parçası olarak görmek yerine Arap birliğine bir tehdit olarak görmüştür. Bunun neticesinde Kürt kimliğini ve kültürünü baskı altına alma politikasını izlemiş ve yüzbinlerce Kürt'ü vatandaşlık haklarından mahrum etmiştir. 1962'de Haseki ilinde yapılan istisnai bir nüfus sayımı neticesinde yaklaşık 120.000 Suriyeli Kürt vatandaşlığını kaybetmiştir. Bu sayımın keyfi bir şekilde gerçekleştirilmiş olmasına dikkat çekilmektedir. Örneğin aynı köyde doğan ve aynı aileden kardeşler farklı şekilde sınıflandırılmış, oğullar vatandaş olarak kalırken babalar yabancı statüsüne geçirilmiştir. Kimliksiz olarak varlığını sürdürmek zorunda kalan Kürtler, yıllarca iş bulmaktan, mülk edinmekten ve kamu hizmetlerinden mahrum kalmıştır. Ayrıca kimliksiz olan Kürtler sayısının zamanla büyüyerek 2010 yılında yaklaşık 300.000 civarında olduğu ileri sürülmüştür.³²⁵

Beşşar Esad döneminde ise Suriye rejimi, Kürtleri baskı altına almaya ve kültürel haklarını inkâr etmeye devam ederek Kürtlerin Nevruz bayramı gibi festivallerini kutlamasını engellemiştir. Bu çerçevede 2004 yılında Suriye'nin toplumsal yapısını ciddi bir şekilde etkileyen bir olay Deyrizor kulübü ile Kamışlı futbol kulübü arasındaki maçta gerçekleşmiştir.

³²² Colombo, 2011: 7.

³²³ <https://www.foxnews.com/world/rebels-in-syrias-largest-city-of-aleppo-mostly-poor-pious-and-from-rural-backgrounds> (erişim tarihi: 20.06.2020).

³²⁴ Çelik, 2011: 22-23.

³²⁵ <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/04/07/syria.kurdish.citizenship/index.html> (erişim tarihi: 22.06.2020).

Bu maçta, Deyrizor'lu Arapların Saddam Hüseyin lehine, Barzani ve Talabani aleyhine, Kürtlerin de Saddam aleyhine slogan atmaları neticesinde taraflar arasında çatışma patlak vermiştir. Bu atışma esnasında Suriye güvenlik gleri Arapların yanında tavır aldığı için durum daha da kötüleşerek olaylar tüm Suriye genelindeki Kürtlerin bulunduğu kentlerde protestolara yol açmıştır. Ancak Suriye rejiminin Kürtlerin protestolarını bastırmakta başarılı olmasına rağmen, Suriye halkları arasında bölünme tohumları atılmıştır. Dolayısıyla Esad rejimi Kürtleri yabancı gündemlerle bağlantılı olmakla suladıktan sonra Arapların Kürtlere yönelik tutumu daha da sertleşmiştir.³²⁶

Böylece Suriye hükümeti Kürtlerin Araplaştırılmasına yönelik politikaları, Kürtlerin ikinci sınıf vatandaş olduklarını hissettirmiş ve toplumun sosyal-kültürel yapısı üzerinde yıkıcı bir izlenim bırakmıştır. Rejim, Kürt bölgelerindeki eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerine hiç önem vermemiştir. Bu durum da yaygın eğitimsizlik, yoksulluk ve işsizliğe yol açmıştır. Ayrıca bu baskıcı politikalar, özellikle Kürtlerin bugünkü Suriye'de tutumları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmasına da sebep olmuştur.³²⁷ 2011'de protestoların patlak vermesiyle Suriye rejimi, Kürtlere vatandaşlık vererek onları memnun etmeye çalışmıştır. Ancak bu politikalar Kürtlerin rejime karşı ayaklanmasına engel olamamıştır.³²⁸

Öte yandan bu durum sadece Kürtler için geçerli değildir, aynı zamanda daha önce de belirtildiği gibi Suriye'deki yoksullar ve kırsal alanların tamamını sosyal adaletsizlik ve rejimin baskıcı politikalarından mustarip hale getirmiştir.

Yukardaki ele aldığımız tüm siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler bir araya gelerek özgürlüklerini kazanmayı ve onlar için daha iyi bir gelecek çizmeyi amaçlayan yeni bir eğitimli ve işsiz geç neslin bilincinde birleşmekte ve kesişmektedir. Ted Gurr'un teorisine bakarsak halkın artık yeter dediği an, bir toplumsal hareketin patlamasına yol açabilir. Bu toplumsal patlamanın gerçekleşmesi, 2011'de Suriye'de yaşanmıştır. Bu nedenle 2011'de Suriye'de protestoların neden başladığı sorusuna, göreceli yoksunluk teorisi çerçevesinde yanıt vermek mümkündür.

Göreceli yoksunluk teorisi, protesto hareketlerinin bağımlı değişken olduğunu ve bu nedenle temel odağın, bu protestoların ortaya çıkmasına neden olan faktörler olduğunu belirtir. Bu doğrultuda Suriye'de daha önce bahsettiğimiz siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlara bakıldığında, Hafız Esad döneminden itibaren rejimin baskıcı politikaları, yaygın yoksulluk ve işsizlik, yaşam standartlarını ve sosyal adaletsizliği kötüleştirmek ve diğer etnik

³²⁶ McHugo, 2014: 215-217.

³²⁷ Annual Report On Human Rights Situation in Syria, 2005: 7.

³²⁸ Human Rights Watch, 2010: 23-24.

azınlıkların kültürünü reddetmek ve marjinalleştirmek gibi politikalar, toplumda mahrumiyet durumunu tahammül edilemeyecek noktaya getirmiştir. Bununla beraber Beşar Esed döneminde devam eden baskıcı politika, bireysel özgürlüklere izin vermemesi, kayırmacılığın ve yolsuzluğun yayılması, ülkenin servetinin haksız bir şekilde dağılımı, rüşvetin yayılması ve zengin ile fakir sınıflar arasında büyük bir eşitsizliğin varlığı, toplumda hoşnutsuzluk, memnuniyetsizlik ve hayal kırıklığı yaratmış ve Suriye halkını meydanlara iten ana nedenler arasında yer almıştır.

Öte yandan Alain Tourain'in yeni toplumsal hareket teorisine göre Suriye'yi ve diğer Arap ülkelerini vuran protesto dalgasını bir örnek olarak verebiliriz. Arap protestoları ulus-devletin sınırlarını ve toplumsal tabanın sınıf yapısını aşarak daha katılımlı, demokratik ve zengin içerikli talepler dile getirmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi protesto hareketlerini açıklayan teorik çerçevelerin çoğu, Avrupa ve Amerikan toplumlarının özellikleri incelenerek ortaya atılmıştır. Bu nedenle bu teorilerin tamamen Arap toplumlarına uygun olması beklenmemektedir.

Sonuç olarak Suriye'de ve diğer Arap ülkelerindeki protestoların patlak vermesinde ana faktör toplumun mevcut sistemden duyduğu memnuniyetsizliktir. Bu toplumlar ortaya çıkabilecek sonuçları düşünmeden, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda değişimler veya dönüşümler yaratmak amacıyla protestolara başvurmuştur. Arap halklarının uyanışı ve Suriye protestoları, şimdilik uluslararası düzeyde bir istikrarsızlık ve belirsizliğe yol açsa da, her türlü sıkıntıya rağmen suyun kendi yönünde akmaya devam etmesi ve bölge halklarının diktatör liderlerden kurtulmasının uzun vadede eşsiz bir kazanım olacağını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Protesto hareketleri, bireylerin sosyal, politik ve ekonomik taleplerini yürüyüş ve gösteri düzenlemek gibi barışçıl bir biçimde çeşitli yöntemlerle ifade etmelerini sağlayan toplumsal hareketlerin en önemli yöntemlerinden biridir. Bu hareketler, hiçbir ülkenin uzağında olmadığı en önemli toplumsal değişim araçları arasında kabul edilmektedir. Ayrıca çeşitli toplumlarda kronik işsizlik, yoksulluk, adaletsizlik ve diktatörlük gibi sorunlar toplumsal tepkilerin ana nedenleridir. Bu tepkiler meydana geldiğinde, gelişmeleri ve sonuçlarını yakın vadede tahmin edebilmek oldukça zordur. Özellikle halkına nadiren protesto ve gösteri yapma izni veren otoriter ve baskıcı ülkelerde rejimler, protestoları sıklıkla sistem için bir tehdit olarak görür, bu nedenle protestoları bastırmak veya sonlandırmak için şiddetli yöntemlere başvurur. Böylelikle protestolar Yemen, Libya ve Suriye'de olduğu gibi daha şiddetli ve kanlı bir sürece sürüklenir.

Arap coğrafyası, toplumsal hareketlerin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilen protesto hareketleri olgusunun son yıllarda yaygınlaşmasına tanık olmuştur. Bu bölgedeki son gelişmeler, yıllardır var olan otoriter rejimleri sonlandırmak ve bölge halklarına daha iyi bir gelecek çizebilmek için olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. Dışlama politikası, marjinalleştirme, ekonomik ve yaşam koşullarının kötüleşmesi, sosyal adaletin yokluğu ve devlet kurumlarının zayıflığı, Arap halklarının ayaklanmasının temel unsurunu oluşturmuştur. Bu ayaklanmaların yorumlanmasına ilişkin entelektüel çevrelerde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimine göre bu gelişmeler bölgeye yönelik Batı ülkelerinin bir komplosudur. Kimine göre ise bu halkların özgürlüğünü kazanmayı amaçlayan meşru mücadeledir. Bu farklı görüşler, protestoların nedenlerini analiz etmeye çalışan toplumsal hareket literatürüne dayanarak "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk protestolarını incelemek ve analiz etmek için başlangıç noktası oluşturmuştur.

Bu doğrultuda daha önce belirtildiği gibi protestoların nedenleri ve kökenlerini anlamaya yönelik çalışan birçok teori bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan yaklaşımlar, protestoların nedenlerini açıklamaya yönelik geniş çizgiler çizmiştir. Bunlar genel olarak toplumdaki memnuniyetsizlik, yoksunluk ve adaletsizlik gibi sıkıntılar, sosyal hareketliliğin ortaya çıkmasının ana nedeni olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca çalışmada kolektif davranış teorisinden bahsedilmiş olmasına rağmen bu teori, protesto hareketlerini analiz etmede oldukça sınırlıdır. Kolektif davranış teorisi; protesto eylemlerini hasta toplumun bir yansıması olduğunu, irrasyonel eylemler olarak nitelendirmiştir. Protestoların sosyo-psikolojik yönlerine

odaklanmış ve böylece bireyleri protestoya iten objektif faktörleri göz ardı etmiştir. Bu nedenle KDT protesto hareketlerini açıklamakta uygun düşmemektedir. Bununla birlikte kaynak seferberliği teorisi protesto hareketlerini, sistemde daha etkin bir rol oynayabilmek için bireyler tarafından yapılan rasyonel tedbirler olarak görürken, daha çok sosyal hareketlerin başarısına veya başarısızlığına yönelik yanıt vermiştir. Başka bir ifadeyle toplumsal hareketin stratejik boyutuna odaklanmıştır. KST sosyal hareketlerin seyrini ve gelişimini analiz etmede en uygun teorilerden biridir. Dolayısıyla 2011 sonrası Suriye ve diğer Arap ülkelerindeki meydana gelen gelişmelerin seyrini analiz etmek için bu teorinin daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan çalışma konusunun analiz edilmesi için ele alınan iki ana teori ise; göreceli yoksunluk ve yeni toplumsal hareketler teorisi, Tunus, Mısır, Suriye, Yemen, Libya, Cezayir, Sudan ve diğer Arap ülkelerinde protesto gösterilerini okumak için uygundur. Suriye ve diğer Arap ülkelerinde protestoların patlak vermesindeki ana faktör, halkın otoriter rejimden duyduğu hoşnutsuzluğudur. Bu ülkelerdeki son gelişmelerin temel amacı, diktatörlükleri sona erdirmektir. Arap ülkelerindeki, özellikle Suriye'deki iç faktörlere değindikten sonra, bu halkların yıllardır en temel haklarından mahrum bırakıldığı söylenebilir. Ted Gurr teorisinde yoksunluk ve mahrumiyet, halkın protestolarına yol açan ana bir faktör olarak değerlendirmiştir. Suriye'de bahsedilen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sıkıntılardan dolayı bu protestolar göreceli yoksunluk teorisine girmektedir. Buna ek olarak Arap protestoları bir grup veya sınıfa bağlı değildi. Aksine, tüm toplumsal tabanın sınıf yapısının, yaş ve cinsiyet gibi sosyal statünün ötesine geçerek daha zengin içerik ve demokratik taleplere sahipti. Böylece Suriye ve diğer Arap ülkelerindeki protestoların yeni toplumsal hareketler teorisine benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkündür.

Bu doğrultuda Arap bölgesinde yaşanan gelişmelerin haklılığı ve meşruluğu, bölgeyi hedefleyen Batı komplosunun bir parçası olarak değil, protestoya yol açan temel nedenlere bakılarak değerlendirilmelidir. Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Suriye ve diğer bir dizi Arap ülkesinde yaşanan protestolar, sistemden memnun olmayan ve ezilen halk ayaklanmalarını yansıtmaktadır. Tıpkı diğer gelişmiş demokratik ülkelerde olduğu gibi bütün ezilen toplumsal kesimler bir araya gelerek protesto hareketinin içerisinde yer almıştır. Bu protestolarda işsizlik ve gelecek belirsizliğini en şiddetli yaşayan ve hisseden gençler ön planda yer almıştır. Protestolara katılanlar, ekonomik taleplerle başlayıp daha sonra demokrasi, özgürlük, insan hakları gibi birçok sosyal ve siyasi talebi de dile getirmiştir. Diktatörlük ve baskıcı yönetim, adaletsizlik, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar hemen hemen her yerde toplumsal hareketlerin çıkış noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte Arap devletleri, modern dönemde bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, siyasi bir kaos ve askeri darbe atmosferine girmiştir. Bunun sonucunda askeri kurumlardan gelen subaylar, iktidarın başına geçerek ülkeyi uzun yıllardır demir yumrukla yönetmiştir. O dönemden bu yana ilk kez 2011 tarihinde yaşanan halk protestoları ile bu ülkelerde otoriter rejimlere karşı bu kadar kapsamlı bir siyasi dönüşüm fırsatı yaşanmıştır. Bölgede meydana gelen bu son gelişmelerle birlikte otoriter rejimler köklü bir değişim sürecinin içine girmiş bulunmaktadır. Bu gelişme ve değişim, Arap halklarının diğer tüm demokratik halklar gibi fırsat bulduklarında kolektif protesto eylemlerinde bulunduklarını göstermiştir. Ayrıca Arap bölgesindeki sosyal hareketlenmenin, siyasi kültür açısından ve siyaset bilimi literatüründe önemli bir sayfa açtığı söylenebilir. Bu değişim bölgede hâkim olan korku ve teslimiyet kültürünün çözülmesi ve siyasetteki ikiyüzlü politikaların sona ermeye başlaması anlamına gelmektedir.

Arap ülkeleri 2011 öncesinde kendi içlerinde göreceli bir siyasal istikrar barındırmalarına rağmen esasında toplumsal düzeyde derin istikrarsızlık ve çatışma unsurlarına sahipti. Toplumsal istikrarsızlığın temelinde, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte etnik, mezhepsel, kabilesel ve ideolojik unsurların yanı sıra siyasal ve ekonomik unsurlar ile güvenlik unsurlarının bulunduğu görülmektedir. Ayrıca uzun yıllardır toplumsal istikrarsızlık unsurlarını içerisinde barındıran Arap rejimlerinin 2011'den itibaren büyük bir değişim sürecine girdiklerini belirtmek mümkündür. Ebu Azizi'nin Tunus'ta yaktığı protesto ateşinin arkasına düşen öfkeli Arap toplumları, geri dönüşü olmayan bir yola girmiş görünmektedir. Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Cezayir ve son olarak Sudan'da otoriter liderler çöktüğünde, bu toplumlarda yıllardır var olan umutsuzluk ve adaletsizliğin yerini umut almıştır. Bununla birlikte Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeler genel anlamıyla değişim hareketleri olarak tanımlanabilir ve Arap Baharı, Arap protestoları, ayaklanmaları, isyanları veya değişim hareketleri gibi birçok kavramla ifade etmek mümkündür.

Bahsedilen Arap ülkelerinde 2011 yılında patlak veren protestoların daha iyi anlaşılabilmesi ve tahlil edilebilmesi için bu ülkelerin sosyal ve demografik yapısına bakmak gerekir. Tunus ve Mısır, yüksek derecede nüfus homojenliğine sahiptir. Bu yüzden protestolar, her iki ülkedeki liderlerin devrilmesi söz konusu olduğunda halkın tüm kesimleri tarafından desteklenmiştir. Libya'da kabile yapısı güçlü bir rol oynamaktadır. Kaddafi rejimi, kabilesel bağlar üzerinden örgütlendiği için belli bir toplumsal meşruiyeti bulunmaktaydı. Kaddafi'nin devrilmesine kadar geçen sürede herhangi bir aşiret veya kabile farklılığını görmezden gelen Libya'daki kabileler, rejimin çöküşünün ardından kendi içinde çatışmaya girmiştir. Yemen ise benzer şekilde etnik açıdan homojen olmasına rağmen, mezhep ve kabile

bakımından kendi içinde farklı unsurlara bölünmüş bir ülkedir. Ali Abdullah Saleh'in sınırlı toplumsal meşruiyeti, iktidar elitlerinin halk muhalefetine bastırmak için güç kullanmasına yol açmıştır. Böylece ülkede patlak veren değişim hareketleri, bugüne kadar süren şiddetli bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Suriye'de ise Fransız manda yönetimi, ülkenin sosyal ve siyasi hayatında büyük olumsuzluklara yol açmıştır. Bu dönemden günümüze kadar ülkeyi çok boyutlu olarak etkileyen birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Bu yüzden manda yönetimi, Suriye'deki devlet yapısının temellerinin şekillendiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Fransa, Suriye'yi mezhepsel ve etnik köken açısından devletçiklere bölerek bir federasyon halinde örgütlemeye çalışmıştır. Ayrıca Fransızlar, ülkenin geleceğinin şekillenmesindeki etkinliği açısından orduyu özel bir yere getirmiştir. Manda yönetimi altında ağırlıklı olarak azınlıklar üzerine inşa edilen Suriye ordusunun bu özelliği, bağımsızlıktan sonra ülkedeki siyasi hayatın geleceği üzerinde belirleyici olmuştur.

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkenin siyasetinde Sünni elitler büyük rol oynamıştır. Ancak 1949 yılından itibaren Sünni politikacıların ve askeri grupların birbirlerine yaptıkları darbe girişimleri ortamında Aleviler, Baas Partisi ve ordu yoluyla Suriye siyasetinde adım adım güçlenmiştir. 8 Mart 1963 tarihinde gerçekleştirilen Baas darbesi, Suriye'de bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde ülkedeki çoğunluğu oluşturan Sünni kesimlerin siyasal ve sosyal hegemonyası sona ermiş, ardından Aleviler ülkenin yeni siyasal elitleri olarak tarih sahnesine çıkmıştır. 1963 darbesinin ardından Baas Partisi içinde yaşanan mezhepsel çatışmaların neticesinde, Hafız Esad 1970 yılında askeri bir darbe girişimiyle iktidarı ele geçirmiştir.

Arap bölgesinde kurulan totaliter-bürokratik diktatörlük tarzı rejimlerin en önemlilerinden biri, Hafız Esad'ın Suriye'de yeniden yapılandığı Baas rejimidir. 1970'te Hafız Esad'ın iktidara gelmesiyle Aleviler siyasi sistemde ivme kazanmıştır. Esad, ülkedeki çeşitli güç odaklarını denetimi altında tutarak, bir dini azınlığın Suriye'ye kesintisiz 30 yıl boyunca hükmetmesini sağlamıştır. 2000 yılında Hafız Esad öldüğünde oğlu Beşşar Esad iktidarı devralmıştır. Bu dönemde Suriye'de baskıcı rejimi değiştirme, demokrasi ve kişisel özgürlükler konusunda yeni bir sayfa açılması bekleniyordu. Ancak Beşşar Esad'ın estirdiği umut rüzgârı fazla uzun sürmemiştir. Siyasal reformların ertelenmesi, Baas rejiminin köklü dönüşmelere ne ölçüde dirençli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Rejimin değişime karşı bu direnci, Mart 2011'de Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasına ve devamında iç savaşın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Suriye, ağırlıklı olarak Sünni Müslüman bir ülkedir. Birçok Sünni, sosyal adaletin yokluğuna ve ülkenin yıllarca Alevi azınlık tarafından yönetilmesine öfkeli olmuştur. Bu nedenle protestolara ilk katılanlar Sünniler olmuştur, ancak ordudaki en yüksek mevkiler ve güvenlik sistemlerinin Alevî azınlığın elinde olması, Esad rejiminin korunmasındaki en önemli etkenlerden olmuştur.

Arap protestolarının nihai hedefi adaletsizliği ortadan kaldırmak ile özgürlük, refah ve iyi bir yaşam arayışı olduğu için değişim yolu uzundur ve protestoları şimdiden yargılamak için erkendir. Ayrıca Arap siyasal ve sosyal gerçekliğinin karmaşıklığı ile devlet aygıtlarında yıllar boyunca süren diktatörlük rejimlerinin bıraktığı yolsuzluk mirası, vicdani-ahlaki açıdan da bu hareketlerin anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle bu değişim kademeli ve eğitimsel bir süreçtir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Tezler, Raporlar

- Abdel Nasser, G. H. (2007). *El-Mecmûa el-Kâmile li-Hitâb&Tasrîhât Cemal Abdünnasır*. El-Mektebe el-Akade miye Yayınları, Kahire.
- Adıbelli, B. (ed.). (2012). *Arap Baharı ve Suriye: Emperyalizm Oyununda İkinci Perde*. Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Aktaş, M. (2012). *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. MKM Yayınları, Bursa.
- Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*. Kronik Kitap Yayınları, İstanbul.
- Aron, R. (1995). *Özgürlükler Üzerine Deneme*. (Çev. T. Ilgaz), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Atlıoğlu, Y. (2007). *Beşşar Esad Suriye’sinde Reform Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi*. Tasam Yayınları, İstanbul.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim*. MKM Yayıncılık, Bursa.
- Bali, N. R. (2016). *Komplo Teorileri*. Libra Yayınları, İstanbul.
- Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy Apocalyptic Visions in Contemporary America*. University of California Press, USA.
- Bhonagiri, A. (2016). *Social Movements*. GSDRC University of Birmingham, UK.
- Birdane, M. (2017). *Arap Baharı Sürecinde Tunus’ta Demokrasiye Geçişte Sivil Toplumun Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Butter, M. ve Reinkowski, M. (2014). *Conspiracy Theories in the United States and the Middle East: A Comparative Approach*. De Gruyter, Berlin.
- Cleveland, W. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. M. Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Coşkun, K. M. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Çelik, E. M. (hızl.). (2011). *Arap İsyanları Tarih Yazımı 2011*. Akademi Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, D. Y. (2008). *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Çoban, B. (hızl.). (2009). *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*. Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Çomak, H. ve Sancaktar, C. ve Yıldırım, Z. (ed.). (2016). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Emin Dağ, A. (2013). *Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*. İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Eravcı, H, M. (ed.). (2018). *Suriye Tarih, Siyaset, Dış Politika*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, (Çev. H. Özel. ve C. Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gray, M. (2010). *Conspiracy Theories in the Arab World: Sources and Politics*, Routledge, London.
- Güçtürk, Y. (2014). *İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu*. SETA Yayınları, Ankara.
- Güler, M. A. (2014). *Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler: Yunanistan, Arap Baharı, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri Örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hançerli Oğlu, O. (1992). *Türk Dil Sözlüğü*. Ramiz Kitabevi, İstanbul.
- Human Rights Watch. (2007). *No Room to Breathe State Repression of Human Rights Activism in Syria*. Human Rights Watch, USA.
- Human Rights Watch. (2010). *A Wasted Decade: Human Rights in Syria during Bashar al-Asad's First Ten Years in Power*. Human Rights Watch, USA.
- Johnston, H. (2011). *States and Social Movements*, Polity Press, Cambridge UK.
- Karpat, H. K. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Milliyetçilik*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kışlakçı, T. (2011). *Arap Baharı*. İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul.
- Kıymaz, A. (2012). *Arap Baharı'nda Kışın Açan Çiçek Suriye*. Sarkaç Yayınları, Ankara.
- Koyuncu, A. (2013). *Kuruluşundan Arap Baharı'na Suriye: Milliyetçilik ve Ulus İnşası*. Altınpost Yayıncılık, Ankara.
- Kuyumcu, O. (hızl.). (2011). *Suriye Ülke Raporu*. Dış Ticaret Yayınları, Ankara.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev. Y. Ender), Hayat Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay. ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Martin, W. (2008). *Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalgalar*. (Çev. D. Keskin), Versus Kitap Yayınları, İstanbul.

- McHugo, J. (2014). *Syria: From the Great War to Civil War*. Saqi Books, London.
- Meyer, S. D. ve Tarrow, S. (1998). *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Rowman & Littlefield, United States of America.
- Okur, M. ve Salık, N. (ed.). (2016). *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*. Nobel Akademik Yayınları, Ankara.
- Özdağ, Ü. (ed.). (2012). *Küçük Orta Doğu Suriye*. Kriptot Yayınları, Ankara.
- Özhazar, İ. ve Elbinsoy, İ. (2017). *Modern Dönem İslam Ülkeleri (Cilt 3): Ortadoğu, Körfez Ülkeleri, Arap Yarımadası ve Ek Ülkeler*. Tire Kitap Yayınları, İstanbul.
- Özkan, F. (2016). "Tarihsel Perspektiften 21. Yüzyıl Orta Doğu'sunu Anlamak". R. İzol. ve T. Öztürk (ed.). *21. Yüzyılda Orta Doğu*. Seçkin Yayınları, Ankara, 17.
- Parlatır, İ. (hızl.). (1998). *Türkçe Sözlük I*. Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara.
- Porta, D. ve Diani, M. (2016). *Social Movements an Introduction*, Blackwell Publishing, UK.
- Sandıklı, A. ve Çakmak, C. (2014). *Suriye'nin Yeniden Yapılandırılması*. Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- Syrian Human Rights Committee. (2005). *Annual Report On Human Rights Situation in Syria*. (SHRC), London.
- Sztompka, P. (1993). *The Sociology of Social Change*. Blackwell Publishers, London.
- Tamara, K. ve Ghassan, M. (2018). *Storm of change: Arab Spring and the Political Transitions in the Arab Region*. Democratic Arab Center, Germany.
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement-Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press, New York.
- Tilly, C. (1977). *From Mobilization to Revolution*. Michigan University Press, USA.
- Tilly, C. (2004). *Toplumsal Hareketler 1768–2004*. (Çev. O. Düz), Babil Yayınları, İstanbul.
- United Nations Development Programme. (2009). *Human Development Report Overcoming barriers: Human mobility and development*. UNDP. USA.
- United Nations Development Programme. (2010). *Human Development Report The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Developmen*. UNDP. USA.
- Van Dam, N. (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi*. (Çev. S. İdiz. ve A. Çalkıvık), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Von Stein, L. (1981). *The History of the Social Movement in France 1789/1850*. (Çev. K. Mengelberg), The Bedminster Press, America.
- Yavuz, C. (2005). *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

- Yıldırım, Y. (2012). *Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupa'sını Kurmak*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yücel, N. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Mısır Ayaklanması ve Stratejik Çatışma Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Makaleler, Gazeteler, Süreli Yayınları

- Arpa, E. (2019). “El-Beşir Sonrası Sudan'da İstikrar Arayışları ve Bölgesel Aktörlerin Politikaları”. *ORSAM*, 10 (89): 62.
- Artokça, İ. (2013). “Orta Doğu’da Dürziler”. *Tasam Stratejik Rapor*, 54: 3-9.
- Ateş, O. (2017). “İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 4-6.
- Babacan, M. E. (2014). “Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7): 138- 142.
- Butter, D. (2015). “Syria’s Economy Picking up the Pieces”. *Middle East and North Africa Programme*, 7-8.
- Buzkıran, D. ve Kutbay, H. (2013). “Arap Baharı’nın Türkiye’ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5: 151.
- Cantürk, C. ve Şengül, B. (2018). “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları içinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”. *Uluslararası AFRO-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6: 52-53.
- Ceviz, N. (2011). “Libya Tarihine Kısa Bir Bakış”. *ORSAM*, 3 (27): 88.
- Colombo, S. (2011). “Syria and Lebanon: Diverging paths of state unsustainability”. *MEDPRO Technical Report*, 6: 7.
- Çendek, S. ve Örki, A. (2019). “Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen’de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 10 (1): 51.
- Demiroğlu, T. E. (2014). “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (1): 134-135.
- Dinçer, B. O. ve Kutlay, M. (2012). “Arap Baharı ve Suriye: Komplolar ve Propaganda Savaşları”. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)*, Ankara, 6.

- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15: 62.
- El-Râvî, B. (2020). “Lübnan'da Devrim Temelli Protestolar”. *ORSAM*, 11 (91): 41-43.
- Gökçe, E. (2012). “Suudi Arabistan’da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 53-54.
- Imhonopi, D., Onifade, Comfort. ve Moses Urim, U. (2013). “Collective Behaviour and Social Movements:a Conceptual Review”. *Research on Humanities and Social Sciences (ResearchGate)*, 3 (10): 82.
- Kılıç, S. (2002). “Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57 (2): 95.
- Kilo, M. (2011). “Syria ... the road to where?”. *Contemporary Arab Affairs*, 4: 435-437.
- Kocak, A. K, (2012). “Yasemin Devrimi’nden “Arap Baharı’na Tunus”. *Yasama Dergisi*, 7(22): 25.
- Koçak, A. K. (2019). “Yasemin Devrimi’nden Arap Baharı’na Tunus”. *Yasama Dergisi*, 22: 23-29.
- Kurt, V. (2014). “Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Orduların Arap Baharı’na Etkisi”, *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, (102): 16.
- Kuşoğlu, B. (2012). “Libya Arap Baharı'na NATO Katkısı”. *Yaşama Dergisi*, 22: 105.
- Kuşoğlu, B. (2013). “Lübnan Sedir Devrimi’nden Arap Baharı’na”. *Yasama Dergisi*, 8(23): 106-107.
- Pipes, D. (1996). “The Hidden Hand: Middle East Fears of Conspiracy”. AKT. Yazmacı, Ü. “Basitleştirmek, İfşa Etmek, Gizemini Çözmek: Pierre-Andre Taguieff ve Seküler Zamanlarda Antisemit Komplocu Tahayyül”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1): 155.
- Salih Gün, M. (2013). “Filistin'de Arap Baharı”. *Yasama Dergisi*, 23: 120.
- Salih Gün, M. (2013). “Yemen’de Arap Bahar”. *Yasama Dergisi*, 22: 123-124.
- Salih Gün. ve Koçak, K. A. (2013). “Arap Halk Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”. *Yasama Dergisi*, 22: 13.
- Sen, A. ve Avcı, Ö. (2016). “Why Social Movements Occur: Theories of Social Movements”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(1): 128-129.
- Şen, Y. (2012). “Ürdün'de Arap Baharı”. *Yasama Dergisi*, 22: 142-155.
- Şen, Y. (2013). “Suriye'de Arap Baharı”. *Yasama Dergisi*, 23: 60-61.

- Taguieff, A. P. (2013). “L'Imaginaire du complot mondial: Aspects d'un mythe moderne”. AKT. Yazmacı, Ü. “Basitleştirmek, İfşa Etmek, Gizemini Çözmek: Pierre-Andre Taguieff ve Seküler Zamanlarda Antisemit Komplocu Tahayyül”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1): 164.
- Temelat, N. (2013). “Fas: Arap Baharının İstisnası mı?”. *Yasama Dergisi*, 23: 81-82.
- Uysal, A. (2009). “Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2): 219.
- Ünal, G. (2019). “Cezayir'de Buteflika Karşısı Protestolar”. *ORSAM*, 10 (87): 12-15.
- Wimmen, H. (2016). “Syria's Path From Civic Uprising to Civil War”. *Carnegie Endowment for International Peace*, November 22: 6-7.
- “Interview With Syrian President Bashar al-Assad”, *The Wall Street Journal*, 31.01.2011.
- “Statement by 99 Syrian Intellectuals”, *Al-Hayat Gazetesi*, 27.09.2000.
- “Syria to free 600 political prisoners”, *The Guardian*, 17.11.2000.

İnternet Kaynakları

- Al Jazeera Türk, “Ülke Profili: Yemen”, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-yemen>, (erişim tarihi: 24.04.2020).
- Alpman, S., P., “Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş”, https://www.academia.edu/38192663/Toplumsal_Hareketler_Tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_%C4%B0%C3%A7in_K%C4%B1sa_Bir_Giri%C5%9F_2014 (erişim tarihi: 11.04.2020).
- Amnesty International, “Syria: Further Information: Prisoner of Conscience/Torture and Ill-Treatment, Sheikh Muhammad Ma'shuq Al-Khiznawi”, <https://www.amnesty.org/en/documents/mde24/035/2005/en/> (erişim tarihi: 27.06.2020).
- Atlioğlu, Y., “Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Etnik ve Dini Yapı”, <http://heartoforient.blogspot.com/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html> (erişim tarihi: 07.06.2020).
- Aydın, M., “Arap Baharı'nı Anlamak”, http://tercih.aydin.edu.tr/mustafaaydin.com/dosyalar/ARAB_BAHARIn%C4%B1_anlamak.pdf, (erişim tarihi: 30.03.2020).
- BBC News, “Arab uprising: Country by country-Kuwait”, <https://www.bbc.com/news/world-19401680>, (erişim tarihi: 26.04.2020).

- BBC News, "Syria Country Profile", <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856>, (erişim tarihi: 04.04.2020).
- BBC News, "Who is Libya's Saif al-Islam Gaddafi?", <https://www.bbc.com/news/world-africa-14617511>, (erişim tarihi: 04.04.2020).
- BBC News, "Yemen country profile", <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14704951>, (erişim tarihi: 04.04.2020).
- BBC Türkçe, "Hüsnü Mübarek istifa etti", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110211_mubarak, (erişim tarihi: 20.04.2020).
- BBC Türkçe, "Irak'ta protestolar: 104 kişinin öldüğü gösteriler neden başladı, nasıl yayıldı?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49937453>, (erişim tarihi: 2.05.2020).
- BBC Türkçe, "Ülke Rehberi: Libya", https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/02/110224_libya_rehber, (erişim tarihi: 20.04.2020).
- BBC Türkçe, "Tunus'ta Seçime Geniş Katılım", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111024_tunisia_election.shtml, (erişim tarihi: 15.04.2020).
- Bowen, J., "Rami Makhlouf: The rift at the heart of Syria's ruling family", <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-52705469>, (erişim tarihi: 20.06.2020).
- Carnegie Middle East Center, "The Damascus Declaration", <https://carnegie-mec.org/diwan/48514?lang=en> (erişim tarihi: 16.06.2020).
- Carnegie Middle East Center, "The Syrian Constitution 1973-2012", <https://carnegie-mec.org/diwan/50255?lang=en>, (erişim tarihi: 25.06.2020).
- Carnegie Middle East Center, "The Syrian Constitution: Assad's Magic Wand", <https://carnegie-mec.org/diwan/55541?lang=en>, (erişim tarihi: 25.06.2020).
- CNN Türk, "Mısır'da devrimin sembolü anıldı", https://www.cnnturk.com/2013/guncel/06/07/misirda.devrimin.sembolu.anildi/710902_0/index.html, (erişim tarihi: 20.04.2020).
- CNN, "Stateless Kurds in Syria granted citizenship", <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/04/07/syria.kurdish.citizenship/index.html> (erişim tarihi: 22.06.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi, "BM: Kaddafi'nin ölümü soruşturulsun", <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bm-kaddafinin-olumu-sorusturulsun-292256>, (erişim tarihi: 21.04.2020).

- Election Guide., “Democracy Assistance and Election News”, <http://www.electionguide.org/> (erişim tarihi: 03.04.2020).
- Federal Research Division Library of Congress, “Constitution of the Syrian Arab Republic 1973”, <https://www.loc.gov/law/help/guide/nations/syria.php> (erişim tarihi: 26.06.2020).
- FOX News, “Rebels in Syria's largest city of Aleppo mostly poor, pious and from rural backgrounds”, <https://www.foxnews.com/world/rebels-in-syrias-largest-city-of-aleppo-mostly-poor-pious-and-from-rural-backgrounds> (erişim tarihi: 20.06.2020).
- Gatehouse, G. (2011). “Libyan forces capture Gaddafi”. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15385955>, (erişim tarihi: 21.04.2020).
- Guriev, S., ve Treisman, D., “How Modern Dictators Survive: An Informational Theory of the New Authoritarianism”, <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Economics/Seminarsevents/Guriev-Micro.pdf> (erişim tarihi: 01.06.2019).
- İçli, G., “Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/1540848152_22%C4%B0%C3%A7li%C3%B6n%C3%BCl-sos-415-432.pdf (erişim tarihi: 07.09.2019).
- Kartal, B., “Kolektif Davranış”, https://www.academia.edu/30198059/KOLLEKT%C4%B0F_DAVRANI%C5%9E.do_cx (erişim tarihi: 25.02.2019).
- Kusha, B., “Suriye’deki Çatışmalar ve Çerkes Diasporası”, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-deki-catismalar-ve-cerkes-diasporasi> (erişim tarihi: 07.06.2020).
- Lewandowsky, S., “The Conspiracy Theory Handbook”, <https://www.climatechangecommunication.org/wpcontent/uploads/2020/03/ConspiracyTheoryHandbook.pdf>, (erişim tarihi: 15.04.2020).
- Manfreda, P., “The Root Causes of the Arab Awakening in 2011”, <https://www.thoughtco.com/the-reasons-for-the-arab-spring-2353041>, (erişim tarihi: 05.04.2020).
- Micallef, V. J., “The Arab Spring Six Years Later”, https://www.huffpost.com/entry/the-arab-spring-six-years_b_14461896, (erişim tarihi: 30.03.2020).
- Oruç, H. “İmamet İnancı ve Şia Fırkalarındaki Farklı Yorumları”, https://www.researchgate.net/publication/314100529_Imamet_Inanci_ve_Sia_Firkalarindaki_Farkli_Yorumlari, (erişim tarihi: 25.04.2020).

- Oxford Dictionary., <https://www.lexico.com/definition/conspiracy>, (erişim tarihi: 13.04.2020).
- Patır, S., “Yeni Toplumsal Hareketler”, https://www.academia.edu/30981589/Yeni_Toplumsal_Hareketler (erişim tarihi: 07.09.2019).
- Saleh, H., “El-wajih el-khafi lil-Thawra el-Tunisiye”, (Tunus Devriminin Gizli Yüzü). <https://www.maghress.com/alittihad/141081> (erişim tarihi: 30.03.2020).
- Sınmaz, K. “Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum”, https://insamer.com/tr/misir-raporu-devrim-ve-darbe-sarmalinda-bir-toplum_2201.html, (erişim tarihi: 20.04.2020).
- The Guardian, “Finding a successor to Ben Ali in Tunisia”, <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/49401>, (erişim tarihi: 04.04.2020).
- Transparency International., “Corruption Perceptions Index”, <https://www.transparency.org/cpi2012/results>, (erişim tarihi: 30.03.2020).
- Türk Dil Kurumu., <https://sozluk.gov.tr/?kelime=komplo%20teorisi>, (erişim tarihi: 13.04.2020).
- Yanık, C., ve Öztürk, M., “Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/184144> (erişim tarihi: 07.09.2019).
- Yılman, E., “Görelî Yoksunluk ve Kaynak Seferberliği Teorileri”, https://www.academia.edu/8813736/G%C3%B6relî_Yoksunluk_ve_Kaynak_Seferberli%C4%9Fi_Teorileri (erişim tarihi: 25.02.2019).
- Yılmaz, M., (2020). “Kaddafi Sonrası Libya’da Siyasal Dönüşüm”, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu13makale/muzaffer_ercan_yilmaz.pdf, (erişim tarihi: 21.04.2020)
- Zengin, G., “Zamanın ruhu mu küresel dayatma mı kazanacak?”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/zamanin-ruhu-mu-kuresel-dayatma-mi-kazanacak>, (erişim tarihi: 12.04.2020).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Noury FAIK
Doğum Yeri - Tarihi	
Eğitim Durumu	
Mezun Olduğu Lise	Aleppo Education Department, 2009, Halep, Suriye
Lisans Diploması	Ebla Private University, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2014, Halep, Suriye
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası, 2020, Antalya, Türkiye
Tez Konusu	TOPLUMSAL HAREKETLER KURAMI BAĞLAMINDA SURIYE’DE ARAP BAHARI
Yabancı Diller	Arapça (Anadil), İngilizce, Türkçe
E-Posta	